

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:

ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Η. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ

ΑΜ: 1012201703023

**Θέμα: « Η εκπαίδευση των Ελλήνων στη Σμύρνη και την Τραπεζούντα
(1682-1922)»**

Επιβλέπων Καθηγητής: ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΙΑΝΝΟΥΔΗ

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2019

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1.1 Η ελληνική εκπαίδευση πριν από την άλωση της Τραπεζούντας (1461).....	14
1.2 Η ελληνική παιδεία στην Τραπεζούντα (1461-1682).....	16

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ίδρυση και η λειτουργία του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας.....	18
2.1 Ο Σεβαστός Κυμινήτης και το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.....	19
2.2 Τα διδασκόμενα μαθήματα και οι στόχοι διδασκαλίας.....	20
2.3 Σπουδαίοι δάσκαλοι και καθηγητές.....	22
2.4 Οι διευθυντές του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.....	24
2.5 Η στέγαση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.....	28

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ραγδαία ανάπτυξη και το τέλος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας 1850-1922..	30
3.1 Η αναβάθμιση της λειτουργίας του Φροντιστηρίου.....	30
3.2 Η χαλάρωση της λειτουργίας του Οθωμανικού Κράτους.....	32
3.3 Η θεμελίωση του νέου κτιρίου.....	33
3.4 Οι πρώτοι διωγμοί των Ελλήνων στον Πόντο.....	35
3.5 Το οριστικό τέλος της λειτουργίας του Φροντιστηρίου.....	38

Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Σύμρνη Μητρόπολη του Μικρασιατικού Ελληνισμού.....	39
4.1 Η ελληνική εκπαίδευση πριν από το 1733 στη Σύμρνη. Ο ρόλος των Ευρωπαίων.....	40
4.2 Η ίδρυση της Ευαγγελικής Σχολής. Οι ρόλοι των Ιερόθεου Δενδρινού και Παντολέοντος Σεβαστόπουλου.....	41
4.3. Ο θρησκευτικός χαρακτήρας της Ευαγγελικής Σχολής.....	44
4.4 Η βιβλιοθήκη και το Αρχαιολογικό Μουσείο.....	44

4.5 Τα εξαρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής	47
--	----

Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η λειτουργία της Ευαγγελικής Σχολής	50
5.1 Η οργάνωση της Ευαγγελικής Σχολής	50
5.2 Τα μαθήματα της Ευαγγελικής Σχολής	52
5.3 Σπουδαίοι διευθυντές, δάσκαλοι	53
5.4 Οι μαθητές της Ευαγγελικής Σχολής.....	55
5.5 Το νέο κτίριο της Ευαγγελικής Σχολής πριν από την καταστροφή του 1992	56

ΣΤ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το Φιλολογικό Γυμνάσιο στη Σμύρνη 1809-1819	58
6.1 Ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός	58
6.2 Η διαμάχη του Φιλολογικού Γυμνασίου με την Ευαγγελική Σχολή	60
6.3 Τα μαθήματα στο Φιλολογικό Γυμνάσιο	64
6.4 Ο Κωνσταντίνος Κούμας και τα αδέρφια Κωνσταντίνος και Στέφανος Οικονόμου.	64

Ζ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η σύγκριση των τριών εκπαιδευτηρίων.....	68
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	74
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	80

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία (ΜΔΕ) σκοπό έχει να φωτίσει άγνωστες πτυχές των σπουδαίων ελληνικών εκπαιδευτικών μονάδων που ιδρύθηκαν στη Μικρά Ασία, εκτός συνόρων του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους και με τη μακροχρόνια λειτουργία τους συνέβαλλαν στην διάδοση της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού. Ο τίτλος της ΜΔΕ είναι «*Η εκπαίδευση των Ελλήνων στη Σμύρνη και Τραπεζούντα 1682-1922*». Η επιλογή του θέματος προέκυψε μέσα από τον προβληματισμό και τον διάλογο μεταξύ εμού και του επιβλέποντα καθηγητή κυρίου Αθανάσιου Χρήστου για το πώς ξεκίνησαν οι Έλληνες της Σμύρνης και της Τραπεζούντας μέσα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία να ιδρύουν ελληνικά σχολεία που άντεξαν μέσα στο χρόνο. Τα σχολεία αυτά ήταν πρότυπα σχολεία και δεν ήταν λίγες οι ξένες προσωπικότητες που εξέφρασαν με κολακευτικά σχόλια τον θαυμασμό τους για αυτά.

Ως εκπαιδευτικός νιώθω την υποχρέωση να μεταφέρω και να μεταλαμπαδεύσω τις γνώσεις αυτές στους νέους καθώς ελάχιστα για αυτά τα σπουδαία εκπαιδευτήρια αναφέρονται στα σχολικά βιβλία. Ας μην λησμονούμε ότι για τρεις χιλιάδες χρόνια η Μικρά Ασία ήταν η μήτρα του ελληνισμού.

Ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα δεν υπάρχει οργανωμένο ελληνικό σχολείο στη Σμύρνη και Τραπεζούντα. Τα πρώτα βήματα προς ένα οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα έγιναν από τους κληρικούς. Ευεργετικός υπήρξε ο ρόλος της εκκλησίας πρώτα στη διατήρηση και μετά στην ανάπτυξη της παιδείας στις περιοχές αυτές. Αρχικά μόνο η επίσημη εκκλησία και τα μοναστήρια επιχειρούν να μεταδώσουν γράμματα μέσω από την ανάγνωση του ψαλτηρίου. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας γίνεται στις εκκλησίες και μοναστήρια και έπειτα σε αυτοσχέδια σχολεία. Μέσα από δυσκολίες και διωγμούς κατάφεραν οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την στήριξη της τοπικής κοινωνίας να ιδρύσουν και να λειτουργήσουν εκπαιδευτήρια υψηλού επιπέδου και κύρους αναγνωρισμένα επίσημα από το ελληνικό κράτος. Ακόμα και σήμερα οι κτηριακές εγκαταστάσεις αυτών των σχολείων αποτελούν αντικείμενο θαυμασμού. Την διαδρομή αυτή από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα μέχρι τις ένδοξες στιγμές στην αρχή του 20^{ου} αιώνα θα αναλύσω προσπαθώντας να αναδείξω την κοινωνική, πολιτιστική και γλωσσική κυριαρχία των Ελλήνων στη Σμύρνη και Τραπεζούντα.

Τέλος θα ήθελα να επισημάνω ότι η παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί χωρίς την καθοδήγηση, τη συμπαράσταση και την υπομονή των εποπτών μου, του κυρίου Αθανάσιου Χρήστου, του κυρίου Ιάκωβου Μιχαηλίδη και της κυρίας Ευγενίας Γιαννούλη. Τους χρωστάω ένα μεγάλο και αληθινό ευχαριστώ για τη συνολική βοήθεια και υποστήριξη τους. Ένα, επίσης, μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένεια μου που με ανέχτηκε δύο περίπου χρόνια καθώς απουσίασα αρκετές ώρες από το σπίτι και τις οικογενειακές μου υποχρεώσεις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Σμύρνη και η Τραπεζούντα για πολλά χρόνια επί Τουρκοκρατίας κράτησαν ζωντανή την ελληνική γλώσσα και την ορθόδοξη πίστη. Μάλιστα η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Μικρά Ασία ήταν ο θεματοφύλακας της ελληνικής γλώσσας και υπό την προστασία και την καθοδήγησή της ξεκίνησαν τα πρώτα μεγάλα σχολεία. Η Ευαγγελική σχολή, το Φιλολογικό Γυμνάσιο και το Ελληνικό Φροντιστήριο Τραπεζούντας αποτέλεσαν τη ναυαρχίδα της εκπαίδευσης στην Μικρά Ασία και μόνο η Μεγάλη του Γένους Σχολή που ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη αμέσως μετά την άλωση το 1454 θεωρείται πιο σημαντική.

Η Τραπεζούντα (Trebizond) ήταν πάντα η ιστορική πρωτεύουσα του Πόντου. Κατά τον Παρθένιο Μεταξόπουλο η ονομασία Τραπεζούντα οφείλεται στο τραπεζοειδές σχήμα της ακρόπολης¹. Πάντως η παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή του Πόντου χρονολογείται από την αρχαιότητα. Ιδρύθηκε το 756 π.Χ. από Ίωνες αποίκους και έμεινε Ελληνική επί 2.700 χρόνια περίπου μέχρι που το 1922 αναγκάστηκε ο Ελληνισμός της να καταφύγει στην Ελλάδα. Οι ιστορικοί Ξενοφών και Ηρόδοτος στα έργα τους τονίζουν την ελληνικότητα της περιοχής αυτής. Μάλιστα ο Ξενοφών στο έργο του «*Κύρου Ανάβασις*» το 401 π.Χ. αναφέρει ότι οι Μύριοι έμειναν στην περιοχή της Τραπεζούντας και γνώρισαν την πατροπαράδοτη φιλοξενία των Ελλήνων². Ο Ξενοφών συνεχίζει και χαρακτηρίζει την Τραπεζούντα «*πόλιν ελληνίδα μεγάλη και ευδαίμονα*»³. Ο χριστιανισμός διαδόθηκε στον Πόντο από τους αποστόλους Ανδρέα και Πέτρο. Η Μητρόπολη Τραπεζούντας χρονολογείται από τον πρώτο μ.Χ. αιώνα με ιδρυτή τον απόστολο Ανδρέα⁴.

Η πόλη γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη έως την κατάκτηση της από τους Ρωμαίους. Οι αυτοκράτορες της Ρώμης εξαπέλυσαν φοβερούς διωγμούς κατά των χριστιανών για περίπου τρεις αιώνες αλλά χωρίς να καταφέρουν να ξεριζώσουν τους χριστιανούς. Στα βυζαντινά χρόνια ιδιαίτερα τα τελευταία με την αυτοκρατορία των

¹ Ευαστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, Τραπεζούντα – μεγαλόφωτη- μεγαλόμουση – μεγαλόπνοη (1204-1923) Θεσσαλονίκη 2013, σ. 254

² Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου* Θεσσαλονίκη 2016 σ. 22

³ Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ. 22

⁴ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 255

Κομνηνών η Τραπεζούντα γνωρίζει μεγάλη οικονομική και πνευματική ανάπτυξη. Χτίστηκαν τα γνωστά μοναστήρια της Παναγίας Σουμελά, του αγίου Ιωάννη Βαζελώνα και του αγίου Γεωργίου του Περιστερεώτα ενισχύοντας την διάδοση του χριστιανισμού και ελληνισμού. Τα μοναστήρια αυτά σε απομονωμένες περιοχές λειτούργησαν όχι μόνο ως θρησκευτικά αλλά και ως πνευματικά και εκπαιδευτικά κέντρα. Με το κράτος των Κομνηνών από το 1204 δόθηκε έμφαση σε επιστήμες και τέχνες. Από το 1204 μέχρι την άλωση το 1461 ο Πόντος γνώρισε μεγάλη εμπορική και πνευματική ανάπτυξη. Ο Αυστριακός υποστράτηγος Eisenstein αναφέρει ότι το κράτος των Κομνηνών καλλιέργησε τις τέχνες και τις επιστήμες και με τη βοήθεια των Γενουατών και των Βενετών έγινε πολύ πλούσιο⁵. Η Τραπεζούντα όλο τον 14^ο αιώνα υπήρξε σπουδαίο κέντρο έρευνας επιστημών, όπως η αστρονομία και τα μαθηματικά. Τότε ιδρύεται και ένα είδος Ακαδημίας⁶. Συνεπώς η Τραπεζούντα από το 756 π.Χ μέχρι την άλωση το 1461 διατηρεί τον ελληνικό χαρακτήρα της και χάρη στην οικονομική και εξαγωγική ανάπτυξή της πόλης με μπροστάρη την εκκλησία καλλιεργεί την επιστήμη και τις τέχνες και κρατά την ορθοδοξία και την ελληνική γλώσσα ζωντανή σε δύσκολους καιρούς.

Τον 15^ο και τον 17^ο αιώνα ο Πόντος γνώρισε τρομερούς διωγμούς από τους διαβόητους *ντερεμπέδες* και έγιναν μαζικοί εξισλαμισμοί. Σύμφωνα με υπολογισμούς νεότερων μελετητών ο ελληνικός πληθυσμός του Πόντου υπέστη μετά το 1650 μεγάλη μείωση που ξεπέρασε το 50% ιδιαίτερα στα παράλια του Πόντου⁷. Όμως η ήττα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στη Βιέννη το 1683 είναι σημείο καμπί για την οικονομική διάλυση του Οθωμανικού κράτους. Σημαντική βελτίωση της όλης κατάστασης για τον ελληνισμό σημειώθηκε στο δεύτερο μισό του 19^ο αιώνα όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία υποχρεώθηκε να επιφέρει σημαντικές μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στη νομοθεσία τους. Με το Χάτι Σερίφ (1839) και αργότερα με το Χάτι Χουμαγιούν (1856) παραχωρεί θεωρητικά ελευθερία στους υπηκόους της. Παρά της δυσκολίας ο ελληνισμός παραμένει όρθιος και το 1682 ιδρύεται από τον Σεβαστό Κυμινήτη το *Φροντιστήριο Τραπεζούντας*. Σκοπός της ίδρυσης του Φροντιστηρίου ήταν η πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων ώστε να μπορέσουν να

⁵ Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Τραπεζούντα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη. Τρία κέντρα του Μικρασιατικού Ελληνισμού 1800-1923*, Αθήνα 1989 σ. 56

⁶ Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ. 29

⁷ Ο. Λαμψίδης, *Επισκόπηση του ελληνισμού κατά περιοχές - Πόντος*, στην : *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 11 (1977), σ. 230

αντισταθούν αποτελεσματικότερα στους διωγμούς των Τούρκων και στην προπαγάνδα των καθολικών. Λειτούργησε από το 1682 μέχρι το 1922 με δυσκολίες και μικρά κενά. Χαρακτηριστικό της ραγδαίας ανάπτυξης της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πληθυσμού στην Τραπεζούντα το δεύτερο μισό του 19^ο αιώνα ήταν ότι κατά το σχολικό έτος 1859-1860 το Φροντιστήριο Τραπεζούντας είχε 108 μαθητές ενώ λίγα χρόνια αργότερα το 1866 είχε 245 μαθητές⁸.

Η Τραπεζούντα στις αρχές του 20^ο αιώνα πριν τους διωγμούς των Νεότουρκων είναι κέντρο ελληνικού πολιτισμού και γραμμάτων. Σύμφωνα με τον μητροπολίτη Χρυσάνθο και μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Αθηνών λίγο πριν τον ξεριζωμό υπήρχαν στην Τραπεζούντα 2,500 χιλιάδες ελληνικές οικογένειες, 13 ορθόδοξοι ναοί και 12 ελληνικά σχολεία⁹. Ήταν η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη του Πόντου. Διατηρούσαν προξενία τα κυριότερα κράτη της Ευρώπης και λειτουργούσαν τέσσερεις καθαρά ελληνικές τράπεζες και μόνο μία οθωμανική. Συνεπώς υπήρχαν όλες εκείνες οι προϋποθέσεις ώστε η Τραπεζούντα να παίξει ρόλο κυρίαρχο στη εκπαιδευτική, μορφωτική και εθνική ανοικοδόμηση της περιοχής. Όμως η γενοκτονία των Ποντίων με τους 353,000 νεκρούς που δολοφονήθηκαν από τους Κεμαλικούς θα σημαίνει και το τέλος της Τραπεζούντας για τον ακμάζων ελληνικό πληθυσμό.

Η Σμύρνη (Izmir) έχοντας ξεχωριστή γεωγραφική θέση στην ανατολική Μεσόγειο ήταν πεπρωμένο να παίξει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της περιοχής. Η ιστορική πρωτεύουσα της Ιωνίας γνώρισε από αρχαιοτάτους χρόνους μεγάλη πνευματική και εμπορική ανάπτυξη. Ο Γάλλος βοτανολόγος Joseph Pitton de Tournefort δεν μπορεί να κρύψει τον θαυμασμό του για το λιμάνι και το 1701 αναφέρει « την ωραιότερη πύλη από την οποία μπαίνει κανείς στην Ανατολή.»¹⁰ Πραγματικά «μαργαριτάρι του Αιγαίου» όπως την αποκαλεί ο Herve Georgelin. Ιδρύθηκε περίπου το 1100 π.χ. από το Εφεσίους και πήρε το όνομα της από την αμαζόνα Σμύρνη που είχε κατακτήσει την Έφεσο¹¹. Ήταν ένας εμπορικός κόμβος μεταξύ Ανατολής και Δύσης, κοιτίδα πολλών αρχαίων λαών και πολιτισμών. Στα

⁸ Σωφρόνης Α. Χατζησαββίδης, *Η ελληνική παιδεία στο Πόντο στο: Χαμένες Πατρίδες, Ο Πόντος των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 106

⁹ Εστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 258

¹⁰ Γεώργιος Κοκορέλης, *Η εκπαίδευση στη Σμύρνη. Φιλολογικό Γυμνάσιο Σμύρνης (1809-1819): φορέας αλλαγών και πεδίο συγκρούσεων*, Αθήνα 2018 σ. 174 στο: Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Ιστορία και πολιτισμός

¹¹ Πολυχρόνης Κ. *Ενεπεκίδης, ό.π.*, σ. 242

πρώτα χριστιανικά χρόνια η Σμύρνη αναφέρεται στην Αποκάλυψη του Ευαγγελιστή Ιωάννη σαν μία από τις επτά χριστιανικές πόλεις της Μικράς Ασίας. Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες ονόμασαν τη Σμύρνη σαν το «*αρχαιότερο και πιστότερο σύμμαχο.*»¹² Συνεπώς το ελληνικό στοιχείο υπήρχε στη Σμύρνη παρά πολλά χρόνια πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Στη Βυζαντινή περίοδο η Σμύρνη πέρασε σε περιόδους ακμής και παρακμής. Στα πρώτα χρόνια η ύπαρξη ορθόδοξων ναών όπως του αγίου Πολυκάρπου και του αγίου Δημητρίου μαρτυρούν την ύπαρξη Ορθόδοξων Ελλήνων. Σύμφωνα με τον διάσημο Γερμανό βυζαντινολόγο Μονάχου Karl Krumbacher (1856-1909) «*σε όλη τη πόλη της Σμύρνης είναι ακατάσχετη η διείσδυση του ελληνισμού. Δεν απέχει πολύ ο χρόνος που η Σμύρνη θα γίνει πάλι μία ελληνική πόλη*»¹³. Η Σμύρνη κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς το 1424 ενώ ακολούθησαν διομολογήσεις (εμπορικές συμφωνίες) μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους Γενοβέζους, Βενετσιάνους και Φλωρεντίνους στις αρχές του 16^ο αιώνα. Στα τέλη του 16^ο αιώνα (1583) με πρωτοβουλία της Βασίλισσας Ελισάβετ η ιδρύθηκε αγγλική Levant Comprany, ενώ το 1666 ιδρύεται και η γαλλική Compagnie d' Orient¹⁴. Συνεπώς η Σμύρνη γνωρίζει μεγάλη οικονομική ανάπτυξη την εποχή εκείνη. Σαν φυσικό επακόλουθο της οικονομικής ανάπτυξης αυξάνεται ραγδαία και ο πληθυσμός. Ο Goffman αναφέρει το 1580 ότι ο πληθυσμός της Σμύρνης ήταν γύρω τους 2,000, ενώ το 1650 θα πρέπει να έχει ανέβει στις 30,000-40,000¹⁵. Όλα παραπάνω δείχνουν τη δυναμική και τον πλούτο που είχε αποκτήσει η πόλη της Σμύρνης.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα ευφορίας και ανάπτυξης φυσικό ήταν έλληνες από τα γειτονικά νησιά του Αιγαίου και την Πελοπόννησο να μεταναστεύσουν στη Σμύρνη προκειμένου να έχουν περισσότερες ελευθερίες και ευκαιρίες να ασχοληθούν με το εμπόριο. Κατά την περίοδο 1715-1719 η Σμύρνη αντιπροσώπευε το 14,5% των συνολικών Οθωμανικών εξαγωγών, έναντι 8% της Κωνσταντινούπολης, 19% της Αλεξάνδρειας και 3,4% της Θεσσαλονίκης¹⁶. Η οικονομική ανάπτυξη έφερε την «*εκπαιδευτική άνοιξη*» στη πόλη της Σμύρνης. Στα 1894 ο Vital Quinet σε στατιστική

¹² Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 242

¹³ Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 294

¹⁴ Κ. Τσαγκρίδης, Από την ουτοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης, Αθήνα 2001, σ. 38

¹⁵ Κ. Τσαγκρίδης, *ό.π.*, σ. 43

¹⁶ Γ. Καραμπελιάς, Οι κοινωνικές συγκρούσεις και ο διαφωτισμός στην προεπαναστατική Σμύρνη (1788-1820). Ο Κοραΐς και Γρηγόριος Ε', Αθήνα 2009 σ. 15-16

που δημοσίευσε στο βιβλίο του «La Turquie d' Asie» αναφέρει πως η επαρχία της Σμύρνης είχε 235 σχολεία με 25,498 μαθητές εκ των οποίων 13,332 σπουδάζουν σε ελληνικά και 6,286 σε τουρκικά σχολεία.¹⁷ Ανάμεσα σε αυτά τα σχολεία ξεχωρίζει η Ευαγγελική Σχολή τόσο για το μεγάλο αριθμό μαθητών αλλά και για τους εξαιρετους διευθυντές και δασκάλους που κατά καιρούς εργάστηκαν εκεί.

Ο 20^ο αιώνας βρίσκει τη Σμύρνη στον απόηχο της δόξας της. Οι εξαγωγές της Σμύρνης συνεχίζονται με τεράστια άλματα λίγο πριν τους Βαλκανικούς πολέμους. Στα χρόνια 1910-1912 οι αξία των εξαγωγών υπερβαίνει την αξία των εισαγωγών κάθε χρόνο τουλάχιστον κατά 1.500.000 λίρες Αγγλίας¹⁸. Η Σμύρνη γνωρίζει μεγάλη κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη. Ο Paul Lindau (1839-1919) Πρώσος συγγραφέας αναφέρει «*Η κοινωνική ζωή της Σμύρνης είναι αντίθετα προς σχεδόν όλες τις πόλεις της Ανατολής πολύ αναπτυγμένη*»¹⁹. Οι προσκλήσεις για γεύματα, θέατρο και κινηματογράφο ήταν στην ημερήσια ατζέντα. Μέσα σε ένα τέτοιο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον το ελληνικό στοιχείο είναι κυρίαρχο. Στις αρχές Μαΐου του 1919 αποβιβάζεται ο Ελληνικός στρατός και το κλίμα στην πόλη είναι πανηγυρικό. Η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών φαίνεται να γίνεται πραγματικότητα. Με την Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου 1920) η Ελλάδα έχει κάθε λόγο να πανηγυρίσει. Μέσα σε αυτό το κλίμα ευφορίας γίνεται τον Δεκέμβριο του 1909 η τελετή καταθέσεως του θεμέλιου λίθου της Ευαγγελικής Σχολής σε οικοπέδο πρώην ιδιοκτησίας Κιουπετζόγλου στη συνοικία της αγίας Αικατερίνης. Όλα στην Σμύρνη ήταν υπέροχα. Κατάσταση όμως επιδεινώθηκε με την άνοδο στην εξουσία των Νεότουρκων. Οι διώξεις είχαν αρχίσει από την ανατολική Θράκη, τον Τσεσμέ, τη Φώκαια. Η Σμύρνη λόγω της έντονης παρουσίας Ευρωπαίων γλίτωσε πρόσκαιρα την οργή των Νεότουρκων. Μετά, τον Σεπτέμβριο του 1922 η Σμύρνη παραδίδεται στις φλόγες. Τίποτα δεν θα είναι όπως πριν.

Η εργασία περιλαμβάνει έξι βασικά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο στόχος μου είναι να αναλύσω την πνευματική κατάσταση στην Τραπεζούντα από το 1204 μετά την τέταρτη σταυροφορία στην Κωνσταντινούπολη μέχρι την κατάληψη της Τραπεζούντας από τον Μωάμεθ Β' το 1461. Η Τραπεζούντα ήταν η τελευταία

¹⁷ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *Η παιδεία στη Σμύρνη*, Αθήνα 1961 σ. 379

¹⁸ Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, *Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1881 ως το 1913. Μικρά Ασία* στην : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.14 (1977), σ. 370

¹⁹ Πολυχρόνης.Κ. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 236

ελληνική αυτοκρατορία της Βυζαντινής εποχής. Η Τραπεζούντα υπήρξε την εποχή εκείνη το τελευταίο προπύργιο του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας. Κατά τη διάρκεια της υστεροβυζαντινής περιόδου χάρη στο κράτος το Κομνηνών η Τραπεζούντα υπήρξε σημαντικό κέντρο έρευνας. Η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής βοήθησε σε αυτό. Μαρτυρίες ξένων, όπως του Αυστριακού *Eisenstein* και του διαβόητου Γερμανού *Fallmerayer* επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Μετά την άλωση της Τραπεζούντας το 1461 ακολουθούν δύσκολα χρόνια για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία. Ακολούθησαν μαζικοί εξισλαμισμοί, καταστροφές και αρπαγές περιουσιών. Όμως ο Ελληνισμός της Τραπεζούντας, ακόμα και τουρκοκρατούμενος θα βρει τρόπο να συνεχίσει την ιστορική του πορεία. Η διαπίστωση από τους πρώτους Σουλτάνους ότι η έλλειψη χριστιανών οδηγεί σε έλλειψη φόρων και δούλων, οδήγησε τους Τούρκους να φέρονται ηπιότερα στους Έλληνες. Ο μοναδικός φορέας της πνευματικής ζωής το 16^ο και 17^ο αιώνα στην Τραπεζούντα ήταν η Εκκλησία. Είναι σημαντικό να επισημάνω ότι η Μητρόπολη Τραπεζούντας υπαγόταν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης που είχε με τη σειρά του σειρά προνομίων από τον Τούρκο κατακτητή.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιδίωξη μου είναι να αναλύσω τις συνθήκες που οδήγησαν στην ίδρυση του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας. Ο ρόλος του Σεβαστού Κυμινήτη υπήρξε καταλυτικός. Έχοντας μάθει τα πρώτα του γράμματα στην Τραπεζούντα και ως σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής αποφασίζει να γυρίσει πίσω με σκοπό να ιδρύσει ελληνικό σχολείο στην Τραπεζούντα. Τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν προσκολλημένα στη Βυζαντινή παράδοση και η ελληνική γλώσσα διδασκόταν στην εκκλησιαστική της μορφή. Ο στόχος των μαθημάτων ήταν η ανατροφή μαθητών με υψηλό φρόνημα ικανό μια μέρα να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους από τον Τουρκικό ζυγό. Πολλοί δάσκαλοι του Φροντιστηρίου ήταν και πρώην μαθητές του και αρκετοί διευθυντές ήταν διευθυντές της Ευαγγελικής Σχολής της Σμύρνης. Σχετικά με τη στέγαση του Φροντιστηρίου σχεδόν τα 100 πρώτα χρόνια λειτουργίας ήταν στο μετόχι της Παναγίας Σουμελά.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα γίνει λόγος για τις πιο ένδοξες ημέρες λειτουργίας του Φροντιστηρίου καθώς μετά το 1850 αυξάνεται ραγδαία ο αριθμός των μαθητών με τη λειτουργία το 1902 ενός σύγχρονου και επιβλητικού διδακτηρίου, παράλληλα με τη διοικητική μεταρρύθμιση του Οθωμανικού κράτους. Όμως οι διωγμοί των Νέο τούρκων με την βοήθεια ανώτατων Γερμανικών αξιωματικών θα αποδεκατίσει τους

Έλληνες της περιοχής με συνέπεια το οριστικό κλείσιμο του Φροντιστηρίου και τη συνθήκη της ανταλλαγής πληθυσμών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα γίνει εκτενής λόγος για το άλλο σπουδαίο εκπαιδευτήριο της Μικράς Ασίας, την Ευαγγελική Σχολή. Η πρωτεύουσα της Ιωνίας από αρχαιότατους χρόνους διακρίνεται για την πνευματική της ανάπτυξη. Στη Σμύρνη στα τέλη του 17^{ου} αιώνα δεν φαίνεται να υπάρχει συστηματικό ελληνικό σχολείο και ξένοι περιηγητές που επισκέφτηκαν τη Σμύρνη την εποχή αυτή δεν κάνουν αναφορά για ελληνικό σχολείο. Πρώτα εμφανίζονται οι μοναχοί Ιησουΐτες, έπειτα οι Καπουκίνοι και άλλα Καθολικά μοναχικά τάγματα που σκοπό έχουν να προπαγανδίσουν τον Καθολικισμό. Τότε αντιδρά η επίσημη εκκλησία στη Σμύρνη και ιδρύουν το 1707 το πρώτο Ελληνικό σχολείο το οποίο θα είναι και πρόδρομος της Ευαγγελικής Σχολής. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την προσπάθεια έπαιξε ο Διαμαντής Ρύσιος, ο οποίος υπήρξε παππούς του Αδαμάντιου Κοραή. Αρχικά η Ευαγγελική Σχολή είχε αυστηρό θρησκευτικό χαρακτήρα καθώς μέχρι και λίγο μετά την επανάσταση του 1821 όλοι οι διευθυντές της ήταν κληρικοί. Πολύ σημαντικό ρόλο στην ίδρυση και λειτουργία της Σχολής έπαιξαν οι Ιερόθεος Δενδρινός ως ο πρώτος ισόβιος διευθυντής και ο Παντολέον Σεβαστόπουλος ως έφορος και χορηγός. Ο μητροπολίτης Σμύρνης Γρηγόριος Κονταρής με δωρεά βιβλίων ουσιαστικά ξεκινά την προσπάθεια για να ξεκινήσει να λειτουργεί η βιβλιοθήκη της Σχολής και έπειτα το Αρχαιολογικό Μουσείο. Στο τέλος του κεφαλαίου θα γίνει αναφορά στα εξαρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής τα οποία ήταν πέντε καθώς με την πάροδο του χρόνου και την αύξηση των μαθητών δεν μπορούσαν να φιλοξενηθούν όλοι μαθητές σε ένα κτίριο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην οργάνωση της Σχολής και τους κανονισμούς και τα βασικά του άρθρα. Καθοριστικός ήταν ο ρόλος των επιτρόπων καθώς ήταν υπεύθυνοι για τη διαχείριση της περιουσίας της Σχολής. Τα μαθήματα της σχολής αρχικά είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα αλλά με τη λειτουργία του Φιλολογικού Γυμνασίου σύντομα η Ευαγγελική Σχολή άλλαξε προσανατολισμό και προσέλαβε διευθυντές επηρεασμένοι από το κίνημα του νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως ο Θεόφιλος Καΐρης και ο Βενιαμίν ο Λέσβιος. Θα ακολουθήσει ανάλυση των μαθημάτων της Ευαγγελικής Σχολής ανάλογα με την τάξη του μαθητή. Ακολουθεί αναφορά στους σπουδαιότερους διευθυντές και δασκάλους καθώς η περισσότεροι δίδαξαν και σε άλλα μεγάλα σχολεία εκτός ελληνικής επικράτειας. Είναι

αναπόφευκτο ότι με τόσο σπουδαίους διευθυντές και δασκάλους και οι μαθητές της Σχολής με την σειρά τους θα διέπρεπαν στον χώρο που είχαν επιλέξει. Τόσο η ποιότητα των μαθητών όσο και ο αυξανόμενος αριθμός τους θα αποτελέσει αντικείμενο σχολιασμού. Ολοκληρώνοντας το κεφαλαίο θα γίνει λόγος για το νέο κτίριο της Ευαγγελικής Σχολής που παραδόθηκε λίγο πριν την καταστροφή του 1922 και για τον τρόπο που έφτασε η Σχολή να αναζητεί μετά από τρεις πυρκαγιές νέα στέγη για ένα σύγχρονο και ευρωπαϊκό εκπαιδευτήριο με τεράστια βιβλιοθήκη και σπουδαίο Αρχαιολογικό Μουσείο.

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο Φιλολογικό Γυμνάσιο, ένα εξίσου σπουδαίο σχολείο που όμως λόγω των σφοδρών κοινωνικών συγκρούσεων για την εξουσία είχε σύντομη διάρκεια ζωής. Ο Αδαμάντιος Κοραής ως ο κυριότερος εκπρόσωπος του νεοελληνικού Διαφωτισμού στηρίζει το σχολείο με όλες τις δυνάμεις του καθώς θεωρεί την Ευαγγελική Σχολή συντηρητική και ξεπερασμένη. Θα γίνει λόγος για τα πραγματικά αίτια για το βίαιο κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου και το ανανεωμένο πρόγραμμα μαθημάτων. Ολοκληρώνοντας το τελευταίο κεφάλαιο γίνεται αναφορά για τους τρεις στυλοβάτες εκπαιδευτικούς του Φιλολογικού Γυμνασίου, τον Κωνσταντίνο Κούμα και τα αδέρφια Στέφανος και Κωνσταντίνος Οικονόμου.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Τραπεζούντα πρωτεύουσα του Πόντου

Η σχέση των Ποντίων με τα γράμματα ήταν αναπτυγμένη από την αρχαιότητα. Οι οικονομικές, πολιτιστικές και γεωγραφικές συνθήκες της περιοχής του Πόντου έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αστικής τάξης. Πόντος αποκτά σταδιακά ελληνική ταυτότητα από την εποχή της ίδρυσης της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας το 1204. Η Τραπεζούντα ήταν η τελευταία ελληνική αυτοκρατορία της Βυζαντινής εποχής. Συνεπώς όταν αναφερόμαστε στην ελληνική παιδεία στον Πόντο, η αρχή γίνεται το 1204 και το τέλος το 1922. Το 1204 μετά την τέταρτη σταυροφορία στην Κωνσταντινούπολη, ο Αλέξιος και Δαβίδ Κομνηνός επέστρεψαν στην πατρίδα τους την Τραπεζούντα και ίδρυσαν την Αυτοκρατορία των Κομνηνών. Οι αυτοκράτορες της Τραπεζούντας (1204-1461) ενδιαφέρονταν για την καλλιέργεια των γραμμάτων.

Μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς το 1461 δεν καταστράφηκε πλήρως η εκπαιδευτική υποδομή που υπήρχε. Τον 15^ο και 16^ο αιώνα λόγιοι όπως ο Βασίλειος Βησσαρίων, ο Γεώργιος Αμιρούτζης, ο Γεώργιος Τραπεζούντιος, ο Συμεών ο Πατριάρχης, ο Γεννάδιος ο Τραπεζούντιος γεννημένοι στην Τραπεζούντα ασχολήθηκαν με επιστήμες όπως φιλολογικές, θεολογικές και ιστορικές. Συνεπώς οι Τραπεζούντιοι έδειχναν ιδιαίτερο ζήλο για τα γράμματα και είχαν μία παράδοση στις επιστήμες και τις τέχνες και αυτό συνεχίστηκε και τον 17^ο αιώνα. Ακολούθησε ο πολύ σημαντικός Σεβαστός Κυμινήτης (1630 -1702) που έζησε και δίδαξε σε άλλα σπουδαία εκπαιδευτήρια. Ο Κυμινήτης προσέφερε τα μέγιστα στο ξεκίνημα του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.

1.1 Η ελληνική εκπαίδευση πριν από την άλωση της Τραπεζούντας (1461)

Η Τραπεζούντα τους τελευταίους αιώνες πριν την άλωση είναι ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα παγκοσμίου εμπορίου. Ο Αλέξιος Β' ο Κομνηνός (1297-1320) πέτυχε μεγάλες εμπορικές συμφωνίες τόσο με την Κωνσταντινούπολη, όσο με ηγεμόνες της Ασίας²⁰. Σύμφωνα με τον Γερμανό ιστορικό Fallmerayer η Τραπεζούντα ήταν μεγάλο εμπορικό κέντρο ανάμεσα στις χώρες της Ανατολής και της Δύσης. Την εποχή της δυναστείας των Κομνηνών έφταναν πλοία φορτωμένα με

²⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 26

χρυσάφι από τη Βαγδάτη και την Καχίρα, με μεταξωτά υφάσματα από την Ινδία και την Κίνα, με μαργαριτάρια και πολύτιμους λίθους από την Κεϋλάνη, με τσόχινα υφάσματα από τη Σικελία, Φλάνδρα και Ιταλία, με γυαλικά και είδη ατσαλιού από τη Γερμανία, με κάνναβη και μέλι από τη Γεωργία, με σιτηρά από τη χερσόνησο του Ταύρου, με χρώματα από τη Φλωρεντία²¹. Δεν ήταν τυχαίο ότι οι Κομνηνοί είχαν τον τίτλο «*Βασιλεύς και Αυτοκράτωρ πάσης Ανατολής, Ιβήρων και Περσείας*»²². Όλα αυτά τα χρήματα δημιούργησαν μία οικονομική υποδομή και μία ισχυρή αστική τάξη. Αυτή η οικονομική ανάπτυξη οδήγησε σε πνευματική ανάπτυξη καθώς δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για ελεύθερη κίνηση ιδεών από Ευρώπη και Ασία και επικρατούσαν ήπιες κλιματολογικές συνθήκες.

Η δυναστεία των Κομνηνών συνέβαλλε τα μέγιστα στην αναβάθμιση της ελληνικής παιδείας στην πόλη της Τραπεζούντας. Με όπλο την ισχυρή οικονομία, τις κλιματολογικές συνθήκες που ευνοούσαν τα ταξίδια επιστημών και την άριστη γεωγραφική θέση μεταξύ Δύσης και Ανατολής, οι Κομνηνοί υποστήριζαν έλληνες πνευματικούς ανθρώπους εκτός Πόντου. Ο Fallmerayer αναφέρει χαρακτηριστικά «*Οι Κομνηνοί όχι μόνο άνοιγαν τις πόρτες του παλατιού τους και τιμούσαν με τίτλους και διακρίσεις εκείνους που προσπαθούσαν να διευρύνουν το πεδίο της ανθρώπινης γνώσης, αλλά τους ενίσχυαν γενναιόδωρα με χρήματα*»²³. Ο Γρηγόριος Χιονιάδης, ο Κωνσταντίνος Λουκύτης και ο Γεώργιος Χρυσοκόκης είναι λαμπρά παραδείγματα ανθρώπων που ευνοήθηκαν από την αγάπη των Κομνηνών για τα γράμματα²⁴.

Συνεπώς η φιλομάθεια και το ανώτερο πολιτιστικό επίπεδο των Κομνηνών οδήγησε πολλούς λόγιους Έλληνες σε ταξίδια με χρήματα της αυτοκρατορίας είτε για σπουδές είτε για μεταφορά επιστημονικών επιτευγμάτων άλλων λαών. Ασφαλώς και δεν μπορεί να γίνει λόγος για οργανωμένη εκπαίδευση με την μορφή σχολείων όπως την γνωρίζουμε σήμερα αλλά υπήρξε ένα βασικό πλαίσιο και λαμπροί επιστήμονες που μετά την πτώση της Τραπεζούντας θα παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στις ευρύτερες μάζες.

²¹ Jac.Ph. Fallmerayer, *Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας*, Θεσσαλονίκη 2003 σ. 299

²² Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.30

²³ Jac.Ph. Fallmerayer, *ό.π.*, σ.297-298

²⁴ Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *ό.π.*, σ. 29

1.2 Η ελληνική παιδεία στην Τραπεζούντα (1461-1682)

Η πνευματική και εκπαιδευτική υποδομή που δημιουργήθηκε κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο στην Τραπεζούντα πέρασε μία μεγάλη κρίση μετά την άλωση το 1461. Όμως οι Τούρκοι κυριάρχησαν κυρίως στρατιωτικά και όχι πληθυσμιακά ή πολιτιστικά παρά τους διωγμούς που υπέστησαν οι Έλληνες. Αυτό έγινε γιατί οι πρώτοι Σουλτάνοι μετά την άλωση παρατήρησαν ότι η έλλειψη χριστιανών οδήγησε στην έλλειψη δούλων, που οδήγησε στην ελάττωση φόρων²⁵. Συνεπώς άφησαν τους χριστιανούς περισσότερο ελεύθερους στα θρησκευτικά τους καθήκοντα.

Ενώ οι Έλληνες της Τραπεζούντας έδιναν αγώνα για επιβίωση, λόγιοι αποτέλεσαν φωτεινά παραδείγματα για τους υπόδουλους κυρίως στο εξωτερικό. Αυτοί ασχολήθηκαν με φιλολογικές, θεολογικές, ιστορικές επιστήμες και με την αστρονομία. Ήταν προάγγελοι πνευματικής αναγέννησης στην Τραπεζούντα. Ο πιο σημαντικός λόγιος της Τραπεζούντας ήταν ο Γεώργιος Βησσαρίων. Πραγματοποίησε τις εγκύκλιες σπουδές στην Κωνσταντινούπολη. Έπειτα σπούδασε ρητορική και φιλοσοφία στη Σηλύβρια κοντά στο Μητροπολίτη της πόλης και μαθηματικά κοντά στον Πλήθωνα Γεμιστό. Το 1437 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Νίκαιας. Αργότερα εγκαταστάθηκε στην Ιταλία όπου υποστήριξε την ένωση των δύο εκκλησιών. Το 1468 χάρισε στη σύγκλητο της Βενετίας την πλούσια σε χειρόγραφα βιβλιοθήκη του²⁶.

Ακολουθεί ο Γεώργιος Αμοιρούτσης. Γεννήθηκε στην Τραπεζούντα στα τέλη του 14^ο αιώνα, έκανε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Τραπεζούντα και σπούδασε φιλοσοφία στην Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε φιλόσοφος και θεολόγος. Συμμετείχε στη Σύνοδο της Φλωρεντίας το 1439, όπου έλυσε πολλά δογματικά θέματα.

Σπουδαίος δάσκαλος υπήρξε και ο Γεώργιος Τραπεζούντιος ο οποίος ταξίδεψε στην Ιταλία, έμαθε λατινικά αλλά δίδαξε ελληνικά στη Βικεντία, Βενετία και Ρώμη. Ο ίδιος γεννήθηκε στη Κρήτη αλλά οι γονείς του κατάγονταν από την Τραπεζούντα.

²⁵ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 61
²⁶ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 235

Με την επιστολή του «*Περί των δόλων των Ιησουϊτών*» προσπάθησε να αφυπνήσει τους Έλληνες για τον κίνδυνο των καθολικών²⁷. Πέθανε στη Ρώμη σε ηλικία 76 ετών.

Ο Σεβαστός Κυμινήτης έζησε στα τέλη του 17^ο αιώνα και σπούδασε στην Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Ασχολήθηκε με την φιλοσοφία και φιλολογία. Η δράση του μεγάλου δασκάλου επικεντρώνεται στα τρία μεγάλα σχολεία του Ελληνισμού : Μεγάλη του Γένους Σχολή, Ακαδημία Βουκουρεστίου και στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας που θα εξεταστεί σε βάθος στο επόμενο κεφάλαιο.

Ο μοναδικός φορέας της πνευματικής ζωής κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα στην Τραπεζούντα ήταν η εκκλησία. Οι κληρικοί και μοναχοί μαζί με τους αυλικούς του αυτοκράτορα καλλιεργούσαν τα γράμματα στις εκκλησίες και τα μοναστήρια. Ο Τούρκος κατακτητής αναγνώρισε το θεσμό της εκκλησίας και παραχώρησε προνόμια στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, στο οποίο υπαγόταν η Μητρόπολη Τραπεζούντας²⁸. Όμως η Τουρκική διοίκηση στέρησε όλα τα οικονομικά μέσα στη εκκλησία να καλλιεργήσει συστηματικά τα γράμματα των υπόδουλων Ελλήνων αρπάζοντας την περιουσία των ιεραρχών μετά το θάνατό τους²⁹.

Συμπερασματικά η ελληνική παιδεία στην Τραπεζούντα μετά την ανάπτυξη που γνώρισε την εποχή των Κομνηνών γνωρίζει μεγάλες δυσκολίες κυρίως τον 15^ο και 17^ο αιώνα. Οι λόγιοι άνδρες στην Τραπεζούντα είναι ελάχιστοι. Όπως αναφέρει ο Παλαμάς «*στέρησαν όλες οι πηγές οι πλάστρες μες στη χώρα*»³⁰. Υπάρχουν φωτεινοί Τραπεζούντιοι λόγιοι στην Ευρώπη που δείχνουν μία τάση του ελληνικού πληθυσμού της Τραπεζούντας για πνευματική καλλιέργεια. Αυτή η τάση θα γιγαντωθεί και θα γίνει πράξη με την ίδρυση ενός σπουδαίου εκπαιδευτηρίου, του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας το 1682.

²⁷ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 236

²⁸ Χρήστος Πατρινέλης, *Η οργάνωση του Γένους υπό τους Τούρκους και η επιβίωση του*, στην : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 10, σ. 104

²⁹ Σωφρόνης Χατζησαββίδης, *Ελληνική εκπαίδευση και πνευματική ζωή στην Τραπεζούντα του Πόντου (1461-1922)*, Θεσσαλονίκη 1993 σ. 40

³⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 241

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ίδρυση και η λειτουργία του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας

Τους δύο πρώτους αιώνες μετά την άλωση της Τραπεζούντας, τα γράμματα καλλιεργούνταν ελάχιστα και μόνο πριν και μετά από διωγμούς. Η καλλιέργεια γραμμάτων γίνεται στα μοναστήρια από λόγιους μοναχούς. Κέντρα παιδείας και γραμμάτων είναι τα τρία γνωστά μοναστήρια στην περιοχή της Τραπεζούντας, Παναγία Σουμελά, Ιωάννης Πρόδρομος Βαζελώνα και άγιος Γεώργιος Περιστερεώτα. Η Τραπεζούντα υπήρξε γενέτειρα πολλών μεγάλων δασκάλων που συνέβαλλαν αποφασιστικά στην άνθιση των γραμμάτων και στην αντίσταση στην Καθολική προπαγάνδα. Ένας από αυτούς ήταν και ο Σεβαστός Κυμινήτης. Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ιδρύθηκε από τον Σεβαστό Κυμινήτη το 1682. Το Φροντιστήριο υπήρξε ένας θεσμός που περιελάμβανε περισσότερες από μία σχολικές βαθμίδες. Ήταν ένα σύγχρονο σπουδαστήριο. Τα μαθήματα που διδάσκονταν εκεί αρχικά είχαν θρησκευτικό, φιλολογικό και φιλοσοφικό περιεχόμενο. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στα αρχαία ελληνικά, στην ιστορία και τα μαθηματικά. Ο βασικός στόχος του Φροντιστηρίου ήταν η διαμόρφωση μίας ελληνικής και χριστιανικής συνείδησης. Μεταξύ των σπουδαίων καθηγητών και δασκάλων που δίδαξαν εκεί ήταν ο Σάββας Ιωαννίδης (1829-1910), ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης (1829-1910), ο Γεώργιος Κυριακίδης-Παπαδόπουλος (1828-1892) και ο Αριστείδης Ιεροκλής. Ανάμεσα στους σπουδαίους διευθυντές του Φροντιστηρίου ήταν ο Περικλής Τριανταφυλλίδης (1842-1844, 1850-1851 και 1859-1862), ο Σάββας Τριανταφυλλίδης (1817-1823), ο Ηλίας Κωνσταντινίδης (1856-1858), ο ιερομόναχος Νικόδημος (1720-1747), ο Ηλίας Κανδήλης η Κανδήλογλους (1778-1784), ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος (1844-1850, 1885-1887), ο Ματθαίος Παρανίκας (1897-1904) και ο Νικόλαος Λιθοξόος (1904-1918). Το Φροντιστήριο στεγάστηκε τα πρώτα σχεδόν 100 χρόνια στο μετόχι της Παναγίας Σουμελά και κατέληξε σε σύγχρονο τετραώροφο κτίριο λίγο πριν το οριστικό κλείσιμο το Νοέμβριο του 1922 και την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών. Το Ελληνικό Φροντιστήριο Τραπεζούντας υπήρξε ο σημαντικότερος και μακροβιότερος εκπαιδευτικός οργανισμός της Τραπεζούντας και ένα από τα πιο σπουδαία εκπαιδευτήρια της Μικράς Ασίας. Ήταν πραγματικά ο «Φάρος της Ανατολής».

2.1 Ο Σεβαστός Κυμινήτης και το Φροντιστήριο Τραπεζούντας

Ο Σεβαστός Κυμινήτης γεννήθηκε περίπου το 1630 στο χωριό Χότζη, μετέπειτα Κύμινα λίγα χιλιόμετρα μακριά από την Τραπεζούντα. Έμαθε τα πρώτα γράμματα στην περιοχή από ιερείς, γεγονός που αποδεικνύει ότι υπήρχε η δυνατότητα της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας ακόμα και χωρίς την ύπαρξη οργανωμένης σχολής. Σπούδασε αρχικά στην Τραπεζούντα, έπειτα στην Κωνσταντινούπολη όπου έγινε δάσκαλος και σχολάρχης της Πατριαρχικής Σχολής το 1671 αφού διαδέχθηκε στη σχολαρχία τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Έγινε μαθητής της Μεγάλης του Γένους Σχολής όταν διευθυντής ήταν ο Ιωάννης Καρυοφύλλης. Ο Κυμινήτης ανδρώθηκε στους κόλπους της Πατριαρχικής Ακαδημίας χωρίς σπουδές σε κάποια σχολή της Ευρώπης. Αφορμή για την επιστροφή του στην Τραπεζούντα το 1682 ήταν οι ταραχές των μαθητών και εφόρων της Μεγάλης του Γένους Σχολής, ώστε παραιτήθηκε ως Σχολάρχης και επέστρεψε στην πατρίδα του και ίδρυσε το Φροντιστήριο Τραπεζούντας³¹. Κύριο μέλημά του Κυμινήτη ήταν «η πνευματική ανάπτυξη των συμπατριωτών του και η χριστιανική ενίσχυσή τους, ώστε να αντισταθούν στους διωγμούς των Τούρκων και στην προπαγάνδα των καθολικών»³². Τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του Φροντιστηρίου ήταν αρκετά δύσκολα λόγω της έλλειψη πόρων και την έλλειψη αξιόλογων εκπαιδευτικών που θα μπορούσαν να στηρίξουν τον Κυμινήτη στα πρώτα βήματα του σχολείου. Από μία επιστολή του Κυμινήτη προς το Χρύσανθο Νοταρά, αρχιμανδρίτη του Παναγίου Τάφου και πρώην μαθητή του, έξι χρόνια μετά την ίδρυση του Φροντιστηρίου (1688) αναφέρει πως ο ίδιος και η Σχολή βρισκόταν σε άθλια οικονομική κατάσταση. Με την επιστολή ζητούσε ο Κυμινήτης από τον Χρύσανθο Νοταρά να μεσολαβήσει στον ηγεμόνα της Βλαχίας Σερβάνο Καντακουζηνό για επιχορήγηση για να συνεχίσει να λειτουργεί το Φροντιστήριο³³. Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς έγινε αλλά η κατάσταση ήταν τόσο πιεστική που ο Κυμινήτης έγραψε επιστολή και στο Μιχαήλ Καντακουζηνό στην οποία αναφέρει χαρακτηριστικά «*τούτο μόνο ενταύθα προς υπομνήσαντες, ως όσον εστί πλουσιωτέρα η χορηγία των αναγκαίων τσοούτον έσται και η επίδοση ερρωμενεστέρα των προς φοιτώντων*»³⁴. Ο Κυμινήτης απογοητευμένος εγκαταλείπει

³¹ Σωφρόνης Α. Χατζησαββίδης, *ό.π.*, σ. 49

³² Ιωάννα Κόλια, Ο Σεβαστός Κυμινήτης και η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, *Ελληνικά*, τόμος 30, σ. 281

³³ Ιωάννα Κόλια, *ό.π.*, σ. 299-304

³⁴ Ιωάννα Κόλια, *ό.π.*, σ. 298

λίγο αργότερα την Τραπεζούντα και εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι, όπου διορίστηκε δάσκαλος στο «*Αυθεντικό Ελληνικό Φροντιστήριο του Βουκουρεστίου*», που αργότερα ονομάστηκε Ακαδημία και δίδαξε μέχρι το θάνατό του (1702). Εκεί στην πρωτεύουσα της Μολδοβλαχίας που έλαμψε η ελληνική παιδεία, η οικογένεια Υψηλάντης και οι Μουρούζηδες ενθουσιάζοντες την ποντιακή καταγωγή τους έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην ενίσχυση του Φροντιστηρίου και έπειτα στην εθνική παλιγγενεσία.

Ο Σεβαστός Κυμινήτης άφησε πίσω ένα τεράστιο εκπαιδευτικό και συγγραφικό έργο, φιλολογικής, θεολογικής και φιλοσοφικής έρευνας. Είναι χαρακτηριστική η άποψη που εκφράζει ο Γριτσόπουλος «*Η πανεπιστημοσύνη του Σεβαστού μας κρατεί έκπληκτους εμπρός εις το πολύ και πολύμορφον έργον αυτού, το φιλολογικόν, το φιλοσοφικόν, το διδακτικόν και εποικοδομητικόν*»³⁵. Από τα έργα του εκδόθηκαν μόνο δύο. Πρώτον το εορτολόγιο περί του Αγίου Πάσχα, περί τίνων εκκλησιαστικών κανόνων, περί πασών των εορτών και δεύτερον η δογματική διδασκαλία της αγιωτάτης ανατολικής και καθολικής εκκλησίας. Σημαντικά φιλολογικά έργα του είναι η παράφραση επών του Πυθαγόρα, παράφραση έργων του Ησίοδου και παράφραση έργων του Ευριπίδου. Γνωστά θεολογικά έργα είναι περί μυστηρίου της Ευχαριστίας, περί υποθέσεων της θείας Γραφής και βίος του Γρηγορίου Ναζιανζηνού. Είναι επίσης γνωστό ότι ο Κυμινήτης ασχολήθηκε και με την Αριστοτελική φιλοσοφία.

Ο Σεβαστός Κυμινήτης υπήρξε μία πολύπλευρη προσωπικότητα, περιπλανήθηκε στις σπουδαιότερες σχολές της εποχής του αφήνοντας σε όλες το αποτύπωμα του. Υπερασπίστηκε τις ιδέες του και αγωνίστηκε για την άνοδο της ελληνικής παιδείας ιδιαίτερα στην Τραπεζούντα. Δεν υπήρξε δάσκαλος που επηρεάστηκε από τον Διαφωτισμό αλλά είχε πλούσια μόρφωση και αγάπη για την παιδεία. Άφησε την τελευταία του πνοή στις 6 Σεπτεμβρίου 1702 στο Βουκουρέστι.

2.2 Τα διδασκόμενα μαθήματα και οι στόχοι διδασκαλίας

Τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Ελληνικού Φροντιστηρίου Τραπεζούντας μαθήματα είχαν κυρίως ως βασικό στόχο την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας μέσα από το εκκλησιαστικά κείμενα. Ας μην λησμονούμε ότι το μετόχι της Παναγίας

³⁵ Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, Αθήνα 1966, τ.1, σ. 253

Σουμελά ήταν για περίπου 100 χρόνια το διδακτήριο του Φροντιστηρίου. Δυστυχώς δεν υπάρχουν στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του Φροντιστηρίου πολλά στοιχεία για τα μαθήματα. Επιπλέον είναι φανερό πως ο ρόλος του διευθυντή της Σχολής, που σε πολλές περιπτώσεις ήταν άνθρωπος της εκκλησίας, υπήρξε καταλυτικός στην κατεύθυνση της σχολής και στα διδασκόμενα μαθήματα. Όμως από τα μέσα του 19^ο αιώνα γίνεται συστηματική αναφορά στα διδασκόμενα μαθήματα μέσα από τις ελληνικές εφημερίδες, ελληνικά περιοδικά της εποχής και στα σχολικά αρχεία.

Από το 1720-1747, όταν διευθυντής ήταν ο ιερομόναχος Νικόδημος, τα διδασκόμενα μαθήματα έχουν κυρίως θρησκευτική και αρχαιοελληνική κατεύθυνση. Διδάσκονται κείμενα θρησκευτικά όπως του Γρηγορίου του Θεολόγου και του Ιωάννη του Δαμασκηνού, Λατινικά, και του Όμηρου³⁶. Η μόρφωση ήταν κλασική, αρχαιοελληνική και χριστιανική. Αργότερα από το 1904-1918 επί διεύθυνσεως Νικόλαου Λιθοξόου δόθηκε έμφαση στην λειτουργία εργαστηρίων Φυσικής και Χημείας και ίδρυσε στο Γυμνάσιο εμπορικό τμήμα³⁷. Ο ίδιος ήταν φιλόλογος και άνθρωπος με ανοικτούς ορίζοντες καθώς έζησε και σπούδασε στο εξωτερικό (Ελβετία) πριν έρθει στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Επομένως ανάλογα με τις σπουδές και την εμπειρία που είχε ο εκάστοτε διευθυντής ανάλογη ήταν και η κατεύθυνση των μαθημάτων.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα μαθημάτων στο Αλληλοδιδασκτικό Δημοτικό Σχολείο του Φροντιστηρίου κατά το σχολικό έτος 1853-1854 το πρόγραμμα είναι τελείως αντιπαιδαγωγικό³⁸. Στη πρώτη τάξη διδάσκονται γεωγραφία, γεωμετρία, ιερά κατήχηση, γραμματική ενώ στην δεύτερη τάξη και τρίτη τάξη διδάσκονται αρχαίοι έλληνες όπως Ξενοφών, Πλούταρχος, Θεόφραστος και Λουκιανός μαζί με γραμματική και γεωγραφία³⁹. Το ίδιο αυστηρό πρόγραμμα ήταν και στο Γυμνάσιο. Ήταν ένα πρόγραμμα υπερφορτωμένο και συντηρητικό. Μόνο προς το τέλος του 19^ο αιώνα όταν θα ενταχθούν στο πρόγραμμά άλλα γενικότερα μαθήματα καθώς το 1894 το Φροντιστήριο αναγνωρίζεται ως ισότιμο με τα γυμνάσια της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό της διεύρυνσης των μαθημάτων είναι ότι το 1884 στο Γυμνάσιο τα

³⁶ Γεωργία Ηλ. Χαριτίδου, *Η παιδεία στον Πόντο: Φροντιστήριο Τραπεζούντας στο: Ο Μικρασιατικός ελληνισμός από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Ιστορία και πολιτισμός*, Αθήνα 2018, σ. 193

³⁷ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 123

³⁸ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 146

³⁹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 146

μαθήματα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα εκπαίδευσης. Διδάσκονται Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Φιλοσοφικά, Ιστορία, Γυμναστική, Ωδική, Φυσική, Ιστορία, Γεωγραφία, Ορθογραφία, Τεχνικά, Γαλλικά, Ρωσικά, Τουρκικά ενώ Αρχαία Ελληνικά διδάσκονται στο πρωτότυπο σε όλες τις τάξεις⁴⁰. Στο ίδιο πνεύμα γίνονται μαθήματα σύμφωνα με απόσπασμα από την εφημερίδα *Εύξεινος Πόντος* της Τραπεζούντας του έτους 1880. Στην Ε' τάξη τα μαθήματα ήταν Ελληνικά (12 ώρες), Θρησκευτικά (3 ώρες), Μαθηματικά (3 ώρες), Φιλοσοφικά, Γαλλικά, Γυμναστική, και Ωδική⁴¹.

Στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας τα μαθήματα ξεκινούσαν αρχές Σεπτεμβρίου και τελείωναν στα μέσα Ιουνίου. Στις τελευταίες ημέρες του διδακτικού έτους διενεργούνταν οι ετήσιες εξετάσεις στις οποίες υποβάλλονταν όλοι οι μαθητές για να συνεχίσουν στην επόμενη τάξη. Σύμφωνα με ενδεικτικό του γυμνασίου του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας από το σχολικό έτος 1913-1914 ο άριστος βαθμός του μαθητή ήταν από το 6- 5,50, λίαν καλώς από 5,50-4 και καλώς από 4-3⁴².

2.3 Σπουδαίοι δάσκαλοι και καθηγητές

Εκτός από το οικονομικό ζήτημα, στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως, υπήρξε και πρόβλημα με την έλλειψη διδακτικού προσωπικού. Κάποιοι εκδιώχτηκαν από τους διαβόητους ντερεμπέδες, όπως ο Ηλίας Κανδήλης ή Κανδήλογλους, ενώ άλλοι φοβούμενοι τους διωγμούς των Τούρκων, έφυγαν με τον Ρωσικό στρατό το 1918. Πολλοί υπήρξαν σπουδαίοι δάσκαλοι και καθηγητές στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Παρ' όλο που ο κατάλογος των καθηγητών του Φροντιστηρίου ήταν αρκετά μεγάλος, κατά καιρούς δεν ήταν αρκετός για την κάλυψη των διδακτικών αναγκών. Ο τόπος καταγωγής των περισσότερων δασκάλων και καθηγητών ήταν η ευρύτερη περιοχή του Πόντου, ενώ αρκετοί είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους σε πανεπιστήμια της Ευρώπης καθώς πολλοί Πόντιοι έφυγαν για σπουδές στη Βλαχία. Το περιεχόμενο των σπουδών τους ήταν κυρίως προσανατολισμένο στην κλασική και αρχαιοελληνική παράδοση όπως επιδίωκε και ο Σεβαστός Κυμινήτης, ενώ τα τελευταία χρόνια διδάσκουν καθηγητές φυσικομαθηματικά.

⁴⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 119

⁴¹ Σωφρόνης Χατζησαββίδης, *Η ελληνική παιδεία στον Πόντο στο : ο Πόντος των Ελλήνων, Χαμένες Πατρίδες*, Αθήνα 2003, σ. 106

⁴² Κωνσταντίνος Φωτιάδης Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Πόντος - Ο Ποντιακός Ελληνισμός*, Αθήνα 2010, σ. 70

Η παράθεση ενός πίνακα με όλους τους εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου είναι αδύνατο καθώς δεν είναι συστηματικά καταγεγραμμένοι. Από αποσπασματικά στοιχεία που είναι διαθέσιμα ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια λειτουργίας προκύπτουν ονόματα και στοιχεία. Ενδεικτικά οι δάσκαλοι που διδάσκουν στην Τραπεζούντα το 1904 στο κεντρικό κτήριο είναι : Δ. Παπαζαχαρίου, Ι. Μαυρίδης, Γ. Μιχαηλίδης, Ι. Καστηνός, Α. Αθανασιάδης, Γ. Μανώλακας, Ν. Παπαθανασίου, Α. Ντάνιας, Πολύτιμος Κελαϊδίτης και Α. Ξύνδας⁴³. Από στοιχεία για το σχολικό έτος 1907-1908 προκύπτουν οι εξής καθηγητές : Αριστείδης Ιεροκλής, Παρχαρίδης Ιωάννης, Χρυσουλίδης Δημήτριος, Τζαμπερτίδης Κ, Σκαράκης Γεώργιος, Χειμωνίδης Φίλιππος, αρχιδιάκονος Αντωνιάδης Ευάγγελος και Κέντρος Κώτσης⁴⁴.

Είναι πράγματι δύσκολο να ξεχωρίσουμε ανάμεσα στους άριστους. Αρκετοί έγιναν μετέπειτα και διευθυντές. Εδώ θα γίνει λόγος μόνο για μερικούς αξιόλογους εκπαιδευτικούς καθώς σε άλλο κεφάλαιο γίνεται αναφορά μόνο σε διευθυντές. Σίγουρα ένας που ξεχωρίζει είναι ο Σάββας Ιωαννίδης (1829-1910). Υπήρξε καθηγητής στο Φροντιστήριο της Τραπεζούντας από το (1864-1876). Με καταγωγή από την Προύσα, σπούδασε στο πανεπιστήμιο Αθηνών ελληνική φιλολογία και μετά την αποφοίτηση του δίδαξε σε διάφορα σχολεία της περιοχής. Το 1870 εκδόθηκαν τα έργα του «*Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας*» και «*Συμβολή στην ιστορία του αγίου Θεοδούρου του Γαβρά*»⁴⁵.

Ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης (1868-1916) γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και καταγόταν από Τραπεζουντιακή οικογένεια, ενώ ο πατέρας του υπήρξε καθηγητής Μαθηματικών. Σπούδασε φυσικός στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Από το 1892 μέχρι το 1898 ήταν καθηγητής Φυσικής στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Αξιόλογος φυσικός και γνωστός για δύο σπουδαία έργα. Πρώτον για το «*Βιογραφία των εκ Τραπεζούντος και της περί αυτήν χώρας από της Αλώσεως μέχρις ημών ακμασάντων λογίων, Αθήνα 1897*» και δεύτερον ως ιστορικός της μονής Παναγίας Σουμελά με το έργο «*Ιστορία της περί την Τραπεζούντα Ιεράς Βασιλικής και Πατριαρχικής Σταυροπηγιακής Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου της Σουμελάς*» εν

⁴³ Ημερολόγιον του Πόντου και οδηγός Τραπεζούντος και περιχώρων, εν Τραπεζούντι 1904, σ. 260

⁴⁴ Διαμαντής Λαζαρίδης, Στατιστικοί πίνακες της εκπαίδευσης των Ελλήνων στο Πόντο, αρχείο Πόντου, παράρτημα 16, Αθήνα 1988, σ. 210

⁴⁵ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 194

Αθήναις 1898⁴⁶. Αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες του η Πολιτεία το 1909 του απένειμε το παράσημο του Αργυρού Σταυρού του Σωτήρος⁴⁷.

Ο Γεώργιος Κυριακίδης-Παπαδόπουλος (1828-1892) με καταγωγή από την Αργυρούπολη συνέβαλε τα μέγιστα ώστε να λειτουργήσει το Φροντιστήριο Αργυρούπολης. Υπήρξε μαθητής του Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου στην Τραπεζούντα. Δώρισε 300 βιβλία και 75 σπάνια χειρόγραφα στο Φροντιστήριο Αργυρούπολης και σήμερα φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη «Κυριακίδης» στη Νάουσα⁴⁸. Σπούδασε φιλολογία στο Βουκουρέστι και δίδαξε αρκετά χρόνια στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Ο Αριστείδης Ιεροκλής γεννήθηκε στην Τραπεζούντα το 1858. Αποφοίτησε από το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σύμφωνα με το περιοδικό «*Αστήρ του Πόντου*» εμφανίζεται ως καθηγητής στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας το σχολικό έτος 1881-1882 με διευθυντή τον Ιωάννη Βεργάδη⁴⁹. Στη συνέχεια διδάσκει στο Φροντιστήριο από το 1901 μέχρι το 1910 και από το 1912-1920. Ο Ιεροκλής γίνεται γνωστός για την υποδοχή μαζί με τους μαθητές του των ελλήνων ναυτικών στις 22 Απριλίου 1919 όταν το ελληνικό αντιτορπιλικό «Βέλος» μπαίνει στο λιμάνι της Τραπεζούντας⁵⁰.

2.4 Οι διευθυντές του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

Οι διευθυντές του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας υπήρξαν πρόσωπα με μεγάλη εμπειρία αλλά και κύρος. Όλοι είχαν εμπειρία από άλλα μεγάλα εκπαιδευτήρια και πραγματοποίησαν λαμπρές σπουδές στο εξωτερικό. Το σχολικό συμβούλιο της ελληνικής κοινότητας της Τραπεζούντας, από το οποίο προέρχεται η εφορία των σχολείων της πόλης επιλέγει με προσοχή τον εκάστοτε διευθυντή. Πρώτος διευθυντής ήταν ο Σεβαστός Κυμινήτης και τελευταίος ο φιλόλογος Ισραήλ Βασιλειάδης. Πολλές ήταν οι σημαντικές προσωπικότητες που εργάστηκαν ως

⁴⁶ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 197

⁴⁷ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *Βιογραφία των εκ Τραπεζούντος και της περί αυτήν χώρας από αλώσεως μέχρι ημών ακμασάντων Λογίων μετά σχεδιάσματος ιστορικού περί του ελληνικού Φροντιστηρίου των Τραπεζούντων*, Αθήνα 1897, σ. 5

⁴⁸ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 198

⁴⁹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 141

⁵⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 323

διευθυντές στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας αλλά εδώ θα γίνει λόγος για τους σημαντικότερους.

Ο Περικλής Τριανταφυλλίδης (1818-1871) υπήρξε διευθυντής του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας από το 1842-1844 και 1850-1851. Ήταν υιός του Σάββα Τριανταφυλλίδη. Καθώς η μητέρα έμεινε νωρίς χείρα, είχε προστάτη τον Γάλλο Πρόξενο στην Τραπεζούντα Ανδρέα Μάσσωνα⁵¹. Αφού αποφοίτησε από το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ως μαθητής υπό τον Αντώνιο Καμπούρογλου συνεχίζει τις σπουδές του στην Αθήνα. Το 1848 συνεχίζει τις σπουδές του στην Ευρώπη. Τα πιο σημαντικά του έργα είναι : *Η εν Πόντω Ελληνική φυλή (Αθήνα 1866)* και *Οι Φυγάδες (Αθήνα 1870)*.

Ο Σάββας Τριανταφυλλίδης υπήρξε από τους σπουδαιότερους λογίους της Τραπεζούντας. Ήταν πατέρας του Περικλή Τριανταφυλλίδη. Γεννήθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και διετέλεσε διευθυντής του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας στο διάστημα 1817-1823. Γεννήθηκε στο χωριό Σκολίτα, το οποίο βρισκόταν κοντά στη μονή Παναγία Σουμελά. Μετά τα πρώτα μαθήματα στη Μονή σπούδασε 2 χρόνια στην Αργυρούπολη και κατόπιν στη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Δυστυχώς ο ίδιος πολύ νέος φεύγει από τη ζωή το 1823 κτυπημένος από τύφος αφήνοντας το υιό του Περικλή σε ηλικία πέντε ετών. Σύμφωνα με τον Επαμ. Κυριακίδη, ο Σάββας Τριανταφυλλίδης «*υπήρξε εκ των μεγαλύτερων της πατρίδος ευεργετών υπό επόψιν πνευματικήν και ηθικήν.....διότι κατόρθωσε να εμπνεύσει εις τας καρδιάς των πολλών τον πόθον και την αγάπην των γραμμάτων*»⁵². Επίσης έμεινε γνωστός διότι έδωσε ελληνικά ονόματα μαθητές του.

Ο Ηλίας Κωνσταντινίδης (1833-1928) σπούδασε στο Φροντιστήριο και αργότερα έγινε σχολάρχης (1856-1858). Υπήρξε διευθυντής του Φροντιστηρίου και Δημογέροντας της Τραπεζούντας. Μεγάλη προσωπικότητα, χαρακτηριστικά ο Μητροπολίτης Χρυσάνθος αναφέρει για τον Κωνσταντινίδη «*Σχολαρχήσας μέχρι του 1858, δια της συνέσεως και σωφροσύνης, εφ' η διέπρεπεν μέχρι βαθέος γήρατος, συντέλεσεν εις την επούλωσιν των πληγών του Φροντιστηρίου και την προς τα πρόσω*

⁵¹ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ.163

⁵² Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ.159

πρόοδον και προκοπήν αυτού»⁵³. Από τα εννέα του παιδιά ξεχωρίζει ο Γεώργιος Κωνσταντινίδης με το ψευδώνυμο ΣΚΛΗΡΟΣ.

Ο ιερομόναχος Νικόδημος Περιστερεώτης καταγόταν από το χωριό Χαιρίανα. Σπούδασε στην Ακαδημία του Ιασίου και κατόπιν δίδαξε στην Ακαδημία της Μολδαβίας. Η σχολαρχία του στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας κράτησε από το 1720-1747. Η επιρροή του υπήρξε τόσο μεγάλη που την περίοδο αυτή το Φροντιστήριο λεγόταν «*κοσμική σχολή Νικόδημου*». Η μόρφωση του στηριζόταν στην κλασσική αρχαιοελληνική και χριστιανική παράδοση.

Ο Ηλίας Κανδήλης ή Κανδήλογλους γεννήθηκε στην Τραπεζούντα το 1753. Σε ηλικία δέκα ετών πηγαίνει στη μονή Παναγίας Σουμελά για να μάθει τα πρώτα του γράμματα. Έπειτα φοιτά στο Φροντιστήριο, ακολουθούν σπουδές στη Βλαχία, όπου παρακολούθησε μαθήματα φιλολογίας, θεολογίας, λατινικών, γεωγραφίας και μουσικής. Στο Φροντιστήριο επιστρέφει το 1778 μετά από γνωριμία με την οικογένεια των Υψηλαντών και Μουρούζηδων⁵⁴. Παραμένει διευθυντής του Φροντιστηρίου από το 1778 – 1784. Δυστυχώς το 1784 αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Τραπεζούντα καταδιωκόμενος από έναν ντερεπέη φοβούμενος για την ζωή του⁵⁵. Επιστρέφει έπειτα από οκτώ χρόνια αλλά οι συγκυρίες δεν τον άφησαν να ασχοληθεί με το Φροντιστήριο. Ο Κανδήλης δεν υπήρξε μόνο διευθυντής της σχολής αλλά λόγω της οικονομικής του άνεσης (ήταν ιδιοκτήτης εργοστασίου), χάρισε 5,000 ρούβλια προς το Φροντιστήριο το 1820⁵⁶. Αξίζει να αναφερθεί ότι το δεύτερο διδακτήριο του Φροντιστηρίου υπήρξε το σπίτι του, κοντά στην ενορία του Αγίου Γεωργίου.

Ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος γεννήθηκε στην Τραπεζούντα το 1815 και υπήρξε σπουδαία προσωπικότητα, με σπουδές στο εξωτερικό και θητείες σε μεγάλα εκπαιδευτήρια. Ως φιλόλογος υπηρέτησε ως διευθυντής στη Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, της Εμπορικής Σχολής της Χάλκης και του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας. Υπήρξε διευθυντής στο Φροντιστήριο από τα έτη 1844-1850 και 1885-1887. Επί των ημερών του αναβάθμισε το Φροντιστήριο κάνοντας το Γυμνάσιο 6/τάξιο⁵⁷. Ο αντίπαλος του, Περικλής Τριανταφυλλίδης, παραδέχτηκε ότι εισήγαγε καινούργια και

⁵³ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 203

⁵⁴ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ.145

⁵⁵ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ.146

⁵⁶ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 117

⁵⁷ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 121

αποτελεσματικότερη μεθοδολογία στο Φροντιστήριο⁵⁸. Σε αυτό συνετέλεσε η μετεκπαίδευση του στη Γερμανία όπου επηρεάστηκε από το εκεί παιδαγωγικό σύστημα.

Ο Ξανθόπουλος πέρα από τις θητείες ως διευθυντής, έγραψε πολλά συγγράμματα και βιβλία, παιδαγωγικά, διδακτικά και άλλα. Χαρακτηριστικά αναφέρω τα εξής : Ιστορία Ελληνική (τρίτομη), Ιστορία Ελληνική χάριν των πολλών (Σμύρνη 1863), Ελληνική Χριστομάθεια (τρίτομο, Αθήνα 1859), Παιδαγωγική διδασκαλία (Χάλκη 1854). Το τελευταίο αυτό έργο προκάλεσε πολλές συζητήσεις και μεγάλο ενδιαφέρον καθώς ο Ξανθόπουλος προσπάθησε να τονίσει ότι η διδασκαλία προάγει μόνο όταν είναι παιδαγωγική⁵⁹. Πέθανε στην Αθήνα το 1887.

Ο Ματθαίος Παρανίκας γεννήθηκε το 1832 στα Κάτω Βίτσα Ζαγοροχωριών Ιωαννίνων. Ήταν φιλόλογος και διετέλεσε διευθυντής στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας από το (1897-1904). Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και συνέχισε με σπουδές στην Γερμανία. Πριν το Φροντιστήριο Τραπεζούντας είχε διδάξει στις σπουδαίες σχολές της Σμύρνης, της Ανδριανούπολης, της Κωνσταντινούπολης (στο Ζάμπειο και την Θεολογική Σχολή της Χάλκης) και της Χαλκηδόνας. Άφησε πλούσιο συγγραφικό έργο και ξεχωρίζει η ελληνική ανθολογία χριστιανικών ασμάτων (Λειψία 1871) «*Anthologia Graeca carminum Christianorum*» που έγραψε από κοινού με τον καθηγητή W.V. Christ⁶⁰. Πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 1914.

Ο Νικόλαος Λιθοξόος γεννήθηκε στις Σαράντα Εκκλησίες της Ανατολικής Θράκης το 1868. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Συνέχισε τις σπουδές του στην Ελβετία και μετά την αποχώρηση του Παρανίκα ανέλαβε τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου από το 1904-1918. Κατάφερε να εκσυγχρονίσει τα εργαστήρια Φυσικής και Χημείας και ταυτόχρονα να αυξήσει των συνολικό αριθμό των μαθητών σε 1,250⁶¹. Το 1919 αναλαμβάνει διευθυντής στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, μέχρι την καταστροφή του 1922. Πέθανε στην Αθήνα το 1938.

⁵⁸ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. 177

⁵⁹ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. 179

⁶⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 122

⁶¹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 123

2.5 Η στέγαση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας αντιμετώπιζε από το ξεκίνημα της το 1682 προβλήματα οικονομικά και κτιριακά. Πολλές φορές αναγκάστηκε να διακόψει τη λειτουργία της ή να βρει άλλο διδακτήριο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν κατά την Ρωσική παρουσία από το 1916-1918, προκειμένου να εγκατασταθεί ο Ρωσικός Ερυθρός Σταυρός, το Φροντιστήριο λειτούργησε στο κτίριο της Μέριμνας Κυριών⁶². Το κτιριακό πρόβλημα ήταν σημαντικό γιατί χωρίς μόνιμη λύση ήταν δύσκολος και ο προγραμματισμός για κάθε σχολικό έτος.

Από την αρχή, όπως ήδη έχουμε αναφερθεί, το Φροντιστήριο στεγάστηκε στο μετόχι της Παναγίας Σουμελά. Εκεί έμεινε για περίπου 100 χρόνια. Δεύτερη στέγη, όπως προηγουμένως αναφέραμε ήταν το σπίτι του Ηλία Κανδήλη κοντά στην ενορία του Αγίου Γεωργίου μέχρι το 1784. Το προτελευταίο διδακτήριο, συμφωνά με γραπτές αναφορές κτίστηκε το 1844 με δαπάνες από την ελληνική κοινότητα και τη Μητρόπολη Τραπεζούντας. Αυτό κατεδαφίστηκε το 1899 για να κτιστεί στη θέση του το νέο κτίριο που υπάρχει και σήμερα. Αρχιτέκτων του τελευταίου διδακτηρίου ήταν Αλέξανδρος Κουκουλίδης.

Για να κατασκευαστεί το νέο σύγχρονο κτίριο η ανάγκη για χρήματα ήταν μεγάλη. Η συμβολή των Τραπεζούντιων για την ανέγερση του κτιρίου υπήρξε γενναιόδωρη. Ανέλαβαν τη δαπάνη των 12,000 χρυσών Τουρκικών λιρών για να είναι έτοιμο το 1902⁶³. Έπειτα, μεγάλη ευεργέτης, όπως ήταν ο Κωστάκης Θεοφύλακτος, ο Φωκίων Κούσης και ο Παναγιώτης Ακρίτας πρόσφεραν δύο χιλιάδες χρυσές λίρες Τουρκίας για αυτό το σκοπό⁶⁴. Πραγματικά χωρίς την καθολική ανταπόκριση των Ποντίων, φτωχών και πλουσίων, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η ανέγερση ενός τέτοιου σύγχρονου και επιβλητικού κτιρίου.

Το νέο κτίριο που παραδόθηκε το 1902, πληρούσε όλες τις προδιαγραφές ενός σύγχρονου ευρωπαϊκού σχολείου. Ήταν τετραόροφο, παραλιακό, είχε τριάντα έξι αίθουσες αεριζόμενες και φωτιζόμενες και κεντρική θέρμανση. Στο υπόγειο υπήρχε κλειστό γυμναστήριο, για την γυμναστική των μαθητών. Ένας μαθητής στα τελευταία χρόνια της λειτουργίας του Φροντιστηρίου κάνει λόγο για το κτίριο και τους άνετους

⁶² Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 257

⁶³ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 116

⁶⁴ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 116

χώρους. Ο Ανδρέας Σπυράντης μιλά για κεραμοσκεπές με αλεξικέραυνα στη στέγη, για αμφιθέατρο και εργαστήριο Χημείας και ειδικές τουαλέτες για το διοικητικό προσωπικό⁶⁵. Το νέο διδακτήριο ανταποκρινόταν σε όλους τους όρους για ένα σύγχρονο σχολείο και ήταν ένα πραγματικό στολίδι για την πόλη της Τραπεζούντας. Θα ακολουθήσει ιδιαίτερα αναφορά για το νέο κτίριο στο επόμενο κεφάλαιο.

⁶⁵ Ανδρέας Αγγ. Σπυράντης, *Τραπεζούς και η μονή Σουμελά του Πόντου: αναμνήσεις από τα χρόνια 1910-1922*, Θεσσαλονίκη 1991 σσ. 48-50

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ραγδαία ανάπτυξη και το τέλος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας 1850-1922

Διάφοροι λόγοι οδήγησαν στην αναβάθμισή της λειτουργίας του Φροντιστηρίου με αποτέλεσμα να αυξηθούν οι μαθητές και να αναβαθμιστούν οι υπηρεσίες που παρείχε. Αυτή η βελτίωση πραγματοποιήθηκε γιατί υπήρξε τόσο η οικονομική βοήθεια των απλών πολιτών όσο και των πλουσίων αλλά και η καθοριστική συμβολή της μητρόπολης Τραπεζούντας. Επιπλέον οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις στα μέσα του 19^{ου} αιώνα με αποκορύφωμα το διάταγμα του 1856 (Χάττι Χουμαγιούν), το Χάττι Σερίφ του 1839 και το πρώτο Τουρκικό Σύνταγμα του 1876 παραχωρούσε ελευθερίες στους υπόδουλους Έλληνες. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα η ακμάζουσα εμπορική και οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων δεν θα μπορούσα παρά να ενισχύσει την ανάπτυξη της παιδείας στην Τραπεζούντα. Με αυτές τις προϋποθέσεις ήταν λογικό να πάρει σάρκα και οστά το νέο κτίριο το οποίο έκανε εγγραφές παιδιών και από άλλες περιοχές. Όμως το κίνημα των Νεότουρκων θα ανακόψει και θα βάλει μπροστά το σχέδιο εξόντωσης των Ελλήνων και Ορθόδοξοι Έλληνες οδηγήθηκαν σε φυσική εξόντωση ή σε αναγκαστική μετανάστευση. Αρωγός στην προσπάθεια των Τούρκων στάθηκε η επίσημη στρατιωτική ηγεσία της Γερμανίας με αρχηγό το διαβόητο στρατηγό Liman von Sanders (1855-1929). Φυσικό ήταν μέσα στο κλίμα των διωγμών να μειωθούν οι μαθητές στο Φροντιστήριο και να υπάρξει και έλλειψη καθηγητών. Με αυτό τον τρόπο θα φτάσουμε στο Νοέμβριο του 1921 όπου με εντολή της Τουρκικής κυβέρνησης θα κλείσει για πάντα το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

3.1 Η αναβάθμιση της λειτουργίας του Φροντιστηρίου

Λίγο πριν το 1850 η εκπαίδευση στην Τραπεζούντα δεν είναι στην καλύτερη της κατάσταση. Η Τραπεζούντα έχει μόνο τρία σχολεία: το τριτάξιο Φροντιστήριο, ένα αλληλοδιδασκτικό αρρένων και ένα αλληλοδιδασκτικό θηλέων. Μέχρι το 1840 τον ρόλο της στοιχειώδους εκπαίδευσης κάλυπταν τα ιδιωτικά διδασκαλεία. Βέβαια οι δάσκαλοι που προσέλαβαν οι γονείς στην οικία τους πολλές φορές δεν ήταν

κατάλληλοι για αυτή την εργασία. Μάλιστα ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης τους χαρακτήριζε «αμαθείς και γραμματοκάπηλοι».⁶⁶

Οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής δεν επέτρεψαν να αναπτυχθεί το Φροντιστήριο στον βαθμό που λειτουργούσαν άλλες σχολές όπως στην Κωνσταντινούπολη. Ενδεικτικό της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στις αρχές του 1850 ήταν η διαμάχη ανάμεσα στους Έλληνες πολίτες της Τραπεζούντας για προσωπικές διενέξεις με τους δασκάλους. Το θέμα πήρε τέτοιες διαστάσεις που το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης αναγκάστηκε να επέμβει στέλνοντας τον κληρικό Ευστάθιο Κλεόβουλο για να μεσολαβήσει⁶⁷. Τα πράγματα ηρέμησαν μόνο μετά το 1855 μετά την απομάκρυνση του Περικλή Τριανταφυλλίδη και του Κλεόβουλου. Είναι φανερό ότι μετά από τέτοιους διχασμούς δεν θα ήταν δυνατόν να λειτουργήσει σωστά το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Το κλίμα άλλαξε σταδιακά και συνεπώς ο αριθμός των μαθητών άρχισε σταδιακά να αυξάνεται. Το σχολικό έτος 1859-60 υπήρχαν 108 μαθητές στο Φροντιστήριο, το έτος 1860-61 υπήρχαν 140 μαθητές και το 1861-1862 υπήρχαν 158 μαθητές⁶⁸. Με την πάροδο του χρόνου η πορεία συνέχισε να είναι ανοδική. Η οικονομική άνθηση έδωσε νέα πνοή στην εκπαίδευση. Σύμφωνα με τον Anthony Bryer το 1869, η Τραπεζούντα κινούσε το 40% του εμπορίου της Περσίας και το διαμετακομιστικό εμπόριο απέφερε περίπου 200.000.000 φράγκα κέρδος το χρόνο⁶⁹. Σε αυτό το θετικό κλίμα συνέβαλαν και οι δωρεές βιβλίων από επιφανείς Τραπεζούντιους για τους μαθητές του Φροντιστηρίου. Τριακόσια βιβλία από τον Τραπεζούντιο Συμβουλίδη και εγχειρίδια για άπορους μαθητές από τον Ξανθόπουλο είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα⁷⁰. Επίσης στη θεαματική αύξηση των μαθητών βοήθησε και το γεγονός ότι το 1894 το Φροντιστήριο αναγνωρίζεται ως ισότιμο με τα Γυμνάσια της Ελλάδος και ότι οι απόφοιτοί του εισάγονται χωρίς εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έτσι Έλληνες δάσκαλοι πήγαιναν για εργασία στο Φροντιστήριο, ενώ απόφοιτοί του Φροντιστηρίου φοιτούσαν στην Αθήνα για ανώτερες σπουδές. Γνωστά ονόματα Τραπεζούντιων, απόφοιτοι του Φροντιστηρίου

⁶⁶ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. 236

⁶⁷ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σσ 242-249

⁶⁸ Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. 254

⁶⁹ Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ. 43

⁷⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 114

που συνέχισαν σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ήταν ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος, ο Γεώργιος Κυριακίδης-Παπαδόπουλος, ο Λεοντίδης, ο Θεοφύλακτος, ο Μ. Παρανίκας, Ν. Λιθοξόος και άλλοι. Συνεπώς οι πνευματικές και εκπαιδευτικές σχέσεις της Τραπεζούντας με το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος έγιναν στενότερες, πράγμα το οποίο δεν θα μπορούσε παρά να ωφελήσει την πορεία του Φροντιστηρίου.

3.2 Η χαλάρωση της λειτουργίας του Οθωμανικού Κράτους

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα προς το τέλος του ο ελληνικός πληθυσμός άρχισε να δραστηριοποιείται οικονομικά και να αναπτύσσεται περισσότερο εκπαιδευτικά και πολιτισμικά. Σε αυτό συντέλεσαν οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Η θέση των Κρυπτοχριστιανών του Πόντου πριν τις μεταρρυθμίσεις ήταν δύσκολη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία πιεζόμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις, προχωρά στην έκδοση του Χάτι Σερίφ το 1839. Ακολουθεί και το Χάτι Χουμαγιούν το 1856. Τα δύο αυτά διατάγματα κηρύσσουν θρησκευτική ελευθερία και θεσπίζουν την ισονομία αγάδων και ραγιάδων.

Για να γίνει εποικοδομητική ανάλυση των διαταγμάτων αυτών, χρήσιμο είναι η αναφορά σε συγκεκριμένα άρθρα. Στα άρθρα 10-11 του Χάτι Χουμαγιούν (1856) κάθε κοινότητα είναι ελεύθερη για την ανέγερση και επισκευή εκκλησίας, νοσοκομείου, σχολείου και νεκροταφείου, ενώ στα άρθρα 26-27-28 οι μη μουσουλμάνοι εξισώνονται με τους μουσουλμάνους ως προς τους νόμους⁷¹. Θεωρητικά λοιπόν ισοπολιτεία και ανεξιθρησκία. Στην εφαρμογή όμως συνάντησε δυσκολίες, λόγω των αντιδράσεων από τους τοπικούς πασάδες και ντερεμπέηδες που πολλές φορές ήταν χωρίς έλεγχο από την κεντρική εξουσία. Σύμφωνα με επιστολή στις 15/27 του Μαΐου του 1856 προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος ο υποπρόξενος Τραπεζούντας Κ.Ν. Κυπριώτης αναφέρει « *Η εκ της αναγνώσεως του Χάτι Χουμαγιούν, Σουλτανικής διαταγής, προελθούσα τοις Τούρκοις κατήφεια και υπόκωφος δυσαρέσκεια, είναι αξιοσημείωτος αλλ' ούχι ήττον δυσαρέστους εντυπώσεις και τοις ομοεθνήσιν εποίησεν, καθότι, ενώ έλπιζονβελτίωσίν τινά υπό της επιγενομένης ειρήνης, ουδέν εύρον εν αυτή*»⁷². Σίγουρα υπήρξαν αντιδράσεις αλλά σε γενικές γραμμές η κατάσταση των Ελλήνων άρχισε να βελτιώνεται και μόνο η

⁷¹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 87

⁷² Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 86

ύπαρξη τεσσάρων ελληνικών Τραπεζών στην Τραπεζούντα αποδεικνύει όπως έχουμε τονίσει σε άλλο κεφάλαιο του λόγου το αληθές. Ο Ποντιακός ελληνισμός έφυγε από τα κρησφύγετα του, πλησίασε τις παραλιακές περιοχές, έχτισε εκκλησίες και έτσι η Τραπεζούντα ξαναβρήκε την παλιά της αίγλη.

3.3 Η θεμελίωση του νέου κτιρίου

Η συνεχής λειτουργία του Φροντιστηρίου ταυτόχρονα με την αύξηση των μαθητών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα δημιούργησε την ανάγκη για νέο διδακτήριο. Χάρη στο ενδιαφέρον και φιλότιμο των Ελλήνων της Τραπεζούντας μέσα σε τρία περίπου χρόνια (1899-1902) οικοδομήθηκε το νέο σύγχρονο σχολείο. Η απόφαση για την οικοδόμηση νέου κτιρίου παίρνεται στη συνεδρίαση της κοινότητας Τραπεζούντας το 1895. Τέσσερεις πλούσιοι Τραπεζούντιοι πήραν πρωτοβουλία για την ανέγερση του νέου διδακτηρίου. Αυτοί ήταν ο Γεώργιος Φωστηρόπουλος, ο Κωνσταντίνος Βελισσαρίδης, ο Κωνσταντίνος Θεοφύλακτος και ο Κωνσταντίνος Καπαγιαννίδης. Ο θεμέλιος λίθος του Ελληνικού Φροντιστηρίου τέθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1899 και τα εγκαίνια του νέου κτιρίου πραγματοποιήθηκαν στις 14 Σεπτεμβρίου 1902. Ήταν ένα μεγαλοπρεπές κτίριο με νεοκλασικά χαρακτηριστικά σε σχήμα Π, πάνω στα βράχια της παραλίας της Τραπεζούντας. Το κτίριο του Φροντιστηρίου υπάρχει και σήμερα και χρησιμοποιείται για την λειτουργία τριών Πανεπιστημιακών Σχολών από τις Τουρκικές Αρχές.

Η απόφαση για την οικοδόμηση του νέου κτιρίου λαμβάνεται στη συνεδρίαση της Αντιπροσωπείας της κοινότητας Τραπεζούντας το 1895. Ορίζεται μία επιτροπή αρχικά πενταμελής για την ανοικοδόμηση νέου κτηρίου. Ο Κωνσταντίνος Θεοφύλακτος, τραπεζίτης και εθνικός ευεργέτης, ως πρόεδρος της ερανικής επιτροπής για την ανοικοδόμηση του νέου κτιρίου συνέβαλε τα μέγιστα για να γίνει πραγματικότητα το νέο κτίριο. Πρώτη ενέργεια της επιτροπής είναι η αγορά οικοπέδων γύρω από το παλαιό κτίριο, που είναι αναγκαίες για την ανέγερση ενός μεγάλου εκπαιδευτηρίου. Ο Θεοφύλακτος συγκέντρωσε από Έλληνες του Καυκάσου και Ρωσίας και από δικές του χορηγίες το ποσό των 12.000 τουρκικών λιρών για το σκοπό αυτό⁷³. Στην προσπάθεια αυτή βοήθησαν και ο επίσης οι τραπεζίτες Κωνσταντίνος Καπαγιαννίδης και ο Γιώργιος Φωστηρόπουλος. Χάρη στις δικές τους

⁷³ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 226

προσπάθειες έγινε πραγματικότητα το νέο διδακτήριο του Φροντιστηρίου στην Τραπεζούντα.

Ο σχεδιασμός και επίβλεψη του έργου γίνεται όπως έχει ήδη αναφερθεί πριν, ανήκει στον κορυφαίο Τραπεζούντιο αρχιτέκτονα Αλέξανδρο Ν. Κακουλίδη. Αν και δεν δραστηριοποιείται επαγγελματικά στην Τραπεζούντα, αναλαμβάνει το έργο και παρέχει εντελώς δωρεάν τις υπηρεσίες του, από τον σχεδιασμό μέχρι την παράδοση του έργου. Στις 14 Σεπτεμβρίου, ημέρα συμβολική της εορτής της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, 1902 ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Κωνσταντίνος εγκαινιάζει το έργο και το νέο διδακτήριο παραδίδεται στους μαθητές.

Στην πορεία, οι αυξανόμενες δαπάνες όμως απειλούν με διακοπή εργασιών. Στις αρχές του 1901 ο Γεώργιος Φωστηρόπουλος και ο Κωνσταντίνος Βελισσαρίδης μεταβαίνουν ξανά στη νότια Ρωσία και Καύκασο, στις ποντιακές κοινότητες, για τη συγκέντρωση των αναγκαίων χρηματικών ποσών για την ολοκλήρωση του έργου. Τελικά συγκεντρώνεται το μεγάλο ποσό των 42.000 ρωσικών ρουβλίων, χρήματα ικανά για την ολοκλήρωση του έργου⁷⁴. Επίσης οι Πόντιοι ομογενείς της Ρωσίας προσέφεραν το ποσό των 16.500 ρουβλίων, ώστε η συνολική προσφορά για την οικοδόμηση του νέου κτιρίου φτάνει το ποσό των 58.500 ρουβλίων⁷⁵. Το όνειρο γίνεται πραγματικότητα.

Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου γίνονται τον Σεπτέμβριο του 1902 σε πλήθος κόσμου. Μετά την θεία λειτουργία ακριβώς δίπλα στον μητροπολιτικό ναό του αγίου Γρηγορίου, όλο το εκκλησίασμα βρίσκεται για τον αγιασμό του σχολείου και στη συνέχεια στην αίθουσα τελετών όπου ο γνωστός φιλόλογος Αριστείδης Ιεροκλής εκφωνεί το πανηγυρικό της ημέρας. Το θέμα της ομιλίας ήταν «*η ιστορία των ελληνικών γραμμάτων*»⁷⁶. Ακολουθεί σύντομη ομιλία του γιατρού Ευφραιμίδη Αδάμ και προσφώνηση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίου. Τη δεύτερη ημέρα, πάλι μετά την θεία λειτουργία με την παρουσία επισήμων ο Νικόλαος Ορφανός, δικηγόρος, εκφωνεί τον πανηγυρικό της ημέρας, ενώ ο τότε διευθυντής του Φροντιστηρίου, Ματθαίος Παρανίκας σε ομιλία του αναφέρεται στην ιστορία του

⁷⁴ Αντώνιος Χ. Τερζόπουλος, *Η ανοικοδόμηση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*, Π.Σ. Αθήνα 1971, σ.87

⁷⁵ Αντώνιος Χ. Τερζόπουλος, *ό.π.*, σ.88

⁷⁶ Ημερολόγιο του Πόντου και οδηγός Τραπεζούντος και περιχώρων του έτους 1905, εν Τραπεζούντι 1904, σσ. 258-259

Φροντιστηρίου. Με αυτό τον τρόπο ολοκληρώνεται η τελετή των εγκαινίων μέσα από δάκρυα χαράς και συγκίνησης.

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας που ιδρύθηκε σε περίοδοσ διωγμών και έντονων κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων θα καταφέρει μετά από διακόσια και πλέον χρόνια λειτουργίας, να αποκτήσει επιτέλους μια σύγχρονή στέγη. Όλα αυτά δεν θα μπορούσαν να είχαν γίνει αν δεν υπήρχαν οι κατάλληλες, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες που επέτρεψαν την χρηματοδότηση και την ολοκλήρωση του έργου.

3.4 Οι πρώτοι διωγμοί των Ελλήνων στον Πόντο

Λίγο πριν το Α' Παγκόσμιο Πόλεμο είναι η περίοδος με δραματικές εξελίξεις για τους Ορθόδοξους στον Πόντο. Οι διώξεις, οι φυλακίσεις, τα τάγματα καταναγκαστικής εργασίας (αμελέ ταμπουρού) και οι πορείες θανάτου οδηγούν στη φυσική εξόντωση ή στην αναγκαστική μετανάστευση πολλούς Έλληνες. Όλα αυτά συνδέονται με την άνοδο του Κεμάλ Ατατούρκ (πατέρας των Τούρκων) με το κίνημα των Νεότουρκων. Βέβαια οι Τούρκοι πραγματοποίησαν αυτές τις διώξεις με τη στήριξη και συμπαράσταση των Γερμανών, με επικεφαλής το Γερμανό αξιωματικό Liman von Sanders. Η στήριξη αυτή ήταν σε επίπεδο εκπαίδευσης και εξοπλισμού. Αυτή η βοήθεια είχε ξεκινήσει από το τέλος του 19^{ου} αιώνα και κορυφώθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο συνεχιστής του Sanders ήταν ο Κεμάλ Ατατούρκ με προσωπική παρουσία στην Τραπεζούντα. Φυσικά όλα αυτά θα έχουν άμεσες συνέπειες στην λειτουργία και στον συνολικό αριθμό μαθητών στο Φροντιστήριο.

Η Νεοτουρκική επανάσταση του 1908 αρχικά αντιμετωπίστηκε θετικά από όλες τις εθνότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τα περί ισότητας και ελευθερίας στο Τουρκικό Σύνταγμα του 1876 που αρχικά δέχτηκαν οι Νεότουρκοι, δημιούργησαν ενθουσιασμό. Η επίσημη ελληνική κυβέρνηση, στις 21 Οκτωβρίου 1908 ευχόταν την επιτυχία στο έργο των Νεότουρκων. Από τους λίγους που ήταν σκεπτικοί, ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης, ο Ιωακείμ Γ'. Σε επιστολή του αναφέρει *«υπάρχει προδιαγεγραμμένον μυστικόν σχέδιο της Συνταγματικής Κυβερνήσεως, χείρον του της απολυταρχίας, καταπολεμούν το Πατριαρχείο και το*

ελληνικό Γένος»⁷⁷. Η στάση του αποδοκιμάστηκε και αυτός αναγκάστηκε να ανακαλέσει δημόσια την θέση του κάτω από την πίεση της κοινής γνώμης και μερίδα του τύπου⁷⁸. Σε πρώτη φάση οι Νεότουρκοι έδειχναν να απολαμβάνουν την αποδοχή των περισσότερων υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα πράγματα στη συνέχεια θα πάρουν άλλη τροπή.

Στις βουλευτικές εκλογές το 1908 φάνηκε το πραγματικό πρόσωπο των Νεότουρκων. Στον Πόντο και συγκεκριμένα στην Αμισό δεν εκλέγεται κανένας Έλληνας βουλευτής παρά το ελληνικό στοιχείο στον πληθυσμό και στην Τραπεζούντα εκλέγεται μόνο ένας. Οι πραγματικές προθέσεις των Νεότουρκων είναι ολοφάνερες. Επιπλέον σε συνέδριο Νεότουρκων τον Αύγουστο του 1910 στην Θεσσαλονίκη, επικρατεί το δόγμα « *Η Τουρκία για τους Τούρκους*» και σχεδιάζεται η εξόντωση των Ελλήνων⁷⁹. Καταργείτε το σύνταγμα του 1876 και σε ένα πρωτοφανές επεισόδιο τον Ιούνιο του 1909 ο αρχιστράτηγος Σεφκέτ πασάς σε συνάντηση με τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' απειλεί ανοιχτά τους Έλληνες « *Η εμείς θα επιζήσουμε ή εσείς*». ⁸⁰. Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα μίσους ξεκινά η μεγάλη περιπέτεια των Ελλήνων στον Πόντο.

Σύμμαχος του Κεμάλ Ατατούρκ στην προσπάθεια εξόντωσης των χριστιανικών εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ο Liman von Sanders (1855-1929). Ο ανώτατος αυτός αξιωματικός ήταν γνωστός κυρίως για τις νίκες του εναντίον των δυνάμεων της Αντάντ, στο μέτωπο των Δαρδανελλίων (1915). Το 1913 του ανατέθηκε η διοίκηση του Α' Σώματος Τουρκικού Στρατού με σκοπό την αναδιοργάνωση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Μετά την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου υπηρέτησε ως αρχηγός των Τουρκικών δυνάμεων στον Καύκασο. Την περίοδο 1914-1919 λόγω των διωγμών 85,800 Έλληνες του Πόντου κατέφυγαν στον Καύκασο, εκ των οποίων 26,500 προέρχονταν από τη Μητροπολιτική επαρχία Τραπεζούντας⁸¹. Η φυγή μειώθηκε κατά τα έτη 1916-1918 λόγω της στρατιωτικής παρουσίας των Ρώσων στην περιοχή της Τραπεζούντας αλλά αμέσως μετά, οι Έλληνες του Πόντου

⁷⁷ Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ.100

⁷⁸ Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ. 98

⁷⁹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 356

⁸⁰ Κωνσταντίνος Εμμ. Φωτιάδης, *ό.π.*, σ. 106

⁸¹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σσ.356-357

αντιλαμβανόμενοι ότι θα αρχίσουν πάλι οι βιαιοπραγίες σε βάρος τους αναχώρησαν μαζί με τα Ρωσικά στρατεύματα. Έτσι συρρικνώθηκε ακόμα περισσότερο ο ελληνικός πληθυσμός στον Πόντο. Περίπου 85,500 Έλληνες ακολούθησαν τα Ρωσικά στρατεύματα φεύγοντας από τον Πόντο⁸². Ανάμεσα σε αυτούς που έφευγαν ήταν φυσικά και μαθητές του Φροντιστηρίου ακόμα και καθηγητές. Σε δύο φωτογραφίες ντοκουμέντα φαίνεται η διαφορά πριν και μετά τους διωγμούς. Στην πρώτη για το σχολικό έτος 1913-1914 υπάρχουν 70 τελειόφοιτοι μαθητές με τους καθηγητές ενώ στην άλλη για το σχολικό έτος 1920-1921 απεικονίζονται μόνο επτά μαθητές μαζί με τους καθηγητές⁸³. Η κατάσταση πηγαίνει από το κακό στο χειρότερο και τον Νοέμβριο του 1921 κλείνει οριστικά το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Αλλά η Τραπεζούντα κατά την Κεμαλική περίοδο (1919-1921) γνωρίζει τρομερούς διωγμούς. Εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της Τραπεζούντας, αλλά χωρίς την προστασία και επικοινωνία με την Ελλάδα υφίσταται τα δεινά της Κεμαλικής θηριωδίας. Σύμφωνα με την *Εκκλησιαστική Αλήθεια* στο φύλλο της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1921 υπολογίζει ότι πάνω από 180,000 άνδρες ηλικίας 15-70 στις επαρχίες Αμάσειας, Καισαρείας, Τραπεζούντας και Χαλδίας έχασαν την ζωή τους σε μία προσπάθεια γενοκτονίας του Ποντιακού πληθυσμού⁸⁴. Τέτοια ήταν η σκληρότητα της Κεμαλικής γενοκτονίας που σε μία μέρα το Σεπτέμβριο του 1921 απαγχονίστηκαν πέντε σπουδαίοι Έλληνες της Τραπεζούντας. Ήταν ο Νίκος Καπετανίδης (δημοσιογράφος), Αλέξανδρος Ακριτίδης (μεγαλέμπορος), Ματθαίος Κωφίδης (βουλευτής του νεοτουρκικού κοινοβουλίου), Ιωάννη Κωνσταντινίδης και ο Γεώργιος Παύλου. Αυτός ήταν ο τραγικός επίλογος της Τραπεζούντας. Καλύτερη περιγραφή της κατάστασης δεν υπάρχει από τα λόγια του Τραπεζούντιου Άγγελου Φώτου σε επιστολή του στην εφημερίδα των Βαλκανίων στις 13/4/1923 « εις την περιφέρεια της Τραπεζούντας με τόσην ενήργησαν αγριότητα, ώστε ουδ' ίχνος Ελληνισμού αφήκαν..... Εις τον Πόντον πλέον Ελληνισμός δεν υφίσταται! Ετούρκεψεν πέρα για πέρα ο Πόντος. Αυτή είναι η πικρή αλήθεια»⁸⁵. Η καταστροφή ήταν ολοκληρωτική και οριστική. Μαζί με τον ελληνισμό χάθηκε και το σπουδαίο αυτό εκπαιδευτικό ίδρυμα, ο Φάρος της Ανατολής, το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

⁸² Αρτεμης Ξανθοπούλου-Κυριακού, *Οι Έλληνες του Πόντου στο: Ο Πόντος των Ελλήνων Χαμένες Πατρίδες*, Αθήνα 2003, σ.43

⁸³ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, 124-125

⁸⁴ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 357

⁸⁵ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 362

3.5 Το οριστικό τέλος της λειτουργίας του Φροντιστηρίου

Η ιστορία της Τραπεζούντας είναι συνδεδεμένη με τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Ο πνευματικός αυτός φάρος ήταν σημείο αναφοράς στην πόλη της Τραπεζούντας και ήταν το καμάρι των Ελλήνων του Πόντου. Όπως είδαμε με δυσκολίες και μεγάλες θυσίες έγινε η κατασκευή του νέου κτιρίου που ακόμα και σήμερα στέκεται ως υπενθύμιση της ευμάρειας και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής. Όμως η απόβαση του Κεμάλ Ατατούρκ στην περιοχή το 1919 λίγο μετά την απόβαση του Ελληνικού στρατού στη Σμύρνη οδηγεί στην κορύφωση του δράματος των Ελλήνων του Πόντου και στο οριστικό κλείσιμο του Φροντιστηρίου.

Το Φροντιστήριο έκλεισε οριστικά το Νοέμβριο του 1921, ύστερα από διαταγή της Τουρκικής Κυβέρνησης. Πρώτα όπως αναφέρθηκε προηγουμένως οι Νεότουρκοι με την στήριξη της Γερμανίας και έπειτα ο Κεμάλ Ατατούρκ έδωσαν το τελικό κτύπημα στους Έλληνες του Πόντου. Το σχολικό έτος 1918-1919 στο Φροντιστήριο δεν λειτούργησε η Πέμπτη τάξη, έλλειψη μαθητών⁸⁶. Μεταξύ των τελευταίων εκπαιδευτικών που δίδαξαν σε αυτό ήταν οι δάσκαλοι Μ. Χειμωνίδης, Καπνιάς, Αθανασιάδης, Λαζαρίδης, Κανανίδης, Τζιράχ, Μαυρίδης, οι φιλόλογοι Χρυσουλίδης, Στρουθόπουλος και ο διευθυντής Βασιλειάδης, ενώ γυμναστής ήταν ο Φωστηρόπουλος⁸⁷.

Η προσφορά του Φροντιστηρίου στην περιοχή του Πόντου υπήρξε σημαντική για την διατήρηση της εθνικής συνείδησης και της ταυτότητας στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ήταν το κέντρο όπου φοίτησαν ή δίδαξαν οι σημαντικότεροι λόγιοι του Πόντου και η εμβέλεια τους μέσα από τα έργα τους βοήθησε στη συγκρότηση εθνικής ποντιακής ταυτότητας.

⁸⁶ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 123

⁸⁷ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 125

Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Σμύρνη Μητρόπολη του Μικρασιατικού Ελληνισμού

Πριν από το 1707 δεν υπάρχει πουθενά μαρτυρία για την ύπαρξη ελληνικού σχολείου στη Σμύρνη. Τα μοναδικά σχολεία που λειτουργούν στη Σμύρνη τον 17^ο αιώνα είναι τα σχολεία των Καθολικών που εγκαταστάθηκαν στη Σμύρνη λόγω της οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής και θέλησαν μέσα από την εκπαίδευση να προσηλυτίσουν νέους. Τα μοναχικά τάγματα των Ιησουϊτών, των Φραγκισκανών και Λαζαριστών επιδιώκουν αυτό μέσα από εκκλησίες, σχολεία και την έντονη ιεραποστολική δραστηριότητα. Οι Έλληνες της Σμύρνης όμως αντιστάθηκαν και με την εμμονή τους στη θρησκεία των προγόνων βρήκαν διέξοδο. Με πρωτοβουλία του τότε Μητροπολίτη Σμύρνης Γαβριήλ το 1707, προσκαλείται ο λόγιος Αδαμάντιος Ρύσιος, παππούς από τη μητέρα του, του Αδαμάντιου Κοραή. Ο Ρύσιος γεννήθηκε στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και σπούδασε στην Πατριαρχική Ακαδημία Κωνσταντινούπολης την οποία και αργότερα διεύθυνε. Πριν από την Σμύρνη δίδαξε στη Χίο και έπειτα έρχεται στη Σμύρνη και διδάσκει στην περιοχή του άνω Μαχαλά. Το 1708 ιδρύεται με τον Ρύσιο το πρώτο ελληνικό σχολείο στη Σμύρνη, *το Σχολείο του Χριστού*, το πρώτο επίσημο ελληνικό κοινοτικό σχολείο της Σμύρνης με θρησκευτικό χαρακτήρα και θα είναι η αρχή πάνω στην οποία θα λειτουργήσει λίγο αργότερα η Ευαγγελική Σχολή. Το σχολείο αυτό αποκλειστικό σκοπό είχε την αντίσταση της καθολικής προπαγάνδας. Μετά από δέκα χρόνια διδασκαλίας ο Ρύσιος παραιτήθηκε και τη διεύθυνση του σχολείου ανέλαβε ο Ιθακήσιος Ιωάννης Δενδρινός. Λίγα χρόνια αργότερα το 1733 (κατ' άλλους το 1717), προχωρά η ίδρυση της Ευαγγελικής Σχολής με πρωταγωνιστικό ρόλο να παίζουν ο Ιωάννης (Ιερόθεος) Δενδρινός ως ο πρώτος διευθυντής της σχολής και ο Παντολέον Σεβαστόπουλος ως χρηματοδότης του έργου. Το 1747 σύμφωνα με την διαθήκη του Σεβαστόπουλου, τέθηκε η Ευαγγελική Σχολή υπό βρετανική προστασία, πράγμα σωτήριο για τη μετέπειτα πορεία της στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναγκάστηκε ο Σουλτάνος Μαχούτ ο Β' και αναγνώρισε τη λειτουργία της Σχολής. Η Ευαγγελική Σχολή είχε θρησκευτικό χαρακτήρα καθώς για τα πρώτα εκατό χρόνια λειτουργίας διευθυντές ήταν μόνο ιερωμένοι. Σπουδαία βιβλιοθήκη και μετέπειτα Αρχαιολογικό Μουσείο λειτούργησαν εντός της Σχολής με πολλούς τόμους και ευρήματα. Η βιβλιοθήκη είχε αρχίσει να δημιουργείται από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της Σχολής, ενώ το Αρχαιολογικό Μουσείο ιδρύθηκε από τους Εφόρους

το 1873. Με την πάροδο του χρόνου ήταν τέτοια η οικονομική ανάπτυξη της Σμύρνης και κατά συνέπεια η αύξηση των μαθητών που η Ευαγγελική Σχολή ίδρυσε πέντε εξαρτήματα για την εξυπηρέτηση των μαθητών. Αυτά ήταν : Η Κιουπετζόγλειος Σχολή, το Σοφείιον, η Σχολή του Φασουλά, η Αλληλοδιδασκτική Σχολή Σχοινάδικων και η Σχολή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Σημαντική υπήρξε η προσφορά της Σοφίας Κιουπετζόγλου στην ανέγερση και ενίσχυση των εξαρτημάτων, ενώ μετά το θάνατο της άφησε χιλιάδες λίρες σε κληροδοτήματα και ενορίες.

4.1 Η ελληνική εκπαίδευση πριν από το 1733 στη Σμύρνη. Ο ρόλος των Ευρωπαίων

Η Σμύρνη στις αρχές του 18^{ου} αιώνα θυμίζει μία κοσμοπολίτικη ευρωπαϊκή πόλη. Το λιμάνι της Σμύρνης, ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Μεσογείου για εξαγωγές, έχει προκαλέσει το μεγάλο ενδιαφέρον ευρωπαϊκών κρατών καθώς θεωρούν τη Σμύρνη εμπορικό κόμβο για εμπόριο με την Ανατολή. Τέτοια εμπορική αξία είχε η Σμύρνη που με απόφαση της Βασίλισσας Ελισάβετ το 1583 ιδρύθηκε η αγγλική *Levant Company* ενώ αργότερα το 1666 ιδρύεται και η γαλλική *Compagnie d' Orient*. Επίσης κατά το 1660 υπήρχαν 1000 με 2000 Εβραίοι σύμφωνα με Οθωμανικά αρχεία συλλογής φόρων⁸⁸. Το 1783 σε 121 πλοία που ξεφορτώνουν εμπορεύματα στο λιμάνι της Σμύρνης από ευρωπαϊκά λιμάνια, τα 49 είναι Γαλλικά, 22 Ρωσικά, 17 βενετσιάνικα και άλλα αγγλικά, αυστριακά, ολλανδικά κ.τ.λ⁸⁹. Συνεπώς η παρουσία των ευρωπαίων ήταν έντονη και όπως θα δούμε παρακάτω όχι μόνο σε οικονομικό επίπεδο.

Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί και άλλοι ευρωπαίοι με ισχυρή οικονομική παρουσία στη Σμύρνη θέλησαν μέσα από ιεραποστολικές δραστηριότητες να προσελκύσουν και να προσηλυτίσουν έλληνες ορθόδοξους. Για το σκοπό αυτό Καθολικά μοναχικά τάγματα ίδρυσαν σχολεία με οικοτροφεία εκμεταλλευόμενοι την απουσία οργανωμένου ελληνικού σχολείου. Οι Γάλλοι και οι Γερμανοί ίδρυσαν άρτια οργανωμένα σχολεία όπως το *Soeurs de Chante' (1840)* και *Dames de Sion (1875)* που δείχνουν την προπαγάνδα των Καθολικών απέναντι στους ορθοδόξους. Το 1638

⁸⁸ Κ. Τσαγκρίδης, *ό.π.*, σ.38

⁸⁹ Α. Βακαλόπουλος, *Η επισκόπηση του ελληνισμού κατά περιοχές, Μικρά Ασία στην* : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 11 (1975) σ. 229

ιδρύθηκε η Γαλλική Σχολή των Ιησουϊτών και το 1770 η Σχολή των Καπουκίνων (pères Capucins) και ακολούθησαν οι Λαζαριστές και οι Φραγκισκάνοι.

Τότε, ως αντίδραση στις προσπάθειες των Ευρωπαίων που προπαγάνδιζαν τον Καθολικισμό, ο Μητροπολίτης Σμύρνης Γρηγόριος Κονταρής ιδρύει το πρώτο συστηματικό ελληνικό σχολείο με όνομα «*Σχολείον Χριστού*». Είναι η αρχή μίας προσπάθειας που θα καταλήξει στη δημιουργία της περίφημης Ευαγγελικής Σχολής, μίας σχολής που θα αναδειξεί σπουδαίους δασκάλους και μαθητές.

4.2 Η ίδρυση της Ευαγγελικής Σχολής. Οι ρόλοι των Ιερόθεου Δενδρινού και Παντολέοντος Σεβαστόπουλου.

Ο Ιερόθεος Δενδρινός, κατά κόσμον Ιωάννης, σε ηλικία 20 ετών υπήρξε ο πρώτος διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής. Γεννημένος στην Ιθάκη το 1697, είχε σπουδάσει στην περίφημη Σχολή της Πάτμου. Διεύθυνε την Σχολή από το 1718, με βοηθό τον αδερφό του Πατριάρχη Γαβριήλ, τον Χριστόφορον. Σκοπός της Σχολής ήταν «*η διάδοση των ευαγγελικών αρετών και πάντων των ελληνικών μαθημάτων*»⁹⁰. Ο Ιερόθεος διδάσκει και διευθύνει ισοβίως τη σχολή.

Στην αρχή η σχολή έχει διάφορα ονόματα. Μερικά από αυτά είναι *Μεγάλο Σχολείο*, *Ελληνικό Σχολείο*, *Σχολείο των Ευαγγελικών Μαθημάτων*, *Ευαγγελικόν Φροντιστήριο* και *Σχολείο Χριστού*. Το όνομα Ευαγγελική Σχολή αναφέρεται για πρώτη φορά σε σιγίλλιο που εξέδωσε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ το 1808. Χαρακτηριστικά αναφέρω «*εμνήσθημεν καθ' υπερβάλλουσα οφειλήν και αυτής της Ευαγγελικής Σχολής, ως σεμνομένης επί τω παντίμω και προσκυνητώ ονόματος του Σωτήρος ημών θεού, του νυμφίου αυτής της αγίας νύμφης αυτού εκκλησίας*»⁹¹. Έπειτα αναγκάστηκε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία να αναγνωρίσει επίσημα την Ευαγγελική Σχολή το 1810 με τον Σουλτάνο Μαχμούτ Β΄.

Ο Ιερόθεος βλέποντας τις μεγάλες δυσκολίες που υπήρξαν για την επιβίωση της Σχολής πείθει το Ιούνιο του 1733 τρεις ομογενείς πρόκριτους της Σμύρνης, τους Παντελή Σεβαστόπουλο, Γεώργιο Όμηρο και Ζωρζή Βιτάλη να ενισχύσουν και να θεμελιώσουν τη Σχολή σε γερές βάσεις. Συμφώνησαν ο Ιερόθεος να διδάσκει και να διευθύνει τη Σχολή ισόβια, και οι υπόλοιποι τρεις να καταβάλλουν τα έξοδα

⁹⁰ Α. Ευστρατιάδης, *Η Ευαγγελική Σχολή, πέντε δοκίμια*, Αθήνα 1972. σ. 12

⁹¹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.23

λειτουργίας της Σχολής. Η συμφωνία υπογράφηκε από τους τέσσερεις ιδρυτές στις 22 Ιουνίου 1733. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ματθαίος Παρανίκας « την μεν Σχολήν αφιερούσι τω θεώ εις εκπαίδευσιν των ιδίων τέκνων και πάντων των προσερχομένων ενδεών ξένων και απόρων, εκ δε των τεσσάρων ιδρυτών ο μεν Ιερόθεος ως διδάσκαλος να διδάσκη και να διευθύνη την Σχολήν ισοβίως, οι δ' έτεροι τρεις να καταβάλλωσι τα αναγκαία έξοδα εις συντήρησιν αυτής»⁹². Η ημέρα αυτή θεωρείται από τους περισσότερους ιστορικούς και γενέθλιος ημέρα της αρχής μιας μεγάλης πορείας στα εκπαιδευτικά πράγματα της Σμύρνης.

Όμως ο Ιερόθεος ως πνεύμα ανήσυχο και όντας μεγάλη προσωπικότητα δεν σταματά εκεί. Σε έναν ισχυρό σεισμό και έπειτα πυρκαγιά το 1778 που κατέστρεψε ένα μεγάλο μέρος της Σχολής και ενώ βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία αναζητά με ζήλο χρήματα στους Σμυρναίους για την ανέγερση νέου κτιρίου. Το αποτέλεσμα ήταν να βρεθεί ο Ιωάννης Κανάς, ένας από τους τέσσερεις ισοβίους επιτρόπους να διαθέσει πέντε χιλιάδες γρόσια⁹³. Το 1779 με χρήματα του Κανά ξεκινά η κατασκευή καινούργιου σχολείου « εις τόπον της πολιτείας τον κεκαυμένον εις το σοκάκι της Αγίας Φωτεινής, κάτω από το ευτυχημένο βλέμμα του Ιερόθεου που ύστερα από ένα χρόνο παρέδιδε ευγνώμον το πνεύμα του στον θεό»⁹⁴. Με αυτόν τον τρόπο ο Ιερόθεος πραγματοποίησε την τελευταία του επιθυμία καθώς τον Μάιο του 1780 πέθανε σε ηλικία 81 ετών.

Ο Ιερόθεος Δενδρινός υπήρξε μεγάλη μορφή της ορθοδοξίας και της Ευαγγελικής Σχολής καθώς ενώ ήταν αρραβωνιασμένος σε Σμυρναία, αρνήθηκε τα εγκόσμια και προτίμησε το μοναχικό σχήμα. Έγινε για αυτόν αυτοσκοπός η καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων στην πόλη της Σμύρνης. Δυνατό πνεύμα, αφιερωμένος στην Χριστό και την διάδοση του ελληνισμού. Ενταφιάστηκε σε μνήμα που βρισκόταν ανατολικά του ιερού της Αγίας Φωτεινής.

Ο Παντελής Σεβαστόπουλος γεννήθηκε στις αρχές του 17^{ου} αιώνα στη Χίο. Σε μικρή ηλικία έφυγε για τη Χίο όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Απέκτησε μεγάλη περιουσία και συνέβαλε οικονομικά για την εύρυθμη λειτουργία της Σχολής. Όμως η μεγαλύτερη προσφορά του προς την Ευαγγελική Σχολή δεν ήταν οικονομική αλλά η

⁹² Ματθαίος Παρανίκας, *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής εκ των πηγών συνταχθείσα*, Αθήνα 1885, σ.7

⁹³ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.37

⁹⁴ Αυρίλιος Ευστρατιάδης, *Ευαγγελική Σχολή πέντε δοκίμια*, Αθήνα 1972, σ.15

υπαγωγή της Σχολής στη κρατική προστασία της Μεγάλης Βρετανίας. Αυτή η παρέμβαση υπήρξε σωτήρια για την απρόσκοπτη λειτουργία της Σχολής σε μία πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Σεβαστόπουλος ως μεταφραστής του προξενείου των Άγγλων στη Σμύρνη διατηρούσε άριστες σχέσεις μαζί τους και μάλιστα είχε την αγγλική υπηκοότητα. Τα δύσκολα χρόνια αυτά της δουλειάς, αποφασίζει και συντάσσει διαθήκη την 1^η Μαρτίου 1747 και θέτει την Σχολή « *υπό την θεοφρούρητον χείρα της κραταιάς βασιλείας των Ιγκλέζων, να την υπερασπίζη, χρείας τυχούσης, εις τας καταδρομάς*»⁹⁵. Αυτή η κίνηση ήταν καθοριστική καθώς για να εισέλθει Τούρκος αξιωματούχος στην Ευαγγελική Σχολή χρειαζόταν άδεια από τον Άγγλο πρόξενο της Σμύρνης. Ο Άγγλος πρόξενος και η αγγλική κυβέρνηση δέχτηκαν την προστασία της Σχολής και έγινε « *αυτόνομος και ανεξάρτητος από παντός ιερομένου ή λαϊκού, από της πόλεως, από ιδιωτών, από συγγενών ή ξένων*»⁹⁶. Τέτοια ήταν η αναγνώριση των Ελλήνων στο πρόσωπο του που στο κεντρικό κτίριο, κοντά στην Αγία Φωτεινή με χρυσά γράμματα γράφτηκε : « *Παντολέων Σεβαστόπουλε, χαίρε*»⁹⁷. Ως βασικός οικονομικός στυλοβάτης άφησε τη μεγάλη του περιουσία στην κυριότητα της Σχολής.

Ολοκληρώνοντας για τη μεγάλη αναμφισβήτητη προσωπικότητα του Σεβαστόπουλου αξίζει να αναγνώσουμε από το περιοδικό «Μέντορα» (έτος 1879,σελίδα 343) τους παρακάτω στίχους:

«Παντολέων, τιμή των Ιώνων

Προφιλή της υιόν κι' ευγενή

η πατρίς εις τον άπαντα χρόνον

ευγνωμόνως σε θέλει υμνεί.⁹⁸»

Ο Παντελής Σεβαστόπουλος πέθανε το 1758 έχοντας βοηθήσει σημαντικά τη συνέχιση της λειτουργίας της Ευαγγελικής Σχολής της Σμύρνης.

⁹⁵ Αυρίλιος Ευστρατιάδης, *Ευαγγελική Σχολή πέντε δοκίμια*, Αθήνα 1972, σ. 13

⁹⁶ Ζηνοβίας Λιθοξόου-Σαλάτα, *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης 1733-1922 εν Σμύρνη από του 1934 εν Νέα Σμύρνη Αθηνών*, Αθήνα 1959, σ. 12

⁹⁷ Αυρίλιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σ.12

⁹⁸ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.32

4.3. Ο θρησκευτικός χαρακτήρας της Ευαγγελικής Σχολής

Η ελληνική εκκλησία ήταν πάντα δίπλα στο Γένος στις δύσκολες στιγμές είτε για τον φωτισμό του λαού είτε για την απελευθέρωση του. Στα πρώτα περίπου εκατό χρόνια της λειτουργίας της Ευαγγελικής Σχολής είχε αποκλειστικά θρησκευτικό χαρακτήρα, όπως φανερώνει και το όνομά της. Σε πρωταρχικό άρθρο του κανονισμού του 1872 αναφέρεται « ο φόβος του Θεού, όστις είναι η βάση όλων των χρεών του μαθητού και της προόδου του»⁹⁹. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ήταν μια αντίδραση στην προπαγάνδα των Καθολικών. Κάθε μέρα έψαλλαν θεία ακολουθία και οι δάσκαλοι της Σχολής είχαν το προνόμιο να κηρύττουν το θείο λόγο. Τόσο η Σχολή όσο και η εκκλησία είχαν σκοπό το εθνικό θέμα που δεν ήταν άλλο από την απελευθέρωση από τον Τουρκικό ζυγό.

Η εκκλησία ήταν αιμοδότης της Σχολής. Ο ρόλος της υπήρξε καταλυτικός γιατί χωρίς τη στήριξη της δεν θα μπορούσε να ιδρυθεί στην αρχή η Σχολή αλλά ούτε να συνεχίσει να λειτουργεί. Το 1707 με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Σμύρνης, Γρηγορίου Κονταρή, μετά από έρανο στις ενορίες του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Φωτεινής ιδρύεται η Ελληνική Σχολή. Στη συνέχεια όλοι οι διευθυντές της Σχολής μέχρι το 1828 ήταν απαραίτητα ιερωμένοι. Ο Αδαμάντιος Κοραΐς εύστοχα περιγράφει την σχέση εκκλησίας και Σχολής λέγοντας « εις την εκκλησίαν δια την μητρική φροντίδα και υπέρ της παιδείας μέριμναν προσκολλάται το Γένος»¹⁰⁰. Υπήρξε μία σχέση αλληλεξάρτησης και η Σχολή πάντα αναζητούσε στις δύσκολες στιγμές στήριξη από τη μητέρα εκκλησία.

4.4 Η βιβλιοθήκη και το Αρχαιολογικό Μουσείο

Μία τόσο σπουδαία σχολή, όπως ήταν η Ευαγγελική Σχολή, δεν θα ήταν δυνατόν να λειτουργήσει χωρίς την ύπαρξη μίας μεγάλης βιβλιοθήκης και μετέπειτα ενός μουσείου για όλα τα πολλά και σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν στη περιοχή. Η αρχή έγινε με τη βιβλιοθήκη πάλι με πρωτοβουλία της εκκλησίας στα πρώτα χρόνια και ακολουθεί το 1873 με απόφαση της Εφορείας η ίδρυση Αρχαιολογικού Μουσείου που θα ενωθεί με τη βιβλιοθήκη.

⁹⁹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.148

¹⁰⁰ Αυρήλιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σ. 14

Τα πρώτα βιβλία που δόθηκαν στην Ευαγγελική Σχολή ήταν αποκλειστικά εκκλησιαστικά. Αρχικά ο Μητροπολίτης Σμύρνης Γρηγόριος Κονταρής δώρισε αρκετά βιβλία στην τότε Ελληνική κοινότητα. Ακολούθησαν οι διευθυντές και ιερωμένοι Ιερόθεος Δενδρινός και ο Χρύσανθος Καραβίας που δώρισαν και αυτοί αρκετά βιβλία. Η ύπαρξη τους ήταν απαραίτητα για τους πρώτους μαθητές του σχολείου. Ο Αδαμάντιος Κοραής όταν κλήθηκε να αναλάβει τη Διεύθυνση της Σχολής σε επιστολή του αναφέρει « *βιβλία ελληνικά έχετε πολλά ολίγα και των επιστημών σχεδόν δεν έχετε τίποτε. Διδασκαλός χωρίς βιβλία είναι ως ράπτης χωρίς κλωστήν*»¹⁰¹. Ξεκινώντας από τα εκκλησιαστικά βιβλία και μετά τα επιστημονικά, ιδιαίτερα μετά το 1819 και το κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου όπου τα σπουδαία βιβλία που συγκέντρωσαν οι Κωνσταντίνος Κούμας και τα αδέρφια Οικονόμου πέρασαν στην Ευαγγελική Σχολή.

Με την πάροδο του χρόνου τα βιβλία της Ευαγγελικής Σχολής αυξήθηκαν σταδιακά. Σύμφωνα με κατάλογο της βιβλιοθήκης το έτος 1818, η βιβλιοθήκη είχε 520 τόμους, ενώ οι επίτροποι της Αγίας Φωτεινής τον Ιούλιο του 1829 παρέδωσαν άλλους 190 τόμους¹⁰². Η αίθουσα βιβλιοθήκης με διευθυντή τον Αβράμιο Ομηρούλη επιδιορθώνεται και σύμφωνα με το μητρώο της Σχολής 432 γρόσια ξοδεύονται για την διόρθωση της σάλας της βιβλιοθήκης και άλλα 26 γρόσια για τη βαφή του χώρου¹⁰³. Ο Ματθαίος Παρανίκας σε αναλυτική καταγραφή κατατάσσει τα βιβλία στις εξής κατηγορίες : Αρχαιολογικά περίπου 1300, γεωγραφικά περίπου 900, γραμματικά περίπου 1200, εγκυκλοπαιδικά περίπου 100, θεολογικά περίπου 1200, ιατρικά περίπου 1500, ιστορικά περίπου 3,700, λεξικά περίπου 400, μαθηματικά περίπου 600, μυθιστορικά περίπου 1100, νομικά περίπου 1000, περιοδικά περίπου 300, ποιητικά περίπου 5500, φιλολογικά περίπου 2400, φιλοσοφικά περίπου 900, φυσικά και φυσικό-ιστορικά 900 και χειρόγραφα περίπου 150¹⁰⁴. Από την παραπάνω περιγραφή εύκολα μπορεί κάποιος φτάνει στο συμπέρασμα ότι η βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής δεν υστερούσε σε τίποτα ακόμα σε σύγκριση με άλλα ευρωπαϊκά σχολεία. Μάλιστα υπηρετούσε και βιβλιοφύλακας για την άρτια ταξινόμηση και φύλαξη του χώρου. Ένας από αυτούς ήταν και ο Αθανάσιος

¹⁰¹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.202

¹⁰² Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.204

¹⁰³ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.203

¹⁰⁴ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.208

Παπαδόπουλος – Κεραμεύς ο οποίος είχε ταξινομήσει και τα βιβλία στη βιβλιοθήκη του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης και την βιβλιοθήκη Ιεροσολύμων. Ο Γεώργιος Λάτρης, γνωστός ιατρός στη Σμύρνη και έφορος της Ευαγγελικής Σχολής αναφορικά με τη βιβλιοθήκη στην Ευαγγελική Σχολή αναφέρει « *βιβλιοθήκη άνευ βιβλιοφύλακος μοιάζει με σώμα με σώμα χωρίς ψυχήν διότι ο βιβλιοφύλαξ δεν πρέπει μόνο να φυλάττει και να διατηρή εν καλή κατάστασει τους εν βιβλιοθήκη υπάρχοντες φιλολογικούς και επιστημονικούς θησαυρούς, αλλά πρέπει να είναι λόγιος, πολύγλωττος, φιλομαθής, χρηστός και φιλόφρων*». ¹⁰⁵ Η βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής ήταν ένα πραγματικό στολίδι της Σμύρνης με πολύ καλή οργάνωση και αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας της Σχολής.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Ευαγγελικής Σχολής ιδρύθηκε μετά την λειτουργία της βιβλιοθήκης και είχε διάφορα ονόματα. Πρώτα ονομάστηκε « *Ελληνικόν Μουσείον*», έπειτα « *Φιλολογικό Μουσείο*» για να καταλήξει ως « *Αρχαιολογικό Μουσείο*» το 1874. Λειτουργούσε παράλληλα με την βιβλιοθήκη της Σχολής και τελικά έγινε η ένωση της με τη βιβλιοθήκη. Προκάλεσε τα θετικά σχόλια πολλών μεγάλων προσωπικοτήτων.

Η αρχή έγινε με το διευθυντή Νεοκλή Παπάζογλου που ίδρυσε το « *Ελληνικό Μουσείο*». Σκοπός του ήταν κατά τον κανονισμό « *θέλει είσθαι η άσκησις και η ανάπτυξις των νοητικών δυνάμεων δια της αναγνώσεως ωφελίμων βιβλίων, δια της παραδόσεως ποικίλων μαθημάτων και δια συζητήσεως εμπορικών, φιλολογικών και ηθικών υποθέσεων*» ¹⁰⁶. Τότε άρχισαν να μαζεύουν τα πρώτα αρχαιολογικά ευρήματα όμως περισσότερο λειτούργησε ως αναγνωστήριο παρά ως μουσείο στα πρώτα βήματα.

Τα 1854 με διευθυντή τον Χριστόφορο Λαίλιο το Μουσείο παίρνει την επωνυμία « *Φιλολογικόν Μουσείον*». Σύμφωνα με τον κανονισμό « *σκοπός του Φιλολογικού Μουσείου είναι η ανάγνωσις εφημερίδων, περιοδικών, συγγραμμάτων και βιβλίων καταλλήλων προς κατάληψιν των ακροωμένων και επι πάσι τούτοις σκοπός*

¹⁰⁵ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 213-214

¹⁰⁶ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 203

ανώτατος και αρχαιότατος»¹⁰⁷. Αυτή η προσπάθεια δεν κράτησε για πολλά χρόνια και το 1858 το Φιλολογικό Μουσείο διαλύεται.

Αυτό που έδωσε ώθηση για να ιδρυθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο το 1874 ήταν ο θάνατος Ελβετού εμπόρου αρχαιοτήτων στη Σμύρνη το 1873, του Conzembach που είχε ανάγλυφα, αγάλματα αγγεία και επιγραφές στην κατοχή του. Σε πλειστηριασμό κατάφεραν οι έφοροι της Ευαγγελικής Σχολής να αγοράσουν μεγάλο μέρος αυτού του θησαυρού. Με αυτόν τον τρόπο μεγάλωσε η συλλογή αρχαιολογικού αντικειμένων και αποφασίζει το Γενάρη του 1874 η εφορία την ίδρυση του Αρχαιολογικού Μουσείου και της βιβλιοθήκης. Σύμφωνα με το Ματθαίο Παρανίκα στο Αρχαιολογικό Μουσείο υπήρχαν : Μαρμάρινα αντικείμενα μεγάλα περίπου 220, μεταλλικά αντικείμενα περίπου 300, πήλινα αντικείμενα περίπου 300, επιγραφές περίπου 250 και νομίσματα αρχαία ελληνικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά και νεώτερα περίπου 10,000¹⁰⁸. Επιτροπή συνέταξε και κανονισμό του Αρχαιολογικού Μουσείου και ορίστηκε επιμελητής. Ο θαυμασμός των ξένων ήταν έκδηλος. Ο Richard Chandler 1737-1810, Άγγλος αρχαιοδίφης αναφέρει « *Η Σμύρνη έδωσε στα μουσεία τόσες αρχαιότητες όσες καμία άλλη ελληνική πόλη*»¹⁰⁹. Δυστυχώς με την μεγάλη πυρκαγιά του 1922 καταστράφηκε η βιβλιοθήκη και το Αρχαιολογικό Μουσείο της Ευαγγελικής Σχολής και συνεπώς χάθηκε ένας μεγάλος θησαυρός για πάντα.

4.5 Τα εξαρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής

Τα εξαρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής ήταν τα παραρτήματα που στην αρχή λειτούργησαν αυτόνομα και έπειτα συνδέθηκαν με τη μητέρα σχολή. Η μεγάλη αύξηση στον αριθμό των μαθητών που ακολούθησε την οικονομική ανάπτυξη της Σμύρνης δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη λειτουργία παραρτημάτων. Η έλλειψη χώρου στο κεντρικό κτήριο έδινε τη δυνατότητα στους μαθητές να παρακολουθούν μαθήματα στις γειτονιές. Τα εξαρτήματα ήταν πέντε. Η Σχολή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, η Κιουπετζόγλειος Σχολή, το Σοφείον, η Σχολή του Φασουλά και η Σχολή αλληλοδιδασκτική Σχοινάδικων.

¹⁰⁷ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.204

¹⁰⁸ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ. 209

¹⁰⁹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.210

Η Σχολή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου λειτούργησε στον επάνω Μαχαλά από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Ήταν ένα μικρό σχολείο που οι περισσότεροι διδάσκοντες ήταν κληρικοί. Δάσκαλοι αναφέρονται οι ιερομόναχοι Χρυσάνθος Κουτλουμουσιανός από την Πάτμο, Λεόντιος από την Άνδρο και Ιερόθεος από τα Βρούλλα¹¹⁰. Μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 1841 έγινε ανέγερση αλληλοδιδασκτικού σχολείου.

Η Κιουπετζόγλειος Σχολή ιδρύθηκε το 1836 ως δημοτικό σχολείο και λειτούργησε στην περιοχή της Αγίας Αικατερίνης σε οίκημα της συνοικίας Μπογιατζήδικα. Δάσκαλοι αναφέρονται οι : Γεώργιος Πάτμιος, Ιωάννης Ευστρατίου, Νικόλαος Πετρόχειλος, Νικόλαος Σπεράντσας, Ευστράτιος Ζαφειριάδης κ.α¹¹¹. Το 1873 σε οικόπεδο που δώρισε το Γραϊκικό Νοσοκομείο και με χρήματα της Σοφίας και Δημήτρη Κιουπετζόγλου κτίστηκε καινούργιο σχολείο. Για το σκοπό αυτό η οικογένεια κατέβαλε στις 17 Αυγούστου του 1873, 153,000 γρόσια¹¹². Ως ανάμνηση αυτής της γενναιόδωρης προσφοράς αναμνηστική πλάκα στην είσοδο της σχολής αναφέρει «*Ανηγέρθει εκ βάθρων δαπάνη Ηλίου, Δημητρίου και Σοφίας Κιουπετζόγλου 1874*»¹¹³. Το Κιουπετζόγλου λειτούργησε με αρκετούς μαθητές και στα 1890 είχε 382 μαθητές, το 1920 είχε 306 μαθητές και έξι δασκάλους.¹¹⁴ Ήταν από τα σημαντικότερα εξαρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής.

Το Σοφίειον ήταν δημοτικό σχολείο στην οδό Ρόδων προς τιμή της Σοφίας Κιουπετζόγλου. Συνεχίζοντας τις δωρεές σε εκπαιδευτήρια η Κιουπετζόγλου αγόρασε οικόπεδο στην παραπάνω περιοχή και κτίστηκε εξατάξιο δημοτικό σχολείο. Το Σοφίειον είχε και αυτό αρκετούς μαθητές και κατά το τελευταίο έτος λειτουργίας, δηλαδή το 1922, υπήρξαν 306 μαθητές και έξι δάσκαλοι¹¹⁵. Θεωρείται από τα καλύτερα από τα πέντε εξαρτήματα λόγω της μεγάλης και αξιόλογης βιβλιοθήκης που διέθεται. Δύο χρόνια μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής του νέου σχολείου (1904) η Σοφία Κιουπετζόγλου πέθανε σε ηλικία 92 ετών, αφήνοντας χιλιάδες λίρες στην Ευαγγελική Σχολή και σε κληροδοτήματα.

¹¹⁰ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.137

¹¹¹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.141

¹¹² Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.68

¹¹³ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.69

¹¹⁴ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 141

¹¹⁵ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 143

Η Σχολή του Φασουλά πάλι δημιουργήθηκε με χρήματα της Σοφίας Κιουπετζόγλου. Ιδρύθηκε το 1890 ως δημοτικό σχολείο στη συνοικία Φασουλά και λειτούργησε μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή. Το τελευταίο έτος της λειτουργίας του είχε 190 μαθητές και έξι δασκάλους¹¹⁶.

Η αλληλοδιδασκτική Σχολή Σχοινάδικων υπήρξε και αυτό δημοτικό σχολείο στη συνοικία Σχοινάδικα και λειτούργησε από το 1816. Στην αρχή λειτούργησε ως «γραμματοδιδασκαλείο» με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Σμύρνης, Άνθιμου. Ακολούθως ανέλαβε την λειτουργία της Σχολής η Ευαγγελική Σχολή. Στο σχολείο δίδαξαν : Γεωργιάδης Πάτριος, Μ. Γρηγοριάδης, Δ. Μισοτζουάνης, Θ. Χατζόπουλος, Ν. Μάνεσης, Γ. Μάτσας, Ιορδ. Μανιατόπουλος, Θ. Πετρόχειλος, Θ. Σταφίδας, Γρηγ. Περγαμινός, Γρηγ. Βαφειάδης, Δ. Ιωαννίδης, Ιάκωβος Αλβέρτης, Δανιήλ Πικραμένος, Δημ. Γκρέκας, Δημ. Χατζημιχάλης, Αλ. Παπανικολάου κ.α¹¹⁷. Συνεπώς και αυτό το σχολείο λειτούργησε για πάνω από εκατό χρόνια ως εξάρτημα της Ευαγγελικής Σχολής.

Πέρα από τα πέντε αυτά εξαρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής λειτούργησαν και άλλα σχολεία για λιγότερα όμως χρόνια ανταποκρινόμενα στις ανάγκες της εποχής. Πιο συγκεκριμένα το 1909 ιδρύεται και λειτουργεί η Εμπορική Σχολή εντός του κτιρίου της Ευαγγελικής Σχολής προφανώς για τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας. Εκεί δίδασκαν εμπορευματολογία, εμπορικό δίκαιο, πολιτική οικονομία, ξένες γλώσσες, στενογραφία και δακτυλογραφία¹¹⁸. Την επόμενη χρονιά ιδρύεται τριτάξιο διδασκαλείον λόγω της έλλειψης δασκάλων σε κάποιες περιοχές της Μικράς Ασίας. Η φοίτηση ήταν τριετής με πρακτική άσκηση στα δημοτικά σχολεία¹¹⁹. Επίσης λειτούργησε και τμήμα ξένων γλωσσών. Διευθυντής της Σχολής αυτής ορίστηκε ο Νικόλαος Καπετανάκης, ο οποίος ήταν και διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής. Ο Καπετανάκης αργότερα διακρίθηκε ως Πρόεδρος του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στο Υπουργείο Παιδείας. Η Ευαγγελική Σχολή ευτύχησε να έχει παραρτήματα με χορηγούς και ήταν αντάξια της φήμης της μητέρας Σχολής.

¹¹⁶ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 143

¹¹⁷ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 142

¹¹⁸ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 115

¹¹⁹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 116

Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η λειτουργία της Ευαγγελικής Σχολής

Η Ευαγγελική Σχολή σύμφωνα με τους τέσσερεις ιδρυτές της ήταν ανεξάρτητη και αυτόνομη. Μόνο «ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός» ήταν ο εξουσιαστής της Σχολής. Οι επίτροποι (αργότερα ονομάστηκαν έφοροι) που αρχικά ήταν και οι ιδρυτές της Σχολής το 1733, δηλαδή ο Ιερόθεος Δενδρινός, Παντολέων Σεβαστόπουλος, Γεώργιος Όμηρος και Γεώργιος Βιτάλης, είχαν την ευθύνη να εισπράττουν τα εισοδήματα των ακινήτων της Σχολής, τα δίδακτρα, τις συνδρομές και να διορίζουν τον εκάστοτε διευθυντή και το διδακτικό προσωπικό. Αργότερα η σύνταξη κανονισμού που συνεχώς άλλαζε ανάλογα με τις ανάγκες της Σχολής, έθεσε νέα όρια στη λειτουργία της Σχολής. Τα μαθήματα στην αρχή ήταν προσκολλημένα στην ορθοδοξία αλλά όταν διευθυντές δεν ήταν πια κληρικοί άλλαξε κατεύθυνση και διδάσκονταν θετικές επιστήμες και ξένες γλώσσες. Επιπλέον έναν ιδιαίτερο τόνο στα διδασκόμενα μαθήματα έδωσαν οι διευθυντές και δάσκαλοι που ήταν σπουδαίες προσωπικότητες οι περισσότεροι εκ των οποίων απόφοιτοι πανεπιστημίων της Ευρώπης. Συνεπακόλουθο αυτής της κατάστασης ήταν και λαμπροί μαθητές που φοίτησαν δίπλα στους φωτισμένους δασκάλους, που διακρίθηκαν στη μετέπειτα πορεία τους. Τέλος, το επιβλητικό κτίριο που κατασκευάστηκε με τα καλύτερα υλικά της Ευρώπης αλλά δεν πρόλαβε ποτέ να λειτουργήσει λόγω της καταστροφής του 1922, έδωσε ένα πανηγυρικό τόνο στη παρουσία της Ευαγγελικής Σχολής της Σμύρνης.

5.1 Η οργάνωση της Ευαγγελικής Σχολής

Από την αρχή η επιθυμία του Παντελή Σεβαστόπουλου ήταν να υπάρχουν όσο το δυνατό λιγότερες παρεμβάσεις από ξένους παράγοντες στη διοίκηση της Σχολής. Σύμφωνα με τον ίδιο « η Σχολή αυτόνομος ούσα και ανεξάρτητος πάσης αρχής εκκλησιαστικής η κοσμικής, ξένης ή αλλοτρίας, είναι αφιερωμένη εις τον υιόν του θεού, τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν όστις είναι ο μόνος κύριος και εξεταστής του κατορθώματος»¹²⁰. Για να πετύχει αυτό διοριστήκαν επίτροποι που στην αρχή ήταν τρεις και ισόβιοι, ενώ αργότερα ονομάστηκαν έφοροι και ήταν δώδεκα, όσοι και οι μαθητές του Χριστού. Η Ευαγγελική Σχολή διευθυνόταν από την εφορία. Σύμφωνα

¹²⁰ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.79

με διάταξη του Σεβαστόπουλου «διοικηταί και οικονόμοι της Σχολής εισίν οι κατά καιρούς αυτής επίτροποι, διορίζοντες αλλήλους κατά διαδοχήν ,άνευ ουδεμίας επεμβάσεως, υπό μόνην την επίβλεψιν των κατά καιρόν εν Σμύρνη Προξένων της Μεγάλης Βρετανίας»¹²¹. Μέσα στα γενικά τους καθήκοντα ήταν και η σωστή διαχείριση της περιουσίας της Σχολής, καθώς όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως πολλοί ήταν οι ευεργέτες και δωρητές που άφηναν χρήματα για τη λειτουργία της Σχολής. Σύμφωνα με τον κανονισμό του 1872 στο Κεφάλαιο Η' , υπό τον διευθυντή Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο, η Εφορία είναι « Η ανώτατη διοικούσα αρχή της Ευαγγελικής Σχολής πολυμελής συγκειμένη εκ των αρμοδιωτέρων μελών της εν Σμύρνη Ορθοδόξου Κοινότητας»¹²². Συνεπώς η επιλογή των Έφορων γινόταν με πολύ μεγάλη προσοχή και στο τέλος της θητείας τους έδιναν λόγο στην ελληνική κοινότητα σε γενική συνέλευση. Η εφορία διοικούσε σύμφωνα με τον κανονισμό της Σχολής που προσαρμοζόταν στις ανάγκες της εποχής. Στα πιο σημαντικά καθήκοντα της εφορίας ήταν και ο έλεγχος στα οικονομικά. Σύμφωνα με τον προηγούμενο κανονισμό στη παράγραφο 15, ο ταμίας έφορος ήταν υποχρεωμένος να συντάσσει κάθε έτος προϋπολογισμό με τα έσοδα και έξοδα της Σχολής και να τα υποβάλλει προς έγκριση της εφορίας¹²³. Ο ρόλος της εφορίας ήταν πολυδιάστατος και λειτουργούσε με γνώμονα το συμφέρον της Σχολής.

Οι αποφάσεις της εφορίας ήταν πάντοτε σύμφωνα και με τους κανονισμούς που υπήρχαν. Αυτό φάνηκε και στην ανάλυση που έγινε στην προηγούμενη παράγραφο. Διασώζονται επτά κανονισμοί της Ευαγγελικής Σχολής ξεκινώντας από της 17 Σεπτεμβρίου 1838 με διευθυντή τον Νεοκλή Παπάζογλου μέχρι τον έβδομο της 10^{ης} Ιουνίου 1898. Μέσα σε αυτά δεν ρυθμίζαν μόνο οικονομικά θέματα, αλλά και θέματα εξετάσεων, μαθημάτων, τον αριθμό των διδασκόντων, το πρόσωπο του διευθυντή και άλλα. Η σύνταξη του δεύτερου κανονισμού έγινε 1846, ο τρίτος το 1856, ο τέταρτος το 1862, ο πέμπτος το 1872, ο έκτος το 1891, και ο τελευταίος όπως αναφέρθηκε προηγουμένως το 1898. Τα πάντα ρυθμίζονταν μέσα από τις από τους κανονισμούς και καμία λεπτομέρεια δεν έμεινε χωρίς τη συγκατάθεση της εφορίας. Τόσο καλά λειτουργούσε η Ευαγγελική Σχολή που ο πρώην πρωθυπουργός Δημήτριος Ράλλης όταν επισκέφτηκε τη Σμύρνη το 1907 έμεινε άναυδος από τη λειτουργία και

¹²¹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σσ. 172-173

¹²² Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.105

¹²³ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.108

χαρακτηριστικά αναφέρει «*Ἦθελον οἱ σοφοὶ μας τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἰδοῦν καὶ νὰ θαυμάσουν πὼς λειτουργοῦν τὰ Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς Ἰωνικῆς πρωτεύουσας*».¹²⁴

Ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ εἶχε ἀρτια οργάνωση καὶ λειτουργοῦσε στα πρότυπα ἐνὸς Ἑρωπαϊκοῦ σχολείου.

5.2 Τα μαθήματα της Εὐαγγελικῆς Σχολῆς

Τα μαθήματα τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς ορίζονταν ἀπὸ τὸν κανονισμό καὶ τὸ πρόγραμμα συντάσσεται ἀπὸ τὸ σύλλογο καθηγητῶν καὶ δασκάλων περιμένοντας τὴν ἐγκριση τῆς εφορίας. Στὰ πρῶτα χρόνια λειτουργίας τῆς Σχολῆς τὰ μαθήματα ἀπουσία κανονισμοῦ καὶ με διευθυντὲς κληρικοὺς σίγουρα εἶχαν θρησκευτικὸ περιεχόμενο. Ἀς μὴν λησμονοῦμε ὅτι ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς ἦταν ἡ ἀντίδραση καὶ ἐξουδετέρωση τῆς προπαγάνδας τῶν Καθολικῶν. Δεν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ τὰ πρῶτα μαθήματα στα δύσκολα αὐτὰ χρόνια ἀλλὰ μετὰ τὸ πρῶτο κανονισμό τὸ 1838 ἀναφέρονται ἀναλυτικὰ τὰ μαθήματα που διδάσκονται ἀνά ἔτος.

Στὸν κανονισμό τοῦ 1872 ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου τὰ μαθήματα στὸ πρῶτο σχολικὸ ἔτος εἶναι : 1)ιερά ἱστορία,2)Ἑλληνικῆς γλώσσης στοιχεῖα ἐκ Χρηστομάθειας καὶ γραμματικὴ μέχρι τῶν ἀνωμάτων καὶ γραμματικὴ τῆς ομιλουμένης με ἀνάγνωσιν τοῦ Γεροστάθη ἢ ἄλλου τίνος,3) Σύντομος Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ, 4) Γεωγραφία Ἑλλάδος καὶ Ὀθωμανικοῦ κράτους, 5) Διηγήματα, 6) Καλλιγραφία¹²⁵.Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ἀντλήσουμε πληροφορίες καὶ ἀπὸ τὰ ὠρολόγια προγράμματα που κρατοῦσαν οἱ διευθυντὲς. Σύμφωνα με τὸ πρόγραμμα τοῦ 1910 στὴν Α' τάξη οἱ μαθητὲς διδάσκονταν 2 ὥρες θρησκευτικά, 3 ὥρες πραγματογνωσία, 11 ὥρες Ἑλληνικά, 4 ὥρες ἀριθμητικὴ, 4 ὥρες καλλιγραφία, 2 ὥρες γυμναστικὴ καὶ 2 ὥρες ὠδικὴ ἐνῶ στὴ ΣΤ τάξη προστέθηκαν 3 ὥρες Γαλλικά, 2 ὥρες Τουρκικά, 1 ὥρα ἐμπορικά, 4 ὥρες Γεωμετρία, 2 ὥρες Γεωγραφία καὶ 2 ὥρες πειραματικὴ Φυσικὴ¹²⁶. Σὲ ὅλους τοὺς κανονισμοὺς γίνεται ἀναφορὰ στα διδασκόμενα μαθήματα με τὶς ὥρες διδασκαλίας ἀνά εβδομάδα.

Επίσης τὰ μαθήματα ἦταν σὲ τέτοιο ὑψηλὸ ἐπίπεδο που οἱ ἐφοροὶ κατάφεραν ὥστε οἱ τελειόφοιτοὶ τῆς Σχολῆς νὰ ἐγγράφονται στὶς σχολές τοῦ Πανεπιστημίου

¹²⁴ Χρήστος Σοκ. Σολομωνίδης, *ὁ.π.*, σ.368

¹²⁵ Ματθαῖος Παρανίκας, *ὁ.π.*, σ.96

¹²⁶ Δαυὶδ Ἀντωνίου, *Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία περιοχὴ Ἑλληνικῆς διοικήσεως Σμύρνης 1919-1922*, τόμος Α, ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση, Ἀθήνα 2007, σ.50

Αθηνών χωρίς εξετάσεις. Η σχετική απόφαση υπογράφηκε στις 20 Αυγούστου του 1862 από τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών Κ. Ασώπιο. Χαρακτηριστικά αναφέρει η επιστολή του Πρύτανη προς το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών «*Έχοντες δε υπόψιν οι καθηγηταί αφενός μεν μέρους τα παρά των εφόρων εκτιθέμενα και τας ισχυράς του κ. Προξένου συστάσεις, αφετέρου τον κανονισμόν της Σχολής και πεπειθότες, ότι αι διατάξεις του κανονισμού εκτελούνται ακριβώς, παραδέχθησαν την των κυρίων εφόρων αίτησιν αποφηνάμενοι, ίνα γίνωνται δεκτοί εις εγγραφήν άνευ εξετάσεων οι φέροντες απολυτήριον της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης*»¹²⁷. Αυτό αναβάθμισε την Ευαγγελική Σχολή καθώς αρκετοί απόφοιτοι μετά το Πανεπιστήμιο Αθηνών συνέχιζαν τις σπουδές τους στο εξωτερικό και επέστρεφαν στη Σμύρνη για να διδάξουν στο σχολείο από το οποίο αποφοίτησαν.

Τα μαθήματα διδάσκονταν το πρωί ξεκινώντας στις 8 η ώρα μέχρι το μεσημέρι στις 12, ακολουθούσε ένα διάλειμα το μεσημέρι και συνέχιζαν από τις 2 έως τις 4 ή 5 το απόγευμα. Τα Σάββατα διδάσκονταν μαθήματα από τις 8-1. Τα μαθήματα επίσης αναγράφονταν και στο απολυτήριο Γυμνασίου αναλυτικά με τον διευθυντή της Σχολής και τους καθηγητές να υπογράφουν δεξιά, οι έφοροι να υπογράφουν αριστερά¹²⁸. Κατά την παράδοση των μαθημάτων παραβρίσκονταν ενίοτε οι έφοροι για να παρακολουθήσουν την διδασκαλία και την πρόοδο των μαθητών. Για όλα όσα γίνονταν στη Σχολή πάντοτε ήταν ενήμεροι οι έφοροι.

5.3 Σπουδαίοι διευθυντές, δάσκαλοι

Οι διευθυντές της Ευαγγελικής Σχολής ήταν άνθρωποι με ισχυρή προσωπικότητα, μεγάλη μόρφωση και αγάπη για την εκπαίδευση. Όλοι όμως διορίζονται και παύονται από την εφορία. Πρώτος διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής ήταν ο Ιερόθεος Δενδρινός και τελευταίος ο Νικόλαος Λιθοξόος λίγο πριν την καταστροφή του 1922. Αρκετοί είχαν αποφοιτήσει από την Σχολή και επέστρεψαν ως δάσκαλοι ή διευθυντές. Εδώ θα γίνει λόγος μόνο για μερικούς καθώς η αναφορά σε όλους δεν είναι δυνατή.

Ο πρώτος μαθητής της Σχολής, ο Χρύσανθος Καραβίας (1731-1812) απόφοιτος της Αθωνιάδος Σχολής, ήταν και ο δεύτερος διευθυντής της. Ιερομόναχος

¹²⁷ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.65

¹²⁸ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.186

και αυτός από την Ιθάκη όπως και ο προκάτοχος του, δίδασκε μέχρι το θάνατό του το 1812. Ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στη Σμύρνη για το χαρακτήρα του και την προσφορά του στα γράμματα. Το περιοδικό «*Η Φιλολογία*» (έτος 1841, σελίδα 10) που εκδόθηκε στη Σμύρνη την εποχή εκείνη αναφέρει για το Καραβία «*δια την μεγάλη αυτού αρετήν και παιδείαν, τον εσέβοντο μεγάλως οι κάτοικοι της Σμύρνης και οι παρεπιδημούντες ξένοι*»¹²⁹. Ο Ιερόθεος Δενδρινός τον θεωρούσε ικανό και άξιο και αναφέρει «*ουδείς άλλος θέλει ευρεθή υπο κάτω υπο τον ήλιον καταλληλότερος*»¹³⁰. Άφησε την τελευταία του πνοή στις 13 Φεβρουαρίου 1812, αφήνοντας όλη την περιουσία του στη Σχολή και έχοντας υπηρετήσει αυτή για 53 χρόνια.

Μία άλλη εξίσου μεγάλη προσωπικότητα ήταν και ο Αβράμιος Ομηρούλης που ανέλαβε τη Σχολή το 1828. Γεννήθηκε στην Καππαδοκία και μετά την αποφοίτηση του στο Φιλολογικό Γυμνάσιο σπουδάζει ιατρική στην Ευρώπη. Ήταν ο πρώτος μη κληρικός διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής. Παρέμεινε στη Σχολή μέχρι το 1834 όποτε έγινε διευθυντής της Ελληνικής Εμπορικής Σχολής της Χάλκης. Ο ίδιος δίδασκε μαθήματα όπως Ηρόδοτο, Όμηρο, Πίνδαρο και Ευριπίδη¹³¹. Ο Ομηρούλης απεβίωσε το 1839 αφήνοντας και αυτός όλη την περιουσία του στη Σχολή.

Για τον Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο έχει γίνει λόγος στο προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά με το Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Ήταν διευθυντής για 15 συνεχή έτη (1861-1875) στην Ευαγγελική Σχολή και πέρα από το πλούσιο συγγραφικό του έργο που αναφέρθηκε προηγουμένως λειτούργησε ως μαγνήτης για να έρθουν στη Σμύρνη διδάκτορες από τα πανεπιστήμια της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Γερμανίας όπου είχε σπουδάσει. Μερικά λαμπρά ονόματα που έπεισε να διδάξουν στη Σμύρνη ο Ξανθόπουλος ήταν: Γαλήνος Κλάδος και Χαραλάμπης Βερναρδός (διδάκτορες ιατρικής), Σάββας Κεσσίγγλους (τρόφιμος της Σορβόνης των Παρισίων), Παναγιώτης Καπλανίδης (διδάκτορας Φυσικής Γερμανικού Πανεπιστημίου) και Παύλος Καρολίδης (εκπαιδευθείς στη Γερμανία)¹³². Με τέτοιες προσωπικότητες κατάφερε ο Ξανθόπουλος να αυξήσει το αριθμό των μαθητών και καθηγητών και να αναβαθμίσει και ανακαινίσει τη Σχολή.

¹²⁹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.62

¹³⁰ Αυρήλιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σσ.15-16

¹³¹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.82

¹³² Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ. 67

Μετά τον Ξανθόπουλο το 1876 ακολούθησε ως διευθυντής ο Χ. Βερνάδος και τον Αύγουστο του 1878 διορίζεται από την εφορεία ο Ηπειρώτης Ματθαίος Παρανίκας, ο οποίος έγραψε την ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής το 1885. Έχει γίνει λόγος για αυτόν στην περιγραφή των διευθυντών του Ελληνικού Φροντιστηρίου. Ακολουθεί κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918) ο Αναστάσιος Ζάκκας, ο Κ. Στυλιανόπουλος και Νικόλαος Λιθοξόος για τον οποίον επίσης έχει γίνει εκτενής λόγος στους διευθυντές του Ελληνικού Φροντιστηρίου. Όλοι οι παραπάνω ήταν μεγάλες προσωπικότητες με κύρος. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο πρώην καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών Μιχαήλ Αναστασιάδης και από τους τελευταίους απόφοιτους της Σχολής *«οι καθηγηταί της Ευαγγελικής Σχολής ήσαν υποδειγματικοί, αξιοπρεπείς, σοβαροί, οπλισμένοι με βαθύτατη εκτίμηση της κοινωνίας η οποία τους εμπιστεύτηκε ότι πολυτιμότερον είχε, την νεολαία»*¹³³. Αλλά τα θετικά σχόλια δεν προέρχονταν μόνο από τους πρώην μαθητές της Σχολής αλλά και από ξένους που πέρασαν από την Σμύρνη. Ο Μ. Β. Girard αξιωματικός του Ναυτικού γράφει στα 1884 *«Ο ζήλος των Ελλήνων για τα σχολεία είναι αξιόπαινος. Τα σχολεία τους διατηρούν άριστους παιδαγωγούς»*¹³⁴. Το θεμέλιο της εκπαίδευσης ήταν ο καλός διδάσκαλος. Οι παραπάνω διευθυντές όχι μόνο έδωσαν την ψυχή τους για τη Σχολή αλλά μετά θάνατον άφησαν χρήματα ή περιουσία σε αυτήν. Η Ευαγγελική Σχολή ήταν πράγματι η *«πνευματική Ακρόπολις του Μικρασιατικού Ελληνισμού»*¹³⁵.

5.4 Οι μαθητές της Ευαγγελικής Σχολής

Τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της Ευαγγελικής Σχολής δεν υπάρχει εικόνα για τον ακριβή αριθμό των μαθητών καθώς δεν σώθηκαν επίσημα αρχεία. Τα πρώτα μαθητολόγια άρχισαν να τηρούνται από το 1862. Είναι όμως βέβαιο ότι όσοι φοίτησαν εκεί τίμησαν με την παρουσία τους τις επιστήμες, τις τέχνες, την ιεραρχία και το στρατό. Γνωστά παραδείγματα τέτοιων αποφοίτων ήταν ο Αδαμάντιος Κοραής, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος, ο εθνομάρτυρας Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε', ο Διονύσιος Καραβίας επίσκοπος Ιθάκης, ο Ευάγγελος Καραβίας επίσκοπος Φιλιππουπόλεως, οι μοναχοί Γεράσιμος και Αγάπιος (ιδρυτές της Σχολής της Δημητσάνας), ο Αρχιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, οι δημοσιογράφοι

¹³³ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.177

¹³⁴ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 367

¹³⁵ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 197

Χρίστος και Σωκράτης Σολομωνίδης, οι καθηγητές Πανεπιστημίου Μιχαήλ Αναστασιάδης, Παύλος Καρολίδης, Γεώργιος Ιωακείμογλου και άλλοι.

Κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ο αριθμός των μαθητών άρχισε να αυξάνεται ραγδαία λόγω των καινοτόμων δράσεων των διευθυντών. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της Σχολής το 1863 φοιτούσαν 342 μαθητές στη Σχολή, το 1868 722 μαθητές ενώ στα 1900 υπήρχαν 1570 μαθητές¹³⁶. Ο αριθμός αυτός αυξήθηκε την τελευταία χρονιά λειτουργίας. Το 1922 η Ευαγγελική Σχολή είχε 1690 μαθητές, από τους οποίους οι 630 ήταν γυμνασιόπαιδες και 1069 φοιτούσαν σε δημοτικά σχολεία¹³⁷. Όλοι οι απόφοιτοι είχαν υψηλό εθνικό και θρησκευτικό φρόνιμα. Δεν θα μπορούσαν παρά να μοιάσουν στους σπουδαίους διευθυντές και δασκάλους τους.

5.5 Το νέο κτίριο της Ευαγγελικής Σχολής πριν από την καταστροφή του 1992

Η Ευαγγελική Σχολή από την ίδρυση της στεγάστηκε σε διαφορετικά κτίρια καθώς οι μαθητές της όλο και αυξάνονταν αλλά και τρεις πυρκαγιές ανάγκασαν την εφορία να αναζητήσει νέα στέγη. Βέβαια όλα αυτά δεν θα μπορούσαν να γίνουν πραγματικότητα χωρίς τους τρεις ευεργέτες της Σχολής, τον Δημήτριο Κιουπετζόγλου, τον Ιωάννη Μαρτζέλλα και τον Ιωάννη Καννά. Ο τελευταίος συνέβαλε οικονομικά ώστε το 1779 να κτιστεί καινούργιο σχολείο στο σοκκάκι της Αγίας Φωτεινής. Ο Μαρτζέλλας για τη δαπάνη του νέου σχολείου μετά από πυρκαγιά του 1881 μάλιστα παρασημοφορήθηκε από τον Γεώργιο Α'. Στην προσπάθεια για ανέγερση ενός νέου και σύγχρονου κτιρίου στις αρχές του εικοστού αιώνα εργάστηκαν αφιλοκερδώς οι αρχιτέκτονες Πετροκόκκινος και Κουρμουλής. Η εφορία κατόρθωσε με εράνους να ανεγείρει νέο κτίριο σε οικόπεδο που έγινε δωρεά από τον Κιουπετζόγλου.

Το ιστορικό της ανέγερσης του τελευταίου κτιρίου έχει ως εξής: τον Οκτώβριο του 1906 συστήνεται επιτροπή με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για την ανέγερση νέου και σύγχρονου κτιρίου. Την επιτροπή αποτελούσαν οι : Μιχαήλ Αργυρόπουλος, Αλ. Γοργόλης, Ι. Μπόσκοβικ, Αλεξ. Παπαδημητρίου, Κ. Πρωτοπάτσης, Νικόλαος Τσαγκρίδης, Δ. Φιλίπποβιτς, Εμμ. Χατζηπροδρόμου με επίτιμο πρόεδρο τον

¹³⁶ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 195

¹³⁷ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 195

τραπεζίτη Ιωάννη Πεσματζόγλου¹³⁸. Ο Πεσματζόγλου με το κύρος και τις γνωριμίες του ήταν η εγγύηση ότι η επιτροπή θα έφτανε στο στόχο της. Αλλά η συνδρομή των Συμρναίων για το ιερό αυτό σκοπό υπήρξε καθολική. Πολλές ελληνικές εφημερίδες, ανάμεσα τους η Αμάθεια, αποφασίζουν και αυτές να συγκεντρώσουν χρήματα. Μέσα σε ένα τρίμηνο η εφημερίδα Αμάθεια συγκέντρωσε το ποσό των 3,692 χρυσών Τουρκικών λιρών¹³⁹. Όλοι οι Έλληνες της Σμύρνης, πλούσιοι και φτωχοί προσέφεραν ανάλογα με τις δυνατότητες τους.

Το Δεκέμβριο του 1919 γίνεται η τελετή της καταθέσεως του θεμέλιου λίθου της Ευαγγελικής Σχολής στη συνοικία της Αγίας Αικατερίνης, πλησίον της «Λυπημένης Παναγιάς». Οι έρανοι συνεχίστηκαν και το σχολείο τελείωσε το καλοκαίρι του 1922. Εγκαινιάστηκε από τον Μητροπολίτη και εθνομάρτυρα Χρυσόστομο, αλλά δεν πρόλαβε ποτέ να λειτουργήσει. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα καλύτερα της Ευρώπης. Για παράδειγμα τα ξύλινα δάπεδα ήταν άριστης ποιότητας με ειδική παραγγελία από την Γερμανία ώστε να μην κάνουν καθόλου θόρυβο¹⁴⁰. Το νέο κτίριο περιλάμβανε Βιβλιοθήκη και Αρχαιολογικό Μουσείο, Φυσιολογικό και Πειραματικό Μουσείο, Πινακοθήκη μέχρι και αστεροσκοπείο με τηλεσκόπιο. Το κτίριο στην καταστροφική πυρκαγιά του 1922 σώθηκε και σήμερα στεγάζει Τουρκικό δημόσιο σχολείο. Δυστυχώς επειδή δεν πρόλαβαν να ξεκινήσουν τα μαθήματα λόγω των γεγονότων του 1922 δεν υπάρχουν και μαρτυρίες μαθητών και καθηγητών για τις κτηριακές εγκαταστάσεις και το περιεχόμενο του κτιρίου. Η Ευαγγελική Σχολή στη Σμύρνη χάθηκε για πάντα για τον Ελληνισμό αλλά το πνεύμα της ζει για πάντα όταν επανιδρύθηκε στη Νέα Σμύρνη δώδεκα χρόνια μετά το 1934.

¹³⁸ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 133

¹³⁹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 134

¹⁴⁰ Ζηνοβία Λιθοξόου Σαλατά, *ό.π.*, σ.21

ΣΤ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το Φιλολογικό Γυμνάσιο στη Σμύρνη 1809-1819

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Σμύρνη λόγω της τεράστιας οικονομικής ανάπτυξης διαθέτει μια αναπτυσσόμενη αστική δομή. Έλληνες που βρέθηκαν σε Ευρωπαϊκές πόλεις για σπουδές επηρεάστηκαν από τον Διαφωτισμό και αυτή η επίδραση είχε ως συνέπεια την ίδρυση νεωτερικών σχολείων. Έμποροι που ταξιδεύουν στο εξωτερικό, εναρμονίζονται με την πρόοδο των επιστημών, οι ξένες επιρροές ήταν αναπόφευκτές. Ένα τέτοιο σχολείο, επηρεασμένο από τον Διαφωτισμό ήταν και το Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης. Επικεφαλής για την ίδρυση αυτού του σχολείου στάθηκε ο Αδαμάντιος Κοραής, εγγονός του Αδαμάντιου Ρύσιου και μαθητής του Ιερόθεου Δενδρινού στη Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης. Ο Κοραής ήταν ο κυριότερος εκπρόσωπος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το Φιλολογικό Γυμνάσιο λειτούργησε ως αντίποδας της Ευαγγελικής Σχολής απέναντι στην παράδοση και τη συντήρηση. Όμως η μεταξύ τους διαμάχη, όπως θα αποδειχθεί παρακάτω δεν θα έχει μόνο εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά αλλά είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής πάλης για τον έλεγχο της διοίκησης της κοινοτικής εξουσίας ανάμεσα στους πλούσιους εμπόρους και τους βιοτέχνες και μικροεμπόρους. Το αποτέλεσμα αυτής της σφοδρής μάχης για την εξουσία ήταν οι επιθέσεις ενάντια στο Φιλολογικό Γυμνάσιο και το οριστικό κλείσιμό του, τον Ιούλιο του 1819. Καθοριστικό ρόλο για τη λειτουργία του Φιλολογικού Γυμνασίου έπαιξαν οι σπουδαίοι δάσκαλοι Κωνσταντίνος Κούμας και τα αδέρφια Κωνσταντίνος και Στέφανος Οικονόμου.

6.1 Ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Ο Αδαμάντιος Κοραής γεννήθηκε στη Σμύρνη στις 27 Απριλίου του 1748. Ο πατέρας του Ιωάννης Κοραής, ήταν έμπορος από την Χίο και η μητέρα του, Θωμαΐδα Ρύσιου, κόρη του γνωστού Αδαμάντιου Ρύσιου. Στην αυτοβιογραφία έγραψε ο Κοραής « η μήτηρ μου, ευτύχησε να έχη για πατέρα τον Αδαμάντιον Ρύσιον, τον σοφώτατον εκείνου του καιρού εις την ελληνικήν φιλολογίαν άνδρα¹⁴¹». Υπήρξε μαθητής του Ιερόθεου στην Ευαγγελική Σχολή. Ο ίδιος είχε αρνητικά συναισθήματα για την μαθητεία του στην Ευαγγελική Σχολή. Χαρακτηριστικά αναφέρει για την διδασκαλία του Ιερόθεου Δενδρινού «πολλά πτωχήν, συνωδευμένη με ραβδισμόν

¹⁴¹ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.15

πλουσιοπάροχον»¹⁴². Στη Σμύρνη είναι γνωστή η πνευματική επίδραση του Ολλανδού πάστορα Bernand Keun, στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του νεαρού Αδαμάντιου Κοραή. Το 1772 φεύγει για το Amsterdam της Ολλανδίας για να ασχοληθεί με τον εμπόριο όπου γνωρίζει τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Έπειτα το 1778 φεύγει για το Montpellier της Γαλλίας για να σπουδάσει ιατρική. Από το 1788 ζει στο ως ιατρός στο Παρίσι όπου βιώνει από κοντά την Γαλλική Επανάσταση. Ασχολήθηκε με μεταφράσεις αρχαίων ελλήνων συγγραφέων, ανάμεσα τους ο Αριστοτέλης, Ξενοφώντας, Πλάτωνας, Λυκούργος Πλούταρχος και άλλοι. Ο ίδιος ήταν ένθερμος οπαδός της εκπαίδευσης των Ελλήνων και αναφέρει *«Δράξασθαι της παιδείας. Οι Τουρκογέροντες δεν μπορούν να δημιουργήσουν καταστάσεις καινούργιες»*¹⁴³. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος τον χαρακτηρίζει *«πολυμαθής ανήρ και σοφώτατος»*¹⁴⁴. Ο Κοραής υποστήριξε με ζήλο τη λειτουργία του Φιλολογικού Γυμνασίου ως νεωτεριστικό σχολείο. Αυτό επιβεβαιώνει και ο Κωνσταντίνος Οικονόμος γράφοντας *«του μεγάλου τούτου έργου αρχηγός και οδηγός υπήρξεν ο πάσης τιμής άξιος Αδαμάντιος Κοραής»*¹⁴⁵.

Ο Αδαμάντιος Κοραής είναι ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Σύμφωνα με τον Π. Κιτρομηλίδη *«με τον όρο Διαφωτισμός νοούνται οι εκκοσμηκευμένες ιδέες που εκπορεύτηκαν από την παιδεία της Βορειοδυτικής Ευρώπης κατά τον αιώνα που προηγήθηκε της Γαλλικής Επανάστασης»*¹⁴⁶. Ο Κοραής υποστηρίζει την ανάγκη μετάφρασης των ιερών κειμένων στην απλή ελληνική γλώσσα όπως έκανε με τις επιστολές του Αποστόλου Παύλου. Στη Σμύρνη η εκκλησία ήταν ο κύριος φορέας της εκπαίδευσης και στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι δάσκαλοι ήταν κληρικοί και μαθήματα είχαν θρησκευτικό περιεχόμενο. Αυτό ήθελε και πέτυχε να αλλάξει ο Κοραής. Επιδίωκε μία συμμαχία μεταξύ Διαφωτιστών και Εκκλησίας με κύριο στόχο το *«φωτισμό»* του γένους. Δίκαια λοιπόν θεωρείται ο Αδαμάντιος Κοραής ο μεγάλος φωτιστής του Γένους και ο εθνικός παιδαγωγός της Ελλάδας. Πέθανε στο Παρίσι στις 6 Απριλίου 1833.

¹⁴² Κωνσταντίνος Δημαράς, *Το Σχήμα του Διαφωτισμού*, στην : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1975, τόμος 11, σ.356

¹⁴³ Κωνσταντίνος Δημαράς, *ό.π.*, σ.357

¹⁴⁴ Κωνσταντίνος Δημαράς, *ό.π.*, σ.359

¹⁴⁵ Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 42

¹⁴⁶ Γιώργος Καραμπελιάς, *Κοινωνικές συγκρούσεις και Διαφωτισμός στην προεπαναστατική Σμύρνη (1788-1820) ΚΟΡΑΗΣ ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε΄*, Αθήνα 2009, σ.96

6.2 Η διαμάχη του Φιλολογικού Γυμνασίου με την Ευαγγελική Σχολή

Στην κοσμοπολίτικη Σμύρνη, της πιο οικονομικά αναπτυγμένης πόλης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου κυρίαρχο είναι το ελληνικό στοιχείο με τις παλιές αρχοντικές οικογένειες και τη δεσπόζουσα αστική τάξη, λογικό είναι τα μηνύματα του Διαφωτισμού να βρουν πρόσφορο έδαφος καθώς η επιρροή της προτεσταντικής Δύσης είναι ισχυρή. Ήταν το επίκεντρο της δραστηριότητας δυτικών εμπόρων που στις αρχές του 17^{ου} αιώνα υπέγραψαν τις πρώτες εμπορικές συμφωνίες (διομολογήσεις) με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα τον Σεπτέμβριο του 1809 τρεις επιφανείς Σμυρναίοι πλούσιοι έμποροι, ο Δ. Τουφεξής, ο Τζ. Όμηρος και ο Φ. Κάππαρης, πήραν την πρωτοβουλία και ίδρυσαν την Νέα Δημόσια Σχολή που μετέπειτα ονομάστηκε Φιλολογικό Γυμνάσιο. Το Φιλολογικό Γυμνάσιο ήταν ένα από τα προπύργια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Δημιουργήθηκε κάτω από μία αναγκαιότητα για να δώσει διέξοδο στις προοδευτικές τάσεις της κοινωνίας της Σμύρνης. Εκεί κυριαρχούν οι ιδέες του Κοραή. Με προτροπή του Κοραή καλείται ο Κωνσταντίνος Κούμας από την Βιέννη και διευθύνει το Φιλολογικό Γυμνάσιο. Η πνευματική συγκυρία θα οδηγήσει σε σύγκρουση την τοπική εκκλησία και κατά επέκταση την Ευαγγελική Σχολή με το Φιλολογικό Γυμνάσιο.

Η Ευαγγελική Σχολή αρχικά ήταν παραδοσιακή και συντηρητική και στενά συνδεδεμένη με την εκκλησία. Η εκκλησία αναλαμβάνει επίσημα τον αγώνα εναντίον των Διαφωτιστών και κατά επέκταση του Φιλολογικού Γυμνασίου. Εκείνη την εποχή κυκλοφόρησαν ο «*Λίββελλος*» κατά των ιερέων μαζί με την «*Ελληνική Νομαρχία*» που είναι σκληρά ανώνυμα αντικληρικά κείμενα. Ο Οικονόμος κατηγορείται ότι «*διαφθείρει την πίστην και το γένος, είναι άθεος φαρμασόνης, πλάνος και καταλύει τις νηστείες*»¹⁴⁷. Επιπλέον η φανερή υποστήριξη του Μητροπολίτη Σμύρνης Άνθιμου προς την Ευαγγελική Σχολή δημιούργησε περισσότερες εντάσεις. Ο καθηγητής του Φιλολογικού Γυμνασίου Στέφανος Οικονόμος χαρακτήρισε τον Μητροπολίτη «*συνωμότην και λυκάνθρωπον*»¹⁴⁸. Τα δύο σχολεία έγιναν αφορμή να διαιρεθούν οι Σμυρνιοί σε δυο στρατόπεδα. Οι επίτροποι της Ευαγγελικής Σχολής αντέδρασαν.

¹⁴⁷ Γεώργιος Κοκορέλης, *Η εκπαίδευση στη Σμύρνη. Φιλολογικό Γυμνάσιο Σμύρνης (1809-1919): φορέας αλλαγών και πεδίο συγκρούσεων, στο : Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Ιστορία και Πολιτισμός*, Αθήνα 2018, σ. 176

¹⁴⁸ Αυρίλιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σ.31

Βλέποντας ότι χάνουν το κύρος και την υπόληψη που είχαν στην κοινωνία της Σμύρνης στράφηκαν και αυτοί κατά του Φιλολογικού Γυμνασίου. Ο Δημήτριος Μπαχατώρης, επίτροπος της Ευαγγελικής Σχολής ως εχθρός του νέου σχολείου, προσπάθησε να απογυμνώσει το Φιλολογικό Γυμνάσιο από τους καθηγητές τους με δόλωμα ανώτερες θέσεις σε πιο φημισμένες σχολές¹⁴⁹. Βλέποντας ότι οι μαθητές έφευγαν από την Ευαγγελική Σχολή και φοιτούσαν στο Φιλολογικό Γυμνάσιο αποφάσισαν η σύγκρουση να πάρει και πολιτικό χαρακτήρα. Πράγματι, το πρώτο έτος λειτουργίας το Φιλολογικό Γυμνάσιο είχε 150 μαθητές, το δεύτερο έτος 300 και τρεις δασκάλους με έξι υποδιδασκάλους¹⁵⁰. Τον Ιούλιο του 1919 κάτω από μαζικές οχλαγωγικές εκδηλώσεις οι επίτροποι του Γυμνασίου αναγκάζονται και διώχνουν τους μαθητές και παραδίδουν τα κλειδιά του σχολείου στους Δημογέροντες της πόλης. Ήταν σαφές ότι, όποιος ασκούσε έλεγχο στους κοινοτικούς θεσμούς της Σμύρνης, έλεγχε και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Το Φιλολογικό Γυμνάσιο μετά από δέκα χρόνια λειτουργίας αναγκάζεται να κλείσει. Ο ύπαρξη του Γυμνασίου αναγκάζει την Ευαγγελική Σχολή να αλλάξει πορεία και να φέρει στους κόλπους της δασκάλους επηρεασμένους από τον Διαφωτισμό, όπως ο Θεόφιλος Καΐρης και Βενιαμίν ο Λέσβιος. Μάλιστα ο σπουδαίος διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής, Αβραάμ Ομηρούλης, ήταν απόφοιτος του Φιλολογικού Γυμνασίου. Τα βιβλία και τα εποπτικά μέσα διδασκαλίας περιήλθαν στην ιδιοκτησία της Ευαγγελικής Σχολής.

Όμως μια προσεκτικότερη ματιά στα γεγονότα δείχνει ότι ο αγώνας για κοινοτική εξουσία ανάμεσα στην εμπορική αστική τάξη και τα κατώτατα στρώματα του πληθυσμού της Σμύρνης βρίσκονται στη βάση της κρίσης του 1819. Το κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου ήταν απλώς ένα επεισόδιο στη διαμάχη για την κοινοτική εξουσία. Υπάρχει ένα ρευστό κοινωνικό περιβάλλον που προκαλεί κοινωνικές αναταραχές. Βέβαια τα προβλήματα για την νομή της εξουσίας στη Σμύρνη ξεκινούν πριν από το 1819. Υπάρχει κόντρα για τα οικονομικά συμφέροντα της πόλης. Στη Σμύρνη σημειώθηκαν σημαντικές κοινωνικές διαμάχες το 1761, 1785, 1788, 1809-1810 και 1819. Ένας βασικός λόγος που οδήγησε στις κοινωνικές συγκρούσεις στη Σμύρνη την εποχή εκείνη ήταν το περίφημο «*περί ομονοίας*

¹⁴⁹ Αυρίλιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σ.40

¹⁵⁰ Γεώργιος Κοκορέλης, *ό.π.*, 174

υποσχετικόν» που υπέγραψε ο μητροπολίτης Σμύρνης Γρηγόριος το 1785, όπου η τοπική εκκλησία παραχωρούσε σημαντικά διοικητικά, οικονομικά και δικαστικά προνόμια που κατείχε η ίδια. Το αποτέλεσμα αυτής της πράξης ήταν κατά κάποιο τρόπο μια μάχη για την εξουσία ανάμεσα στα παλιά και νέα τζάκια της Σμύρνης¹⁵¹. Η μεσαία τάξη της Σμύρνης ασχολείται με το εσωτερικό εμπόριο, τη βιοτεχνία (τα εσνάφια) και οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Έλληνες. Αυτοί διεκδικούν μερίδιο της κοινοτικής εξουσίας απέναντι στα μεγάλα τζάκια και τους πλούσιους εμπόρους. Αποδεικτικό της δύναμης της μεσαίας τάξης είναι το έργο του Κωνσταντίνου Οικονόμου «*Αυτοσχέδιον διατριβήν περί Σμύρνης*», δημοσιευμένη στον «*Λόγιον Ερμή*» το 1817 όπου αναφέρει «*ενενήκοντα πέντε τεχνικά συστήματα η σινάφια αριθμούνται σήμερον εις την Σμύρνην, μικρά και μεγάλα, τα οποία εάν εξαιρέσης απ'ολίγα ολίγους αλλοεθνείς, συνίστανται όλα από Γραικούς*»¹⁵². Αυτή η ανερχόμενη μεσαία τάξη θα διεκδικήσει συμμετοχή στα δύο αιρετά συμβούλια της Σμύρνης, την πενταμελή δημογεροντία και τη δωδεκανία. Ακόμα και ο ίδιος ο Κοραΐς θα αναφερθεί απαξιωτικά στους εσναφλήδες χαρακτηρίζοντας τους «*ντεβετζίδες*» δηλαδή καμηλιέρηδες¹⁵³. Όλοι αυτή η αντιπαλότητα μεταξύ των κατώτερων τάξεων και εμπορικών τζακιών οδήγησε πραγματικά στο κλείσιμο από τον όγχο του Φιλολογικού Γυμνασίου το 1819.

Αποδεικτικό στοιχείο για την παραπάνω διατύπωση είναι ότι πέρα από την εχθρική στάση της τοπικής εκκλησίας που ταυτίστηκε με την Ευαγγελική Σχολή, η επίσημη εκκλησία κυρίως μέσα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, δεν ήταν εχθρική απέναντι στο Φιλολογικό Γυμνάσιο και τους καθηγητές του. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπάθησε να κρατήσει ουδέτερη στάση. Ο Κωνσταντίνος Κούμας αμέσως μετά τη διάλυση του Φιλολογικού Γυμνασίου διορίστηκε ιεροκήρυκας του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁵⁴. Επιπλέον γνωστοί μητροπολίτες από την ευρύτερη περιοχή ενίσχυσαν οικονομικά το Φιλολογικό Γυμνάσιο με σημαντικά ποσά. Σε έγγραφο όπου αναγράφονται οι εισφορές υπέρ του Φιλολογικού Γυμνασίου ο μητροπολίτης Κρήνης Ιγνάτιος δώρισε 1000 γρόσια, ο μητροπολίτης Ηλιουπόλεως

¹⁵¹ Γιώργος Καραμπελιάς, *ό.π.*, σ.34

¹⁵² Οδυσσέας Λαμνίδης, *Επισκόπηση του Ελληνισμού κατά περιοχές, Μικρά Ασία στην : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 11, σ.229

¹⁵³ Γιώργος Καραμπελιάς, *ό.π.*, σ.36

¹⁵⁴ Φίλιππος Ηλίου, *Κοινωνικοί Αγώνες και Διαφωτισμός η περίπτωση της Σμύρνης 1819*, Αθήνα 1986,σ. 74

Άνθιμος 2000 γρόσια, ο μητροπολίτης Ελαίας Παΐσιος 500 γρόσια και ο μητροπολίτης Μυρίνης Ιωάσαφ 500 γρόσια¹⁵⁵. Σε άλλο κατάλογο των εισφορών υπέρ του Φιλολογικού Γυμνασίου που δημοσιεύει ο Νίκος Βεής, από το σύνολο των δωρητών, οκτώ ήταν κληρικοί, έξι αρχιερείς μεταξύ αυτών και ο Άνθιμος Σμύρνης¹⁵⁶. Επομένως το επιχείρημα ότι η διαμάχη μεταξύ της Ευαγγελικής Σχολής και του Φιλολογικού Γυμνασίου ήταν ιδεολογική είναι εν μέρει η αλήθεια γιατί η εκκλησία ήθελε να κρατήσει ουδέτερη στάση.

Σε αυτή την διένεξη ρόλο έπαιξαν και οι ξένες δυνάμεις, κυρίως οι Άγγλοι και οι Γάλλοι. Η Ευαγγελική Σχολή λόγω της αγγλικής προστασίας από την επίσημη αγγλική κυβέρνηση αναφέρεται και ως Βρετανική Σχολή. Λογικό ήταν η Αγγλία να θέλει να διατηρήσει το εκπαιδευτικό μονοπώλιο στη Σμύρνη. Οι Άγγλοι παρεμβαίνουν μέσα στην ίδια την Πατριαρχική Σύνοδο και αναγκάζουν το Πατριαρχείο να εκδώσει ένα σιγίλιο στις 12 Ιουλίου του 1809, όπου επιβεβαιώνεται η αναγνώριση των προνομίων της Ευαγγελικής Σχολής.¹⁵⁷ Αλλά και οι Γάλλοι έπαιξαν το δικό τους ρόλο υπέρ της Ευαγγελικής Σχολής. Ο Γάλλος υποπρόξενος στη Σμύρνη αναφέρει ότι ο Σμύρνης Άνθιμος και οι δημογέροντες της πόλης κατήγγειλαν τον Οικονόμου στις Τουρκικές αρχές ότι διδάσκει τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες θα ελευθερωθούν από την Τουρκική κυριαρχία¹⁵⁸. Η κατάσταση είχε φτάσει στα άκρα και μέσα από επιστολή του Κωνσταντίνου Κούμα προς τον Ν.Κ. Χατζηκωστή αναφέρει «*Λέγω δε μόνον ότι εάν έλειπε από εμέ η προστασία της Αυστριακής Πρεσβείας ήθελον κινδυνεύσει έως θανάτου*».¹⁵⁹ Φαίνεται εδώ ότι η παραμονή και η διδασκαλία του Κούμα στη Βιέννη υπήρξε σωτήρια για αυτόν. Συνεπώς και οι ξένοι είχαν συμφέρον να κλείσει το Φιλολογικό Γυμνάσιο καθώς δεν ασκούσαν κανένα έλεγχο σε αυτό.

Το Φιλολογικό Γυμνάσιο έκλεισε κυρίως λόγω των σφοδρών συγκρούσεων για κοινοτική εξουσία ανάμεσα στην εμπορική αστική τάξη και τα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού. Η αντιπαλότητα έχει αρχίσει από το 1785 με την απόφαση της τοπικής εκκλησίας να παραχωρήσει προνόμια στους πολίτες και οι επιθέσεις

¹⁵⁵ Μικρασιατικά Χρονικά Σύγγραμμα Περιοδικόν, τόμος 10, Αθήνα 1963, σ.266

¹⁵⁶ Γιώργος Καραμπελιάς, *ό.π.*, σ.76

¹⁵⁷ Γιώργος Καραμπελιάς, *ό.π.*, σ.68

¹⁵⁸ Γεώργιος Κοκορέλης, *ό.π.*, σ.176

¹⁵⁹ Γιώργος Καραμπελιάς, *ό.π.*, σ.70

κλιμακώθηκαν τον Ιούλιο του 1819 με το κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου. Οι ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στα δυο σχολεία υπήρχαν αλλά δεν ήταν υπεύθυνες για το κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου. Συμπληρωματικά οι Άγγλοι και Γάλλοι υποστηρίζοντας την Ευαγγελική Σχολή εξυπηρετούσαν τα δικά τους συμφέροντα για εκπαιδευτικό μονοπώλιο στη Σμύρνη. Μετά το κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου επικράτησαν οι διαφωτιστές καθώς ήρθε ο Βενιαμίν ο Λέσβιος ως διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής για έξι μήνες, αποδεικνύοντας ότι οι ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στα δυο σχολεία δεν ήταν το μείζον ζήτημα.

6.3 Τα μαθήματα στο Φιλολογικό Γυμνάσιο

Το Φιλολογικό Γυμνάσιο λειτούργησε μόνο για δέκα χρόνια. Αλλά μέσα σε αυτά τα δέκα χρόνια (1809-1819) κατάφερε να εισάγει νέα μαθήματα αλλά και να συμπαρασύρει την Ευαγγελική Σχολή προς νέα κατεύθυνση. Μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον για το Φιλολογικό Γυμνάσιο από τους κατοίκους και όχι μόνο της Σμύρνης.

Το πρόγραμμα σπουδών είχε μεγάλη απήχηση στην πόλη της Σμύρνης. Αυτό φαίνεται από επιστολή του Κωνσταντίνου Κούμα προς τον Κοραή όπου αναφέρεται ότι οι έμποροι της Σμύρνης κλείνουν τα καταστήματα τους για να ακούσουν τις παραδόσεις των δασκάλων¹⁶⁰. Δυστυχώς το μοναδικό πρόγραμμα μαθημάτων που σώθηκε στο Φιλολογικό Γυμνάσιο ήταν για το σχολικό έτος 1814. Σύμφωνα με αυτό ο Κωνσταντίνος Κούμας διδάσκει εισαγωγή της Ηθικής, εμπειρική ψυχολογία και εισαγωγή στη Φυσική, ενώ ο Στέφανος Οικονόμου διδάσκει μαθηματικά και ο αδελφός του Ελληνικούς συγγραφείς, όπως Πλούταρχο, Δημοσθένη και Ηρόδοτο¹⁶¹. Μόνο από αυτό το μικρό δείγμα μαθημάτων φαίνεται πως οι μαθητές του Φιλολογικού Γυμνασίου είχαν εγκυκλοπαιδικές γνώσεις σε αντίθεση με τους μαθητές της Ευαγγελικής Σχολής. Η υπεροχή του Φιλολογικού Γυμνασίου συγκριτικά με τα διδασκόμενα μαθήματα στην Ευαγγελική Σχολή είναι μεγάλη.

6.4 Ο Κωνσταντίνος Κούμας και τα αδέρφια Κωνσταντίνος και Στέφανος Οικονόμου.

¹⁶⁰ Γεώργιος Κοκορέλης, *ό.π.*, σ.174

¹⁶¹ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.188

Ο Κωνσταντίνος Κούμας υπήρξε από τους μεγαλύτερους διδασκάλους του Γένους προσφέροντας τα μέγιστα στην ελληνική παιδεία. Αρχικά οπαδός του Κοραή, επηρεασμένος από τον Διαφωτισμό, φτάνει στη Σμύρνη από την Βιέννη μετά από πρόσκληση για να αναλάβει το Φιλολογικό Γυμνάσιο. Διατηρούσε άριστες σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και εισήγαγε νέα μέθοδο στη διδασκαλία. Ο Στέφανος Οικονόμος, ιατρός και μικρότερος αδερφός του Κωνσταντίνου Οικονόμου, παρέμεινε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του Φιλολογικού Γυμνασίου στη Σμύρνη ξεφεύγοντας την τελευταία στιγμή από τους Τούρκους μετά την κήρυξη της επανάστασης του 1821. Ο μεγαλύτερος αδερφός του Στέφανου Οικονόμου, ο Κωνσταντίνος Οικονόμου εργάστηκε στη Σμύρνη αλλά και στην Ρωσία όπου και τιμήθηκε.

Ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836) γεννήθηκε στην Λάρισα. Υπήρξε ιστορικός, φιλόσοφος, μαθηματικός και μεταφραστής λογοτεχνικών έργων. Σε μικρή ηλικία πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη, έπειτα επιστρέφει στην πατρίδα του ενώ ακολουθούν σπουδές στην Βιέννη της Αυστρίας κυρίως στα μαθηματικά. Τον Μάιο του 1809 ανέλαβε τη διεύθυνση του Φιλολογικού Γυμνασίου. Εκεί διδάσκει μαθηματικά, φιλοσοφία και γεωγραφία. Υπήρξε σπουδαίος διδάσκαλος και μεγάλος παιδαγωγός. Για αυτόν αναφέρει ο Αντώνιος Κανάρης *«σε χιλιάδες τρυφερές ψυχές έριξε τους πρώτους σπόρους αρετής και όλες οι προσπάθειες του σοφού δασκάλου κατέληγαν σε διάπλαση μιας γενιάς γερής σωματικά και ψυχικά, που στα χέρια της θα μπορούσε να εμπιστευθεί την ελευθερία του Γένους»*¹⁶². Η μεγαλύτερα του προσφορά στη Σμύρνη είναι η αλλαγή στη μεθοδολογία διδασκαλίας. Η επιθυμία του ήταν να ξεφύγει από τις ποινές και την βία μέσα στην τάξη. Συνεπώς εφαρμόζει ένα πρωτοπόρο σύστημα διδασκαλίας όπου ο δάσκαλος προσαρμόζεται στις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών. Ο ίδιος αναφέρει *«η διδασκαλία πρέπει να είναι ανάλογος με τας δυνάμεις του μαθητού και να προχωρή από τα ευκολώτερα εις τα δυσκολώτερα από τα γνωστά εις τα άγνωστα.....και να αποφεύγη εις την διδασκαλίαν το ξηρόν και μονότονον, τα παιδαριώδη παίγνια, τας επιπλήξεις, την βίαν, τας ποινάς»*¹⁶³. Οι απόψεις αυτές ήταν ριζοσπαστικές για την εποχή του και συνέβαλλαν σε αλλαγές ως προς την διδασκαλία των μαθημάτων.

¹⁶² Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.75

¹⁶³ Γεώργιος Κοκορέλης, *ό.π.*, σ. 175

Λίγο πριν την διάλυση του Φιλολογικού Γυμνασίου φεύγει για την Βιέννη και επιστρέφει στη Σμύρνη το 1820, όταν το Γυμνάσιο θα έχει κλείσει μετά από μεγάλες οχλοκρατικές αντιδράσεις. Μετά τη διάλυση του Γυμνασίου, όπως έχει ήδη αναφερθεί, διορίστηκε Μέγας Οικονόμος του Πατριαρχείου και ιεροκήρυκας της Μεγάλης του Χριστού εκκλησίας. Οι επίτροποι της Ευαγγελικής Σχολής του ζήτησαν να αναλάβει τη διεύθυνση της αλλά ο ίδιος έφυγε στο εξωτερικό. Μετά την επανάσταση του 1821 καταφεύγει στη Τεργέστη για να αποφύγει την μανία των Τούρκων και απεβίωσε εκεί την πρωτομαγιά του 1836.

Ο Κωνσταντίνος Οικονόμου (1780-1857) γεννημένος στη Τσαριτσάνη Θεσσαλίας, ήταν Έλληνας λόγιος και εκπρόσωπος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Υπήρξε κληρικός και θεολόγος, φιλόλογος και διδάσκαλος του Γένους. Αναφέρεται και ως «ο εζ' Οικονόμων» επειδή ο πατέρας του ήταν κληρικός και οικονόμος της Επισκοπής Ελλασσόνας. Το 1809 έφτασε στη Σμύρνη, όπου ίδρυσε μαζί με τον Κωνσταντίνο Κούμα το Φιλολογικό Γυμνάσιο. Εκεί ο Κωνσταντίνος Οικονόμος διδάσκει θρησκευτικά, γραμματική, ρητορική, ποιητική, Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς¹⁶⁴. Δίδαξε για μία δεκαετία στο Φιλολογικό Γυμνάσιο και αφού έκλεισε ταξιδεύει στην Κωνσταντινούπολη, μετά από πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' όπου διορίζεται Μέγας Οικονόμος του Οικουμενικού Πατριαρχικού θρόνου και καθολικός ιεροκήρυκας της Μεγάλης Εκκλησίας και όλων των Ορθοδόξων Εκκλησιών¹⁶⁵. Φεύγοντας από την Κωνσταντινούπολη για να αποφύγει την οργή των Τούρκων μετά το ξέσπασμα της επανάστασης του 1821 φτάνει στην Ρωσία, στην Πετρούπολη όπου τιμήθηκε. Τιμήθηκε από τις Ρωσικές αρχές με παράσημα και έγινε μέλος της Εκκλησιαστικής Ακαδημίας της Αυτοκρατορικής Ακαδημίας Επιστημών και μέλος της Ακαδημίας του Βερολίνου¹⁶⁶. Απεβίωσε στην Αθήνα στις 21 Απριλίου 1857 και κηδεύτηκε με τη χρυσή μήτρα στο κεφάλι που του είχε χαρίσει ο Τσάρος της Ρωσίας.

¹⁶⁴ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.45

¹⁶⁵ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.31

¹⁶⁶ Βλ. το λήμμα «Κωνσταντίνος Οικονόμος», στο : *ΠΒΑ*, τ. 7(1991), σ. 427

Ο Στέφανος Οικονόμου, ιατρός υπήρξε καθηγητής Φυσικής και Χημείας και Λατινικών στο Φιλολογικό Γυμνάσιο¹⁶⁷. Από τα πιο γνωστά του έργα είναι για την διαμάχη ανάμεσα στην Ευαγγελική Σχολή και το Φιλολογικό Γυμνάσιο στο «*Περὶ των κατὰ το ἐν Σμύρνη Φιλολογικὸν Σχολεῖον συμβάντων*» και η μετάφραση της Γραμματικής της Ελληνικής Γλώσσας γραμμένη στα Γερμανικά από τον Φίλιππον Βουτμάννου (Philipp Buttman) που χρησιμοποιήθηκε από τους μαθητές του Φιλολογικού Γυμνασίου στη Σμύρνη. Στα *Σωζόμενα Φιλολογικά Συγγράμματα* αναφέρει ονομαστικά ποιους θεωρεί υπεύθυνους για την διάλυση του Φιλολογικού Γυμνασίου¹⁶⁸. Παρέμεινε έως την επανάσταση του 1821 στη Σμύρνη, φεύγοντας μετά για τα Κύθηρα.

Τα τρία αυτά πρόσωπα υπήρξαν καθηγητές με αναγνώριση τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Με σπουδές στην Ευρώπη άξια ξεπέρασαν την φήμη των καθηγητών της Ευαγγελικής Σχολής. Ο σπουδαίος Ματθαίος Παρανίκας σχετικά αναφέρει «*εκτιμώμεν βεβαίως τους υπέρ του φωτισμού του Γένους, αείμνηστων διδασκάλων Κ. Κούμα και των αδελφών Οικονόμου*¹⁶⁹». Δυστυχώς η διένεξη για κοινοτική εξουσία στη Σμύρνη δεν επέτρεψε τη συνέχιση της λειτουργίας του Φιλολογικού Γυμνασίου.

¹⁶⁷ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.26

¹⁶⁸ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.74

¹⁶⁹ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.40

Ζ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η σύγκριση των τριών εκπαιδευτηρίων

Η σύγκριση ανάμεσα στα τρία εκπαιδευτήρια που μελετήθηκαν σε βάθος στο ανά χείρας έργο αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Αυτή η απόπειρα θα γίνει κυρίως μέσα από τα αναλυτικά προγράμματα και τους κανονισμούς λειτουργίας όπου υπάρχουν, τις προσωπικές μαρτυρίες διευθυντών, καθηγητών, δασκάλων και μαθητών καθώς και την προσωπική εκτίμηση του συγγραφέα του πονήματος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά η σύγκριση αυτή καθώς πολλοί διευθυντές και εκπαιδευτικοί εργάστηκαν διαδοχικά σε δύο ή περισσότερα σχολεία διαφορετικών πόλεων.

Πληροφορίες για τα μαθήματα στα τρία σχολεία έχουν καταγραφεί κατά καιρούς από επίσημες πηγές. Στην περίπτωση όμως του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας δεν διαθέτουμε κανονισμό λειτουργίας, πράγμα το οποίο δυσκολεύει την ανάλυση των διδασκόμενων μαθημάτων. Υπάρχουν βέβαια τα απολυτήρια, οι μαρτυρίες απόφοιτων του Φροντιστηρίου και οι αναφορές στον Τύπο. Η λειτουργία του Φροντιστηρίου με πολλές διακοπές δεν επέτρεψε τη γρήγορη βελτίωση της πνευματικής κατάστασης στην Τραπεζούντα. Όπως αναφέρει ο Τριανταφυλλίδης το 1846 *«Πλην δε ολίγων πάνυ ευαρίθμων γινωσκόντων γράμματα, αμάθεια κατείχε σύμπαντας. Και κλήρος δε και λαός εις την αυτήν ήσαν κατάστασιν.....»*¹⁷⁰. Περισσότερα για τα μαθήματα είναι γνωστά μετά το 1894, όταν το Φροντιστήριο αναγνωρίζεται ως ισότιμο με τα Γυμνάσια της Ελλάδας. Τότε θα καλύπτουν τα μαθήματα ένα ευρύτερο φάσμα της εγκύκλιας εκπαίδευσης. Αναφορά σε αυτά τα μαθήματα έγινε στο δεύτερο κεφάλαιο της ανά χείρας εργασίας όπου η άφιξη του νέου μητροπολίτη Κωνσταντίου Καρατζόπουλου το 1893 μέχρι το 1906 συμπίπτει και με την αναγνώριση το 1894 του Φροντιστηρίου ως ισότιμο με τα Γυμνάσια της Ελλάδας και με την παράδοση του νέου και σύγχρονου κτιρίου το 1902. Η ηρεμία στην ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας μετά το 1893 ευνοεί και την ανάπτυξη των γραμμάτων.

Η περίπτωση της Ευαγγελικής Σχολής ως προς τα διδασκόμενα μαθήματα είναι διαφορετική καθώς σώζονται κανονισμοί λειτουργίας και αναλυτικά

¹⁷⁰ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ.114

προγράμματα. Πρώτος κανονισμός είναι του 1838 με διευθυντή τον Νεοκλή Παπάζογλου που αναφέρεται στον τρόπο εξέτασης των μαθημάτων και τις ώρες διδασκαλίας¹⁷¹. Επίσης αναφέρονται πληροφορίες για τα μαθήματα ανάλογα με την τάξη των μαθητών. Για τους μαθητές της Α' κλάσης αναφέρεται ότι διδάσκονται στοιχειώδη γραμματική της Ελληνικής, απαγγελία και καλλιγραφία ενώ η Β' κλάση διδάσκεται ορθογραφία, ο μύθος του Προδίκου, οι διάλογοι του Λουκιανού, Ελληνική Ιστορία και αριθμητική¹⁷². Περισσότερες πληροφορίες για τα διδασκόμενα μαθήματα υπάρχουν σε μεταγενέστερους κανονισμούς. Αναφορά έγινε στο πέμπτο κεφάλαιο για τον Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο και τον κανονισμό του 1872 επί θητείας του για τα διδασκόμενα μαθήματα. Στο κεφάλαιο Β' του κανονισμού αναφέρεται με λεπτομέρεια τα διδασκόμενα μαθήματα ανάλογα με την τάξη του μαθητή¹⁷³. Συνεπώς υπάρχει πληρέστερη καταγραφή μαθημάτων στην Ευαγγελική Σχολή από το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Η περίπτωση του Φιλολογικού Γυμνασίου έχει προβλήματα ως προς την καταγραφή των μαθημάτων καθώς λειτούργησε μόνο για δέκα χρόνια και υπό αντίξοες συνθήκες καθώς πολεμήθηκε σφόδρα από τους επιτρόπους της Ευαγγελικής Σχολής και την τοπική εκκλησία. Δυστυχώς πρόγραμμα μαθημάτων σώζεται μόνο για το 1814 και περισσότερες πληροφορίες για τα μαθήματα παίρνουμε από τους ίδιους τους καθηγητές. Χαρακτηριστικά ο Κωνσταντίνος Οικονόμος γράφει *«Εν αυτώ γαρ τω Γυμνάσιο εδιδάσκοντο αι μάλλον συγκροτούσαι την ελληνικήν επιστήμην διδασκαλίας, δηλαδή η της ελληνικής γλώσσης εξακρίβωσης, η ποιήσεις, η ρητορική, η ιστορία, η αρχαιολογία, η φιλοσοφία, η φυσική ιστορία, η χημεία και η εις τα της αμωμήτου ημών πίστεως δόγματα στοιχείωσις, ην όφελον απαξάπαντες οι του σχολείου ακροάσθαι»*¹⁷⁴. Ο πρώην μαθητής της Ευαγγελικής Σχολής και βραβευμένος από της την Ακαδημία Αθηνών για τα βιβλία του σχετικά με τη Σμύρνη, Χρήστος Σωκ. Σολομωνίδης, αποδέχεται την υπεροχή του Φιλολογικού Γυμνασίου ως προς τα διδασκόμενα μαθήματα σε σχέση με την Ευαγγελική Σχολή. Ο ίδιος αναφέρει *«εις τας αναγνώσεις συρρέουσι πάσης τάξεως άνθρωποι και πολλάκις των αλλογενών*

¹⁷¹ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.147

¹⁷² Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.89

¹⁷³ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, 96-98

¹⁷⁴ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σσ.45-46

*Ευρωπαϊών*¹⁷⁵». Η υπεροχή αυτή δεν σχετίζεται μόνο με τη μεγάλη ποικιλία μαθημάτων αλλά με τους διαφωτιστές δασκάλους που διδάσκουν στο Γυμνάσιο και αποτελούν την ψυχή του σχολείου.

Οι κτιριακές εγκαταστάσεις αυτών των τριών σχολείων έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ιδιαίτερα για την Ευαγγελική Σχολή και το Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Ακόμα και σήμερα μετά από έναν αιώνα τα επιβλητικά αυτά κτίρια λειτουργούν ως εκπαιδευτήρια από τις Τουρκικές Αρχές. Το μέγεθος των κτιρίων καθώς και η άριστη ποιότητα κατασκευής μαρτυρούν το πολιτισμικό και εκπαιδευτικό επίπεδο των Ελλήνων της Σμύρνης και Τραπεζούντας. Μόνο στην περίπτωση του Φιλολογικού Γυμνασίου όπου δεν υπήρχε σταθερός μηχανισμός χρηματοδότησης και μία οι εκκλησίες της Αγίας Φωτεινής και του Αγίου Γεωργίου, μία η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης έπαιζαν το ρόλο του χρηματοδότη, δεν υπάρχει ιδιόκτητο κτίριο. Σχετικά με την στέγαση του Φιλολογικού Γυμνασίου ο Κωνσταντίνος Κούμας αναφέρει ότι τον Ιανουάριο του 1810 η Ελληνική κοινότητα ενοικιάζει οίκημα στην κεντρική πλατεία Γερασιό¹⁷⁶. Ο σύντομος χρόνος λειτουργίας του Γυμνασίου (1809-1819) και οι αντιδράσεις μέρος του κλήρου και ολόκληρου των συντεχνιών δεν επέτρεψαν το Φιλολογικό Γυμνάσιο να αποκτήσει κτίριο αντάξιο της φήμης του.

Το διδακτικό προσωπικό και οι διευθυντές των τριών σχολείων ήταν ότι καλύτερο υπήρχε όχι μόνο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και σε όλη την Ευρώπη. Αυτό φαίνεται και από τις διακρίσεις, τα παράσημα και τις τιμές που έλαβαν οι διδάσκοντες και αναφέρονται με λεπτομέρεια στα προηγούμενα κεφάλαια. Η περίπτωση του Κωνσταντίνου Κούμα που τιμήθηκε στην Ρωσία και την Γερμανία καθώς του Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου που τελείωσε την καριέρα του διδάσκοντας στο Αρσάκειο Αθηνών είναι χαρακτηριστικές. Κανένα σχολείο δεν υπερτερούσε σε έμπυχο διδακτικό προσωπικό σε σχέση με τα άλλα δύο καθώς η μετακίνηση διευθυντών, δασκάλων και καθηγητών ήταν συχνό φαινόμενο. Ο Τραπεζούντιος Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος διετέλεσε διευθυντής στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας από 1844-1850 και 1885-1887 ενώ στο μεσοδιάστημα από το 1860-1885 ήταν διευθυντής στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης¹⁷⁷. Ο Νικόλαος Λιθοξόος ήταν ο

¹⁷⁵ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 66

¹⁷⁶ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 59

¹⁷⁷ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ.121

τελευταίος διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής πριν την καταστροφή του 1922 αλλά το διάστημα 1904-1918 υπηρέτησε ως διευθυντής του Φροντιστηρίου¹⁷⁸. Συνεπώς πολλοί ικανοί και άξιοι καθηγητές και δάσκαλοι εργάστηκαν σε περισσότερα από ένα σχολείο κάνοντας τη σύγκριση σε έμψυχο υλικό δύσκολη.

Αυτό που ξεχωρίζει στη Σμύρνη και Τραπεζούντα τον 19^ο αιώνα είναι η επιρροή που δέχεται η ελληνική εκπαίδευση εντός και εκτός Ελλάδος από την Γερμανία. Πολλοί διευθυντές όπως ο Ματθαίος Παρανίκας και ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος έχοντας σπουδάσει στην Γερμανία εισάγουν νέα παιδαγωγική μέθοδο στα σχολεία τους. Οι επιθεωρητές εκπαίδευσης στο Ελληνικό κράτος έδιναν οδηγίες για τα στάδια διδασκαλίας σύμφωνα με το ερβατιανό σύστημα (Johann Friedrich Herbart 1776-1841 Γερμανός παιδαγωγός)¹⁷⁹. Αυτό επηρέασε και τα σχολεία στη Σμύρνη και Τραπεζούντα καθώς και η Ευαγγελική Σχολή αλλά και το Φροντιστήριο Τραπεζούντας προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα αναγνωρίστηκαν από το επίσημο Ελληνικό κράτος ως ισότιμα με τα Γυμνάσια της Ελλάδας, αναγκάζοντας τα να ακολουθήσουν το αναλυτικό και παιδαγωγικό πρόγραμμα των άλλων γυμνασίων στην ελληνική επικράτεια με μικρές αποκλίσεις. Όπως τονίστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο ιδιαίτερα ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος με μετεκπαίδευσή στη Γερμανία προσέελκυσε σπουδαίους Έλληνες διδάκτορες από Γερμανικά πανεπιστήμια εφαρμόζοντας μια νέα παιδαγωγική προσέγγιση στα δύο σχολεία όπου υπήρξε διευθυντής. Ο Ματθαίος Παρανίκας στο βιβλίο του *Η ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής* επιβεβαιώνει ότι στη διδασκαλία έγινε μεταρρύθμιση¹⁸⁰.

Επιπλέον από τον συνολικό αριθμό των μαθητών λίγα χρόνια πριν το οριστικό κλείσιμο των δύο σχολείων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα για την πορεία των ελληνικών διωγμών από τους Νεότουρκους στη Σμύρνη και Τραπεζούντα. Η Ευαγγελική Σχολή στη Σμύρνη λόγω της προστασίας από την αγγλική κυβέρνηση και της ισχυρής οικονομικής παρουσίας των ξένων διατηρεί μεγάλο αριθμό μαθητών μέχρι το καλοκαίρι του 1922. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο την περίοδο αυτή φοιτούν πάνω από 1500 μαθητές στην Ευαγγελική Σχολή ενώ την ίδια χρονική περίοδο στην Τραπεζούντα οι μαθητές είναι

¹⁷⁸ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ.123

¹⁷⁹ Δαβίδ Αντωνίου, *ό.π.*, σ.137

¹⁸⁰ Ματθαίος Παρανίκας, *ό.π.*, σ.67

σε μονοψήφιο αριθμό. Σε αυτό συντέλεσε το γεγονός ότι ο Κεμάλ Ατατούρκ εισέβαλλε στη Σμύρνη τον Αύγουστο του 1922 ενώ στην Τραπεζούντα οι άτακτοι του Κεμάλ ξεκίνησαν τους διωγμούς των Ελλήνων στο Πόντο από το 1919. Επιπλέον το γεγονός ότι η περιοχή του Πόντου είναι απομακρυσμένη και ορεινή δεν διευκόλυνε την πρόσβαση και εύρεση αξιόλογων εκπαιδευτικών ούτε ήταν εύκολη η μεταφορά Ελλήνων στρατιωτών στην περιοχή για την προστασία των εκεί Ελλήνων. Συνεπώς λογικό ήταν η Ευαγγελική Σχολή να κλείσει με περισσότερους μαθητές και εκπαιδευτικούς σε σχέση με Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Είναι βέβαιο ότι τα τρία σχολεία που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία και ιδρύθηκαν πριν την Επανάσταση του 1821 αποτελούσαν σχολεία με κύρος και ακτινοβολία τόσο στην ελεύθερη Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Το επίκεντρο της οικονομικής και εκπαιδευτικής δραστηριότητας των Ελλήνων βρισκόταν σε περιοχές όπως Σμύρνη και Τραπεζούντα που δεν είχαν ενσωματωθεί στο επίσημο ελληνικό κράτος. Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί και διευθυντές ήταν άνθρωποι με περγαμηνές ενώ τα μαθήματα γίνονταν μετά τα πρώτα δύσκολα χρόνια σε εκπληκτικά κτίρια και εγκαταστάσεις. Προτεραιότητα των Ελλήνων της Σμύρνης και Τραπεζούντας ήταν η παιδεία των παιδιών της και αυτό φάνηκε από την οικονομική στήριξη που έδωσαν στα σχολεία τους. Θα ήταν άδικο να ξεχωρίσουμε κάποιο από τα τρία σχολεία ως καλύτερο από τα άλλα δύο καθώς ήταν διαφορετικές οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε εποχή. Για παράδειγμα οι κοινωνικές εντάσεις για την κοινοτική εξουσία στη Σμύρνη που κορυφώθηκαν το 1819 δεν επέτρεψαν να συνεχίσει την λειτουργία της το Φιλολογικό Γυμνάσιο. Επομένως οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την σπουδαιότητα και των τριών εκπαιδευτηρίων γιατί μετά την Συνθήκη της Λωζάννης και την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών πολλοί διευθυντές, εκπαιδευτικοί και μαθητές από τη Σμύρνη και Τραπεζούντα ήρθαν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα και προσέφεραν στην εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ο αντιπρόεδρος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) John Cambell χαρακτηριστικά αναφέρει για τους πρόσφυγες στη Μακεδονία « είμαι βέβαιος ότι οι πρόσφυγες στην Μακεδονία θα γίνουν παράγοντες προόδου της Ελλάδας¹⁸¹ ». Στο ίδιο πνεύμα σε επιστολή το 1934 ο Ελευθέριος Βενιζέλος σχολιάζει « η άφιξις επί του ελληνικού εδάφους των εκατόν είκοσι μυριάδων προσφύγων, υπήρξεν ευλογία δια το

¹⁸¹ Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ.381

*ελληνικόν κράτος*¹⁸²». Συνεπώς η Σμύρνη και η Τραπεζούντα με τα τρία εκπαιδευτήρια ανέδειξαν σπουδαίους και χρήσιμους πολίτες.

Η Σμύρνη και Τραπεζούντα δεν έδωσαν τα φώτα τους μόνο στην Ανατολή αλλά και σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. Οι πόλεις αυτές με την καλλιέργεια των γραμμάτων, την ορθοδοξία στην ψυχή τους και τις αλησμόνητες πατρίδες κατά νου άφησαν βαριά κληρονομιά στους απογόνους αυτών, οι οποίοι στάθηκαν άξιοι συνεχιστές της παράδοσης ιδρύοντας σχολεία στην Καλαμαριά Θεσσαλονίκης και τη Νέα Σμύρνη Αθηνών, ακολουθώντας το παράδειγμα των σοφών δασκάλων στις δυο αυτές πόλεις.

¹⁸² Ευστάθιος Ευστ. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 382

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το ανά χείρας πόνημα αποτελεί μια προσπάθεια για σύνθεση και ανάλυση των κύριων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από το τέλος του 17^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στις πόλεις της Σμύρνης και της Τραπεζούντας. Για το σκοπό αυτό λαμβάνονται υπόψη οι γεωγραφικοί παράμετροι, οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των πόλεων αυτών, ο ρόλος της επίσημης εκκλησίας καθώς και την ευρύτερη πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απέναντι στους μη μουσουλμάνους. Δηλαδή εξετάζεται το ευρύτερο πεδίο στο οποίο τα τρία αυτά σχολεία εντάσσονται.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η πόλη της Τραπεζούντας γεωγραφικά είναι απομακρυσμένη από την Αθήνα και την περιοχή του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (1830). Για την περιοχή του Πόντου οι ελληνικές κυβερνήσεις προωθούσαν την λύση της αυτονομίας παρά την ενσωμάτωση όπως σχεδίαζαν με την περιοχή της Σμύρνης. Στη Σμύρνη ακριβώς λόγω της μικρής απόστασης με την Ελλάδα υπήρξαν περισσότεροι Έλληνες μαθητές και περισσότερα ελληνικά σχολεία. Από τα νησιά του Αιγαίου και την Πελοπόννησο έφτασαν αρκετοί μαθητές. Η δύσβατη και απομακρυσμένη περιοχή του Πόντου χωρίς την παρουσία ελληνικού στρατού ανάγκασαν πολλούς Πόντιους μαθητές να μεταβούν στην Κωνσταντινούπολη για να φοιτήσουν στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, που ήταν και το σπουδαιότερο εκπαιδευτήριο στη συνείδηση του ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Είναι σημαντικό να επισημάνω ότι τα σχολεία αυτά, ιδιαίτερα η Ευαγγελική Σχολή και το Φροντιστήριο Τραπεζούντας είχαν αφετηρία την προπαγάνδα των Καθολικών ταγμάτων καθώς οι Ευρωπαίοι έχοντας διεισδύσει οικονομικά σε αυτές τις πόλεις επιδίωκαν μέσω της εκπαίδευσης των Ελλήνων των περιοχών αυτών τον πλήρη έλεγχο και την υποταγή τους. Εκεί αντιστάθηκε η τοπική εκκλησία βλέποντας ότι αρκετοί Έλληνες ήδη φοιτούσαν στα Καθολικά σχολεία των πόλεων αυτών. Αυτό επισημάνθηκε και από τον Σεβαστό Κυμινίτη αλλά και από τον Ιερόθεο Δενδρινό. Εδώ ήταν καθοριστική η συνεισφορά του κλήρου γιατί οι πρώτοι δάσκαλοι και διευθυντές ήταν στην πλειοψηφία τους κληρικοί με αποκλειστικό σκοπό την εκμάθηση των Ελληνικών και την υπεροχή της Ορθοδοξίας.

Τα τρία αυτά σχολεία ιδρύθηκαν και λειτούργησαν γιατί βρέθηκαν οι πόροι που το επέτρεψαν. Πάλι οι τοπικές ενορίες των πόλεων αυτών όταν προέκυπτε μία

δυσκολία με εράνους κατάφερναν να ενισχύσουν οικονομικά την λειτουργία τους. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας το μετόχι της Μονής Παναγίας Σουμελά λειτούργησε ως διδακτήριο έλλειψη κτιρίου. Ακόμα και στο Φιλολογικό Γυμνάσιο όπου δίδαξαν δάσκαλοι επηρεασμένοι από τον Διαφωτισμό και τον Αδαμάντιο Κοραή, δεν ήταν λίγοι οι ιεράρχες που δώρισαν χρήματα στο σχολείο. Αλλά και ο λαός στις κρίσιμες στιγμές προσέφερε για τις ανάγκες των σχολείων. Η Σοφία Κιουπετζόγλου, ο Παντολέον Σεβαστόπουλος και ο Ιωάννης Καννάς είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα που αναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Δεν είναι τυχαίο ότι η ανέγερση νέων σχολικών κτιρίων έγινε και στις δύο πόλεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δηλαδή την εποχή που η οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων έχει φτάσει στο αποκορύφωμα της.

Πέρα από τις οικονομικές συνθήκες απαραίτητη προϋπόθεση για την ευημερία των σχολείων αυτών ήταν και η κοινωνική συνοχή. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα στη περίπτωση του Φιλολογικού Γυμνασίου που είχε διάρκεια ζωής μόνο δέκα χρόνια. Η μάχη ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα με την τάξη των μεγαλεμπόρων οδήγησε στο βίαιο κλείσιμο του σχολείου. Αλλά και στην Τραπεζούντα στην δεκαετία του 1870 η κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των Ελλήνων και κακές επιλογές μητροπολιτών οδήγησε το Φροντιστήριο σε κρίση το οποίο ξεπεράστηκε μόνο με την έλευση του Μητροπολίτη Κωνσταντίου Καρατζόπουλου. Μόνο όταν δεν υπήρξαν προβλήματα στις τοπικές κοινότητες μπόρεσαν τα σχολεία να ορθοποδήσουν και να αναβαθμίσουν τις εγκαταστάσεις τους.

Επιπλέον η Οθωμανική Αυτοκρατορία τα τελευταία χρόνια πριν την καταστροφή του 1922 ήταν κατά πολλούς ο μεγάλος ασθενής. Με την ήττα των Οθωμανών στη Βιέννη το 1683 άρχισε η οικονομική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατηφόρα συνεχίστηκε με την συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774 ανάμεσα στην Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η μεγάλη φθορά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνεχίστηκε με την πίεση των ξένων δυνάμεων που κατέληξε σε δύο μεταρρυθμίσεις που αναλύθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ήταν το Χάττι Σερίφ (1839) και το Χάττι Χουμαγιούν (1856). Από αυτές τις δύο μεταρρυθμίσεις κερδισμένοι βγαίνουν οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που αποκτούν περισσότερες ελευθερίες και δικαιώματα. Ιδιαίτερα στην περιοχή του Πόντου οι κρυφο-χριστιανοί βγαίνουν από τα χωριά τους και διεκδικούν μόρφωση για τα παιδιά τους. Συνεπώς μέχρι την έλευση των Νεότουρκων το 1908 η χαλάρωση

της Οθωμανικής παρουσίας ευνοεί την ανάπτυξη των σχολείων που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης μου για την εκπόνηση της εργασίας συνάντησα λίγες δυσκολίες σχετικά με την εύρεση πηγών και βιβλίων ιδιαίτερα για τα δύο σχολεία της Σμύρνης. Για το Φιλολογικό Γυμνάσιο και την Ευαγγελική Σχολή δεν έχουν γραφτεί πάρα πολλά τα τελευταία χρόνια ενώ τα περισσότερα βιβλία και πηγές αναφέρονται στο Ελληνικό Φροντιστήριο της Τραπεζούντας. Το πρόβλημα ξεπεράστηκε με την καθοδήγηση του επιβλέποντα καθηγητή κυρίου Αθανάσιου Χρήστου και την ψηφιακή βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης. Όμως παραμένει προσωπική απορία ιδιαίτερα πως η Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης με την τόσο ένδοξη ιστορία και πορεία για τους Έλληνες έχει παραμείνει χωρίς εκτενή βιβλιογραφία ιδιαίτερα στα τελευταία χρόνια. Ίσως στο μέλλον θα ήταν χρήσιμο η συγγραφή περισσότερων βιβλίων που να αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα της Ευαγγελικής Σχολής που ήταν το δεύτερο μεγαλύτερο ελληνικό σχολείο μετά την Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΠΗΓΕΣ

1. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ημερολόγιο του Πόντου και οδηγός Τραπεζούντας και περιχώρων, εν Τραπεζούντι 1904.

Διαμαντής Λαζαρίδης, *Στατιστικοί πίνακες της εκπαίδευσης των Ελλήνων στον Πόντο, Αρχείο Πόντου*, παράρτημα 16, Αθήνα 1988.

Μικρασιατικά Χρονικά, Σύγγραμμα Περιοδικόν, τόμος 10, Αθήνα 1963.

2. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ψηφιοποιημένα βιβλία στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη <http://anemi.lib.uoc.gr/>

Παρανίκας Ματθαίος, *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής εκ των πηγών συνταχθείσα*, Αθήνα 1885.

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντωνίου Δαβίδ, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μικρά Ασία περιοχή Ελληνικής διοικήσεως Σμύρνης 1919-1922*, τόμος Α, η εκπαιδευτική κατάσταση, Αθήνα 2007.

Γριτσόπουλος Αθ. Τάσος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, Αθήνα 1966.

Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης, *Τραπεζούντα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη. Τρία κέντρα του Μικρασιατικού Ελληνισμού 1800-1923*, Αθήνα 1989.

Ευστρατιάδης Αυρίλιος, *Η Ευαγγελική Σχολή, πέντε δοκίμια*, Αθήνα 1972.

Ηλιού Φίλιππος, *Κοινωνικοί Αγώνες και Διαφωτισμός η περίπτωση της Σμύρνης 1819*, Αθήνα 1986.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ.11, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία, Εκδοτική Αθηνών 1974.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ. 11, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία, Εκδοτική Αθηνών 1975.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ. 14, Νεότερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, Εκδοτική Αθηνών 1977.

Καραμπελιάς Γεώργιος, *Οι κοινωνικές συγκρούσεις και διαφωτισμός στην προεπαναστατική Σμύρνη (1788-1820)*. Κοραής και Γρηγόριος Ε', Αθήνα 2009.

Κόλια Ιωάννα, *Ο Σεβαστός Κυμινήτης και η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*, Ελληνικά τ. 30

Κυριακίδης Θ. Επαμεινώνδας, *Βιογραφία των εκ Τραπεζούντος και της περί αυτήν χώρας από αλώσεως μέχρι ημών ακμασάντων Λογίων μετά σχεδιάσματος ιστορικού περί του Ελληνικού Φροντιστηρίου των Τραπεζούντων*, Αθήνα 1897. Επανέκδοση συμπληρωμένη με βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα.

Λιθοξόου-Σαλάτα Ζηνοβίας, *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης 1733-1922 εν Σμύρνη από του 1934 εν Νέα Σμύρνη Αθηνών*, Αθήνα 1959.

Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό (ΠΒΛ), Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τ. 7, Αθήνα 1991.

Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων σεμινάριο 43, Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Ιστορία και πολιτισμός, Αθήνα 2018.

Πελαγίδης Ευστ. Ευστάθιος, *Τραπεζούντα- μεγαλόφωνη-μεγαλόμουση-μεγαλόπνοη (1204-1923)*, Θεσσαλονίκη 2013

Σολομωνίδης Σωκ. Χρήστος, *Η παιδεία στη Σμύρνη*, Αθήνα 1961

Σπυράντης Αγγ. Ανδρέας, *Τραπεζούς και η μονή Σουμελά του Πόντου: αναμνήσεις από τα χρόνια 1910-1922*, Θεσσαλονίκη 1991.

Τερζόπουλος Αντώνιος, *Η ανοικοδόμηση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*, Ποντιακή Στοά, Αθήνα 1971.

Τσαγκάρης Κωνσταντίνος, *Από την ουτοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001.

Fallmerayer Jac. Ph, *Ιστορία της Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας*, Θεσσαλονίκη 2003, μετάφραση Θωμάς Σερμπίνης.

Φωτιάδης Εμμ. Κωνσταντίνος, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 2016

Φωτιάδης Κωνσταντίνος & Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *Πόντος – Ο Ποντιακός Ελληνισμός*, Ιστορικό Λεύκωμα National Geographic, Αθήνα 2010

Χατζησαββίδης Α. Σωφρόνης, *Η Ελληνική εκπαίδευση και πνευματική ζωή στην Τραπεζούντα του Πόντου(1461-1922)*, Θεσσαλονίκη 1993.

Χαμένες Πατρίδες, Ο Πόντος των Ελλήνων, τα Νέα 1993.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή γίνεται απόπειρα να εξεταστούν σε βάθος τρία από τα σημαντικότερα σχολεία του ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ιδρύθηκαν πριν από την Επανάσταση του 1821 σε μία περίοδο δύσκολη για τον ελληνισμό. Πρόκειται για την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης, το Φιλολογικό Γυμνάσιο Σμύρνης και το Ελληνικό Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Εξετάζονται οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στις δύο αυτές πόλεις την εποχή εκείνη, ο σημαντικός ρόλος που έπαιξε η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία στην οικονομική στήριξη των τριών σχολείων και τη θετική επίδραση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στον εκσυγχρονισμό των μαθημάτων και προγραμμάτων σπουδών. Γίνεται χρήση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών καθώς και συγκριτική ανάλυση ανάμεσα στα τρία σχολεία.

Από την παρούσα εργασία προκύπτει μια σειρά από συμπεράσματα για την ίδρυση και λειτουργία των σχολείων στις πόλεις της Σμύρνης και της Τραπεζούντας. Οι δύο πόλεις με πρώτη τη Σμύρνη κατάφεραν να αναπτύξουν και να διατηρήσουν σχολεία για περισσότερα από 200 χρόνια χάρη στη οικονομική ευρωστία των Ελλήνων των περιοχών αυτών και την αγάπη που έδειξαν για τα γράμματα. Έπειτα ο ρόλος της εκκλησίας υπήρξε αρχικά καθοριστικός ιδιαίτερα στο ξεκίνημα των τριών σχολείων καθώς παρείχαν σχολική στέγη και δασκάλους στους πρώτους μαθητές. Στη συνέχεια οι μεγάλες προσωπικότητες των περισσότερων διευθυντών και οι σπουδές τους στην Ευρώπη δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για σπουδαία σχολεία που με τη σειρά τους εκπαίδευσαν άξιους μαθητές. Ολοκληρώνοντας ήταν τέτοια η δύναμη και η αγάπη τους για την ελληνική παιδεία τόσο των εκπαιδευτικών αλλά και των μαθητών που φεύγοντας από τις περιοχές τους ως πρόσφυγες βρήκαν τη δύναμη στην Ελλάδα να επανιδρύσουν, να λειτουργήσουν σχολεία και να συνεχίσουν την παράδοση που είχαν δημιουργήσει στη Σμύρνη και Τραπεζούντα. Πράγματι με εξαίρεση τη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη η μελέτη μου πάνω στα τρία αυτά σχολεία αποδεικνύουν ότι τα καλύτερα ελληνικά σχολεία ήταν εκτός ελληνικής επικράτειας.